

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

**Vedecký časopis
Ročník XI.
3/2016**

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume XI

Almanach

Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky

**Vedecký časopis
Ročník XI.
3/2016**

ALMANACH

Actual Issues in World Economics and Politics

Scientific journal

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Volume XI

ALMANACH

Redakcia/Editorial Office

Fakulta medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava, Slovak Republic
phone: +421 2 6729 5456, e-mail: eva.vlkova@euba.sk

Hlavný redaktor/Editor-in-chief

Rudolf KUCHARČÍK

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Redakčná rada/Editorial Board

Lubomír ČECH

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Samuel ČELOVSKÝ

University in Novi Sad, Serbia

Lenka FOJTÍKOVÁ

Technical University of Ostrava, Czech Republic

Tomáš GONGOL

Silesian University in Opava, Czech Republic

Jana ILIEVA

University of Tourism and Management in Skopje,
Republic of Macedonia

Karol JANAS

Alexander Dubcek University in Trencin, Slovak Republic

Eva JANČÍKOVÁ

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Larisa KAPUSTINA

Ural State University of Economics, Russia

Kiyoshi KASAHARA

Rikkyo University, Japan

Olyana KINDIBALIK

University of European Studies of Moldova,
Republic of Moldova

Helena KOŠCIELNIAK

Technical University in Częstochowa, Poland

Milan KURUCZ

Ministry of Foreign and European Affairs
of the Slovak Republic, Slovak Republic

Zuzana LEHMANNOVÁ

University of Economics, Prague, Czech Republic

Ludmila LIPKOVÁ

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

Ludmila MALÍKOVÁ

Comenius University in Bratislava, Slovak Republic

Stanislav MRÁZ

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

POGÁTSA Zoltán

University of West Hungary, Hungary

Jozef SABOL

The Police Academy of the Czech Republic in Prague,
Czech Republic

František ŠKVRNDA

University of Economics in Bratislava, Slovak Republic

René PAWERA

Comenius University in Bratislava, Slovak Republic

Dalibor VLČEK

Matej Bel University, Slovak Republic

Výkonný redaktor/Managing Editor

Eva VLKOVÁ

Jazyková redakcia/ Language editing

bez korektúry/no language editing

Vydavateľ/Publisher

Vydavateľstvo EKONÓM, Ekonomická univerzita v Bratislave

© Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta medzinárodných vzťahov, 2016

IČO 00 399 957

ISSN 1339-3502

Issues in 2016

MARCH

JUNE

SEPTEMBER

DECEMBER

Obsah

Aristotelés a aristotelizmus <i>Marta Zágoršeková</i>	5
Philosophia Graeca Barbarica – vznikla filozofia v Grécku alebo v Oriente? <i>František Škvrnda, ml.</i>	11
Prekonané antické myšlienky?: Relevantnosť Aristotelovej politicko-ekonomickej filozofie pre súčasnosť <i>Marcel Čas</i>	20
Interkultúrna kompetencia ako predpoklad naplnenia komunikačného zámeru a predchádzania interkultúrneho konfliktu <i>Michaela Čiefová</i>	27
Sú teórie európskej integrácie stále aktuálne? <i>Ludmila Dolná</i>	39
Definovanie a meranie energetickej bezpečnosti <i>Natália Hlavová</i>	47
Postavenie indiánskeho obyvateľstva v Bolívii v kontexte chudoby a nerovnosti <i>Barbora Janubová</i>	55
Právny režim bezpilotných lietadiel na území Európskej únie <i>Michal Klenka</i>	64
Právna úprava kozmického priestoru a nebeských telies <i>Ján Malík</i>	80
Čierny september – vyvrcholenie aktivity palestínskeho hnutia odporu v Jordánsku (1970) <i>Tomáš Michalák</i>	95
Multilateralizmom k multipolarite: prípad Číny <i>Juraj Ondriaš</i>	111
Geopolitické aspekty Novej hodvábnej cesty v Latinskej Amerike 3. časť <i>Peter Ondris</i>	119

Aristotelés a aristotelizmus

Marta B. Zágorská

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: marta.zagorskaveuba.sk

Abstrakt:

Témou príspevku je ukázať, že aj omyly Aristotelovej filozofie na mnoho storočí ovplyvnili názory vzdelaných i nevzdelaných ľudí. Vzdelaní teológovia i laickí veriaci sa opierali o jeho geocentrizmus, sociálni filozofi kritizovali jeho uznanie otroctva a feministky odsudzovali jeho názor na postavenie žien v spoločnosti. V úvahe sa zamýšľame, či nadčasovú hodnotu Aristotelovej filozofie ovplyvnili alebo neovplyvnili uvedené aspekty jeho zmýšľania.

Kľúčové slová: Aristotelova filozofia, aristotelizmus, autorita vo filozofii, geocentrizmus, kritické myslenie, empirizmus.

JEL klasifikácia: B00

Abstract:

The main aim of presented paper is to show, that even the lapses of Aristotle philosophy influenced the notions of educated as well as uneducated people. Educated theologians and laic believers relied on his geocentrism, social philosopher criticized his acknowledgment of slavery and feminists reprobated his opinion on the status of women in society. In our paper, we reflect, if the timeless values of the Aristotle philosophy were influenced by these aspects.

Key words: Aristotle philosophy, authority in the philosophy, geocentric model, critical thinking, empirism.

JEL Classification: B00

Úvod

V tejto krátkej úvahe sa zamýšľame iba nad zriedkavou otázkou, prečo stáročia pretrvali aj niektoré Aristotelove, alebo jemu pripisované, omyly? Či je to otázka jeho autority alebo ide o istú sociokultúrnu potrebu autority v spoločnosti v negatívnom i pozitívnom zmysle? Domnievame sa, že Aristotelove omyly nijako neznižujú nadčasovú hodnotu jeho filozofie, ale naopak, v ich svetle si jasnejšie uvedomíme nielen dobu, v ktorej žil (384 – 322 pred Kr.), ale aj vyše dvetisíc štyristoročnú kultúrnu evolúciu západnej civilizácie. Dotkneme sa iba troch aspektov jeho filozofických omylov – názoru na postavenie žien v spoločnosti, geocentrizmu a postavenia otrokov v štáte. Nezabúdame však na to, že tieto aspekty Aristotelovho myslenia zveličili až jeho nasledovatelia bez toho, aby brali do úvahy napríklad význam jeho mechanistického, na danú dobu exaktného, chápania univerza, alebo jeho zodpovedný a láskavý vzťah k obom manželkám a humánne zaobchádzanie so svojimi otrokmi. Môžeme sa o tom presvedčiť v jeho závete.¹

¹ Pozri: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Aristotel%C3%A9s>. Pozri tiež úryvok z Aristotelovho závetu In: BERKA, K. (1966): *Aristoteles*. Praha: ORBIS, s. 25-26.

Nástrojom šírenia Aristotelových autentických i skreslených poznatkov sa pre stáročia stal aristotelizmus jeho nasledovníkov počnúc peripatetikmi a pokračujúc niektorými stredovekými scholastikmi. Sám Aristoteles nijako nechcel, ani nestaval na neomylnosti vlastných poznatkov a názorov. Naopak, striktno trval na empirickej i teoretickej verifikácii filozofických tvrdení a záverov.

Aristotelizmus

Niet pochýb o tom, že Aristotelés patrí medzi najvplyvnejšie filozofické osobnosti všetkých čias. Dodnes filozofi a vedci svoje teoretické a empirické poznatky nepokladajú za dokonalé, pokiaľ by ich kriticky nekonfrontovali s Aristotelovými princípmi a metódami poznania. Aristotelizmus dnes môžeme pokladať za historicky významnú paradigmu takmer vo všetkých oblastiach filozofie a vedy počnúc epistemológiou, logikou, metodológiou, politológiou, estetikou, rétorikou, jazykovedou i ďalších disciplín. S tvrdením súčasného slovenského aristotelóga Vladislava Suváka môžeme plne súhlasiť, že „...Vzostup aristotelizmu podnietilo stredoveké arabské a židovské myslenie, ktoré sprostredkovalo Aristotelove diela kresťanským teológom, vďaka ktorým sa zachovali, t. j. tradovali a interpretovali... Obidve okolnosti – Aristotelov paradigmatický prístup k poznávaniu rôznych oblastí skutočnosti a obrovský rozmach stredovekého aristotelizmu – napomohli k tomu, že Aristotelove diela sa dodnes študujú a diskutujú. Aristotelés je navyše jedinečným príkladom kritického myslenia – sledovanie jeho prác môže pomôcť každému pri jeho vlastnom premýšľaní, aj keď nesúhlasí s Aristotelovými závermi.“²

Samozrejme, v niektorých otázkach ani Aristotelés neprekročil svoju dobu a rozmyšľal „ako všetci ostatní“ v tom čase. Nebol prorokom, ale mysliteľom, ktorý skúma realitu *realisticky*.

V dejinách myslenia získal obrovskú autoritu. Piedestál filozofickej a vedeckej autority však nie je postavený iba z ušľachtilého mramoru. Objavia sa mnohí rečníci, ktorí nedosahujú na tento piedestál, tak ho podrývajú. Alebo naopak takí rétori, ktorí síce uznávajú Aristotelovu autoritu, no iba preto, aby pomocou nej získali a posilnili vlastné politické ambície. Argumentujú a odvolávajú sa na objektívne Aristotelove poznatky a názory, ale *používajú* ich manipulatívne podľa vlastných zámerov a demagogicky sa vydávajú za „najpovolanejších“ znalcov jeho diela. Ani Aristotelova vedecká autorita nebola ušetrená mnohých historických manipulácií. Napokon možnosť účelového používania jazyka analyticky preskúmal aj sám Aristotelés vo svojom diele RÉTORIKA,³ no nemohol tušiť, že neskoršia scholastická rétorika využije jeho poznatky na celkom iný účel, než je skúmanie možnosti pravdivého poznania sveta.

Okrem účelovej manipulácie s uznávanými poznatkami v rečových prejavoch niektorých scholastických rétorov deformovanú interpretáciu filozofických a vedeckých poznatkov paradoxne umožňujú aj tie reálne prvky ľudskej kultúry, ktoré sú založené na nejakej forme kolektívnych doktrín ako je napríklad epifánia, fideizmus, tradičné alebo nové rituály, mágie a mystériá. Hoci tieto prvky kultúry nevyvierajú z racionálneho poznania, sociokultúrna štruktúra danej historickej epochy ich integruje do seba a na dlhú dobu ich dokáže prolongovať. Kolektivita, respektíve masová alebo inštitucionálna akceptácia týchto

² SUVÁK, V. (2013): *Aristotelés: realita obce*. In: NOVOSÁD, F. – SMREKOVÁ, D. (2013): *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: KALLIGRAM, s. 85.

³ „... zveličovanie a zmenšovanie sú entymémy, ktoré majú za cieľ ukázať, že nejaká vec má väčší alebo menší význam; no sú aj také entymémy, ktoré majú ukázať, že je niečo dobré či zlé, alebo spravodlivé či nespravodlivé...“. In: ARISTOTELES: *Poetika, Rétorika, Politika*. (Z gréckeho vydania *Rétoriky a Politiky* v roku 1976 do slovenského jazyka preložil Peter KUKLICA.) Bratislava: TATRAN, 1980, s. 160-161,

mimoracionálnych prvkov kultúry sa tak stáva nástrojom ich uznania a hodnotovej preferencie osôb v mnohých sociokultúrnych komunitách. Lebo paradoxne aj tieto elementy kultúry uspokojujú isté skupinové sociálne potreby človeka bez ohľadu na to, či sú založené na pravdivom poznaní, či nie. Ak šíriteľom týchto nepráv a dogiem sa podarí získať moc a pomocou nej inštitucionalizovať tieto kolektívne doktríny obeťou sa stanú nielen diela ale aj životy významných mysliteľov.

Tragickým príkladom je sám Aristotelés, lebo podobne čelil obvineniu za neuznávanie olympských bohov ako Sokrates. Aristotelés sa však nechcel stať obeťou aténskych oligarchov a prenasledovaniu sa vyhol tým, že opustil Atény aj so svojou relatívne veľkou rodinou a otrokmi.

Vo svojej Rétorike napokon jasne vyjadril rozdiel medzi právom a dobrom. Bol presvedčený, že nie všetko, čo sa deje právom (*to dikaion*), je i dobrom (*agathos*), pretože inak by muselo byť dobrom všetko, čo sa deje právom (*to dikaiós*).⁴

Aristoteles vo svojej Politike preskúmal aj hrozby vyplývajúce zo spojenia falošného vedomia a politickej moci, no nemohol predvídať, že sám sa stane jeho obeťou. Historici filozofie síce často upozorňujú aj na túto dimenziu *aristotelizmu*, respektíve *pseudoaristotelizmu*, ale samozrejme, nepokladajú ju za rovnako dôležitú oblasť bádania ako je skúmanie autentického Aristotelovho diela.

V našej úvahe sa zamýšľame nad tým, prečo majú omyly a nepravdy niekedy rovnako dlhý, ba až dlhší život ako pravdivé poznatky. Prečo Aristotelova autorita nezávisle od jeho vedeckého prínosu udržiavala i nevedecké a nepravdivé názory. S podobným javom sa stretávame aj u iných filozofov, ktorých názory prekrucovali extrémni mocenski aktéri, aby ich pomocou podopierali vlastné sebavedomie a predstavu o svojom „historickom poslaní“. Stačí si spomenúť na to, ako Hitler prekrucoval Schopenhauera a Nietzscheho, alebo ako Stalin deformoval Marxovo učenie. Pred touto hrozbou manipulácie s filozofickým dedičstvom nás môže chrániť iba schopnosť kritického myslenia a úsilie o poznanie jeho autentickej podoby.

Vieme, že Aristotelove zachované dielo merané dnešnými knižnými parametrami predstavuje vyše 1 500 strán. Ide asi o jednu tretinu pôvodných textov. Vieme, že šírenie aristotelizmu sa začína v prvom storočí pred Kr., keď Andronikos z Rhodu predstaviteľ mladšej školy peripatetikov usporiadal a vydal Aristotelove diela. V čase Aristotelovho pôsobenia na Platónovej Akadémii, ani po založení vlastnej peripatetickej školy záujem o jeho učenie nebol tak intenzívny ako po Andronikovom vydavateľskom čine. Jednak preto, že Aristotelés za dvadsaťročného pôsobenia na Platónovej Akadémii bol známy hlavne ako Platónov prívrženec. Kritikou Platónovho učenia Aristotelés veľmi obozretne začína až po Platónovej smrti a po návrate z emigrácie z maloázijského Assu a z ostrova Lesbos. Na týchto cestách sa venoval empirickému skúmaniu rôznych foriem biotopu týchto ostrovov, nazhromaždil obrovský výskumný materiál, ktorý vyžadoval induktívne prístupy. V priebehu tejto práce sa ukázalo, že Platónove „ideálne idey“ sú nepoužiteľné. Poznanie prírody vyžadovalo nové metódy *klasifikácie, vzťahovej a kauzálnej analýzy*, ktoré sa začali intenzívne rozvíjať na Aristotelovej peripatetickej škole. Práve peripatetická škola založená Aristotelom okolo roku 335 pred Kr. v aténskom Lykeionu má najväčšiu zásluhu na šírení aristotelizmu dovtedy, kým kresťanskí hodnostári nezakázali toto učenie a nezatvorili grécke filozofické školy v Európe i Egypte v roku 529.

O hlbokéj tragickosti konfliktu medzi šíriacim sa kresťanstvom a pôvodným aristotelizmom začiatkom piateho storočia svedčí napríklad život a učenie jednej takmer zabudnutej filozofky – Hypatie, predstaviteľky Plotinovej školy v Alexandrii. Z jej diela sa

⁴ Pozri: ZÁGORŠEKOVÁ, M. (1980): *Aristoteles, jeho filozofia a estetika*. In: *Aristoteles: Poetika. Rétorika. Politika*. Bratislava: TATRAN, 1980, s. 7.

nič nezachovalo, no vieme o jej názoroch z odkazov iných učencov a najnovšie aj z nedávno vydaných Filozofických príbehov Martina Cohena.⁵

Martin Cohen beletrizujúci a často ironický autor, ktorý si všíma aj to, čo zo životopisov a filozofických diel vynechali historici filozofie, sa venuje aj ženám – filozofkám. Podľa neho Hypatia na Plotinovej Akadémii prednášala exaktné poznatky z logiky, matematiky a geometrie, dobre poznala Platónovo a Aristotelovo učenie. No v období radikálneho šírenia kresťanstva vo 4. a 5. storočí pôvodná grécka filozofia bola pokladaná za zdroj kacírstva.

Hypatia sa nechcela podriaďiť tlaku cirkevných hodnostárov v Alexandrii a naďalej na Plotinovej akadémii prednášala grécku filozofiu, logiku a matematiku. Cirkevní hodnostári sa začali na ňu pozerat' ako na „pohanku“ a „buričku“. Cyril Alexandrijský, kresťanský biskup, tvrdí M. Cohen, poslal na ňu sfanatizovaných mníchov, ktorí ju zaživa rozrezali nabrúsenými lastúrami a upálili.

Hypatia sa stala prvou martýrkou autentického aristotelizmu, a jej osud, žiaľ, budú nasledovať aj iní filozofi a teológovia, ktorí sa dostanú do konfliktu s cirkevnými zástancami Aristotelových omylov, na základe ktorých si vytvárali vlastné dogmy. Jej osud si pripomíname hlavne preto, že Aristoteles o ženách rozmýšľal v duchu doby a údajne ich pokladal za nižšie bytosti, než sú muži. Po ženách v jeho sociálnej hierarchii nasledujú už iba otroci. Máme to dnes vyčítať Aristotelovi? Alebo naopak, máme uznať, že aj negatívne názory môžu priniesť pozitívne následky? Ak to uznáme, tak Aristotelov omyl, okrem iného, môžeme pokladať za jeden z neskorších impulzov rozvoja feministickej filozofie.

Na tomto mieste nebudeme podrobnejšie skúmať túto otázku, ale chceme upriamiť pozornosť na ďalší Aristotelov omyl, ktorý na mnoho storočí determinoval západnú i islamskú náboženskú kultúru.

Ide predovšetkým o Aristotelovu koncepciu geocentrizmu, ktorá v rôznych formách biblickej interpretácie na západe poslúžila hegemonistickým cieľom kresťanskej cirkvi počas tisícročného európskeho stredoveku. A v podobe laickej náboženskej kultúry pretrváva až dodnes.

Karel Berka (1966) tvrdí, že nasledovníci Aristotela ako Theofrastos, Eudemos alebo Stratón, doplnili a revidovali niektoré Aristotelove poznatky zverejnené v Andronikovom vydaní a týmto krokom sa začína slávna éra nedotknuteľnosti Aristotelovej autority, ktorá prechádza do epochy komentárov a parafráz.⁶ Karel Berka upozorňuje na to, že spočiatku stredoveká patristika odmietala aristotelizmus, pokladá ho za zdroj kacírstva. Aristotela napríklad Klemens Alexandrijský nazval „otcom kacírov“. Napriek tomu, že Aristoteles zastáva geocentrizmus, v jeho koncepcii univerza niet miesta pre Boha stvoriteľa, pre ideu Creatora Mundus. Pre neho je svet večný a jeho stredom je Zem. Geocentrizmus Aristotelés poníma mechanisticky, nie v duchu monistického teocentrizmu. Jednak preto, že antická grécka kultúra bola polyteistická, čo samo osebe logicky vylučuje ideu jedného Stvoriteľa, a jednak preto, že Aristotelés uznáva vyše päťdesiat príčin pohybu sfér okolo Zeme. Teda Aristotelés nepozná iba jedného nehybného hýbateľa sveta, no napriek tomu stredoveká scholastika, predovšetkým tomizmus zveličila Aristotelovo ponímanie geocentrizmu a pretavila ho do biblického židovsko-kresťanského náboženstva.

Vývoj tohto amalgamu aristotelizmu a tomizmu napokon v roku 1879 vedie k tomu, že pápež Lev XIII. vyhlásil aristotelizmus za oficiálnu filozofiu katolíckej cirkvi. Medzi týmto dlhým obdobím zhoreli na hraniciach viacerí zástancovia heliocentrizmu a cirkevná inkvizícia sa snažila zakázať alebo spáliť aj knihy takých mysliteľov ako bol Galileo Galilei, Mikuláš Kopernik, Giordano Bruno a iní.

⁵ COHEN, M. (2010): *Filozofické príbehy*. (Z anglického originálu *Philosophical tales* do českého jazyka preložila Z. Gabajová), Praha: ACADEMIA, s. 64-68.

⁶ BERKA, K. (1966): *Aristoteles*. Praha: Orbis, s. 89-90.

Plak historickej doby na interpretáciu Aristotelových diel je o to väčší, že sám svoje kompletne dielo nevydal, že mnohé jeho myšlienky poznáme v podaní jeho žiakov a neskorších filozofov, teológov, politológov, estetikov, umenovedcov a prírodovedcov. Je preto pochopiteľné, že okrem vlastnej paradigmy týchto vied v záujme porozumenia Aristotelových myšlienok rozhodujúcu úlohu zohral aj stav rozvinutosti vedeckej kultúry danej doby na danom území.

Objektívnym faktom však zostáva, že sa „... na jeho filozofiu mohol odvolávať stredoveký realizmus a nominalizmus i novoveký racionalizmus a empirizmus, že z neho mohli čerpať pokrokoví i reakční myslitelia všetkých epoch.“⁷

Aristotelés však nepísal pre budúcnosť v historickom slova zmysle, ale bol presvedčený, že jeho poznatky prispievajú k zdokonaleniu politiky, vzdelanosti a kultúry predovšetkým existujúcich gréckych polis. Hoci v určitom období svojho života bol v úzkom spojení s macedónskymi hegemónmi nad Grékmi, nikdy nepodporoval megalomanskú dobytčnú politiku Alexandra Veľkého, ktorého vychovával od jeho jedenástich rokov. V duchu filozofie pestovanej na Platónovej Akadémii za prvoradé pokladal dobro pre spoločnosť, z ktorého vyplýva aj dobro pre jednotlivca. Etika skúma individuálne dobro, politika sa zaoberá spoločným dobrom, ktoré má uskutočňovať polis. Vzorom mu bola Aténska polis.

V tomto kontexte treba vidieť aj tretí aspekt Aristotelových omylov — jeho uznanie otroctva, čo mu vytýkajú osvietenci i súčasní liberáli. Musíme si však uvedomiť, že v danej dobe vlastníctvo otrokov prispievalo k hospodárskemu rozvoju gréckych polis. Aj aténska demokracia sa rozvíjala okrem iných faktorov vďaka súkromnému vlastníctvu otrokov.

Na jednej strane otroctvo poskytovalo zamestnanie pre „barbarov“ a cudzincov získaných ako vojnovú korisť. Na druhej strane, v čase platnosti Solónovej ústavy, počet otrokov vo vlastníctve slobodných občanov zvyšoval ich vážený hlas vo voľbách. Okrem otrokov sa do váženého hlasovania započítavali aj iné statky.

Až Kleisthenes (566 – 493 pred Kr.) zrušil tento tradičný majetkový cenzus a reformoval Solónovu ústavu v rokoch 508 – 507 pred Kr. V Aténach zaviedol *priamu demokraciu*, ktorá trvala až do roku 322 pred Kr.

Treba ešte poznamenať, že aténske otroctvo sa nedá porovnať s inými neskoršími formami otrokárskeho vlastníctva. Hoci sa aténski otroci mohli predávať na trhu, čo zaiste bolo nehumánne, no ich majitelia sa zvyčajne starali o to, aby sa rozvíjala ich zručnosť, umelecké (techné) a iné remeselné schopnosti a aby boli dobre živí.

Vyčítať Aristotelovi, že akceptoval tento spôsob aténskej otrokárskej demokracie? Na túto otázku možno odpovedať iba známym Petrarcovým výrokom „... *Aj ty sa postavíš proti Aristotelovi? Proti Aristotelovi nie ..., ale proti hlúpym aristotelikom.*“

Záver

Záverom našej úvahy môžeme konštatovať, že Aristotelés vychádzal z presvedčenia, že súcno je večné a nemenné. Ani v spoločenskej oblasti nevolá po reforme pomerov, nechce zmeniť svet, usiluje sa „iba“ o zdokonalenie existujúceho stavu. Poukazuje na možnosti všetkých foriem zla a nedokonalosti, aby ľudia pomocou vlastného konania zlepšovali stav spoločnosti. Odmietla Platónovu utópiu o ideálnom štáte, neprijíma jeho predstavu o ústave najlepšieho štátu. Dáva prednosť podrobnému analytickému skúmaniu jednotlivých foriem ústavy, moci a politickej vlády, aby logicky zdôvodnil výhody a nevýhody každej z nich. Dôveroval sile ľudskej prirodzenosti a rozumnosti, predpokladal, že ak človek pravdivo pozná reálne veci a reálne dobro, nemôže konať inak, než na základe týchto poznatkov.

⁷ BERKA, K. (1966): *Aristoteles*. Praha: Orbis, s. 74.

Použitá literatúra:

1. BERKA, K. (1966): *Aristoteles*. Praha: Orbis.
2. SUVÁK, V. (2013): *Aristotelés: realita obce*. In: NOVOSÁD, F. – SMREKOVÁ, D. (2013): *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: Kalligram.
3. COHEN, M. (2010): *Filozofické príbehy*. (Z anglického originálu *Philosophical tales* do českého jazyka preložila Z. Gabajová), Praha: Academia.
4. ZÁGORŠEKOVÁ, M. (1980): *Aristoteles, jeho filozofia a estetika*. In: *Aristoteles: Poetika. Rétorika. Politika*. Bratislava: Tatran.

Kontakt:

doc. PhDr. Marta Zágoršeková, CSc.

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

e-mail: marta.zagorsekova@euba.sk

Philosophia Graeca Barbarica – vznikla filozofia v Grécku alebo v Oriente?¹

František Škvrnda, ml.

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Šafárikovo nám. 6,
814 99 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: skvrnda1@uniba.sk

Abstrakt

Príspevok skúma súčasné akademické diskusie o tom, do akej miery je možné odvodzovať počiatky antickej gréckej filozofie od okolitých „barbarských“ národov. V prvej časti sa zameriame na svedectvá samotných antických autorov, v druhej časti budeme sledovať argumenty jednotlivých moderných bádateľov. Na záver sa pokúsime zhodnotiť evidenciu, dostupnú z primárnych aj sekundárnych zdrojov a zaujať čo možno najkoherentnejšie a najobjektívnejšie stanovisko k danej problematike.

Kľúčové slová: filozofia – Grécko – „barbari“ – difuzionizmus – autochtónnosť

JEL klasifikácia: B00

Abstract

Present paper scrutinize contemporary academic discussions about the „barbaric“ origins of ancient greek philosophy. In the first part we focus on the ancient testimonies, in the second part we pay attention to selected arguments of modern interpretators. In the conclusion we attempt to sum up evidence from primary and also secondary sources and formulate as coherent and objective view on the given problematic as possible.

Keywords: philosophy – Greece – „barbarians“ – difusionism – autochthony

JEL Classification: B00

Úvod

O existencii kontaktov medzi starovekým Gréckom a okolitými národmi neexistujú žiadne pochybnosti. Archeologické nálezy jednoznačne potvrdzujú obchodné styky medzi Grékmi a Feničanmi (al-Mina), Egyptanmi (Naukratis), Keltmi (Massalia) a inými národmi. Grécka keramika a umelecké predmety sa našli dokonca až v Nemecku či severo-európskej časti Ruska. Vplyv Grékov na okolité národy nás však dovádza k otázke, do akej miery vplývali tiež okolité národy na Grékov. Z tejto členitej a komplikovanej problematiky sa zameriame na jednu konkrétnu oblasť vzťahov medzi Grékmi a „barbarmi“, na filozofiu.

V odbornej verejnosti, skúmajúcej počiatky filozofie v Grécku, sa o dialógu kultúr, ich vzájomnom styku a ovplyvňovaní vedú siahodlhé debaty. Spor o tom, či bola filozofia „exportovaná“ do Grécka z okolitých národov, je veľmi starý a siaha až k antickým autorom samotným. Na jednej strane stoja zástanci tzv. „autochthónnej“ hypotézy, podľa ktorej bola filozofia produktom gréckeho myslenia. Na druhej strane nachádzame mnoho správ o tom, že grécka filozofia nebola nič iné než len akési *translatio studiorum*, teda prekladanie, prenášanie cudzokrajnej, „barbarskej“ múdrosti do gréckeho jazyka a jej následné prispôsobovanie gréckej mentalite a špecifickému náboženskému prostrediu. Túto hypotézu o vzniku antickej filozofie ako akéhosi derivátu orientálnej a cudzokrajnej múdrosti si

¹ Príspevok je výstupom z projektu UK/309/2016 *Vzťah filozofie, náboženstva a vedy v Sókratovej filozofii*.

pracovne označíme ako „barbarskú“ hypotézu. V nasledujúcom texte sa pokúsime argumentovať v prospech tzv. „barbarskej hypotézy“ o vzniku gréckej filozofie a poukázať na to, že z historického hľadiska je táto hypotéza plauzibilnejšia.

1 Antické testimonia

Do akej miery sme na základe svedectiev antických autorov oprávnení považovať za historicky pravdivú skôr autochtónnu ako „barbarskú“ hypotézu o vzniku antickej filozofie, alebo *vice versa*? Za východisko nášho skúmania si vezmeme úvodnú pasáž z najstaršej dochovanej „učebnice“ gréckej filozofie *Životopisy slávnych filozofov* od Diogena Laertia:²

„Niektorí ľudia vravia, že filozofia ďakuje za svoje počiatky barbarom. Tak Peržania mali vraj svojich mágov,³ Babylončania a Asýrčania chaldeov, Indovia gymnosofistov, Kelti a Galovia druidov a semnoteov...Vo Fenícii bol vraj Ochos, v Thrácii Zalmoxis a v Líbyii Atlas. Egyptania uvádzajú za pôvodcu filozofie Hefaista, syna Nílu... Tí, čo pripisujú vznik filozofie barbarom, uvádzajú aj Thráka Orfea, hovoriac, že bol filozofom, a to najstarším. (DL *Vit.* I. 1-5)

Samotný Diogenés však paradoxne nepatrí k zástancom „barbarskej hypotézy“. Po tom, ako vymenuje jednotlivé barbarské národy a ich „filozofov“, uvedie veci na správnu mieru: tí autori, ktorí pripisujú vznik filozofie barbarom, sa v skutočnosti „mýlia“, pretože filozofia bola „pravým činom“ Grékov. Na podporu tohto svojho tvrdenia Diogenés uvádza dve skupiny gréckych zakladateľov filozofie. Na jednej strane spomína – trochu prekvapivo – bájne postavy Músaia a Lina.⁴ Na druhej strane považuje za zakladateľov filozofie nám známe klasické postavy, akými sú Pýthagorás a Anaximandros, prvý žiak Ferekyda zo Syru, druhý Thaléta z Milétu.⁵

Táto Diogenova „autochthónna“ hypotéza o vzniku gréckej filozofie vzbudzuje však mnoho otázok. V prvom rade ide o problematický pôvod bájných pevcov Músaia a Lina. Prvý z nich sa totiž v antickej literatúre považoval za syna alebo žiaka „barbara“ Orfea,⁶ zatiaľ čo druhý je označovaný za potomka thráckeho kráľa Oiagra, Orfeovho otca.⁷ Linos a Orfeus sú teda v príbuzenskom vzťahu, a ak je jeden „barbar“, nevyhnutne z toho vyplýva, že ten druhý ním bude tiež. Okrem toho, zlomky, ktoré sa nám zachovali z orfických theogónií a mýtov vykazujú silné orientálne motívy.⁸ Nezostáva nám tak nič iné, než sa obrátiť na ďalšie

² Rovnakú myšlienku, avšak v oveľa stručnejšej forme, nachádzame aj v diele Kléménta Alexandrijského, *Strom.* I. 71

³ Pozri zlomok zo strateného Aristotelovho diela *O filozofii*, v ktorom sa píše, že perzskí mágovia sú starší ako egyptskí kňazi (DL *Vit.* I 8).

⁴ DL *Vit.* I. 3-4. Diogenés Laertský snáď mohol vnímať Músaia a Lina ako proto-filozofov aj preto, že sa na nich odkazovali viacerí predsókratovci, vrátane Démokrita a Anaxagora. Démokritos pripisoval Músaiovi vynájdenie daktylského hexametru (Mallius Theodorus, *De metr.* VI. 589. 20), teda formy písania, ktorou píše najmúdrejší z ľudí – básnici obdarení božským duchom. Anaxagorás prevzal z Linovho hymnu údajne prvú vetu svojho spisu *O prírode*: „Všetky veci boli pohromade“ (DL *Vit.* I 4).

⁵ DL *Vit.* I. 13.

⁶ Diodóros, *Bibl. Hist.* IV. 25. 1-2. Neskoro antickí autori videli v Músaiovi dokonca Mojžiša, pričom vzťah učiteľ-žiak medzi Orfeom a Músaiom prevracajú naopak (Eusebios, *Praep. Evan.* IX. XXVII).

⁷ Apollodóros, *Bibl.* I. 1. 3. 2

⁸ GUTHRIE, W. K. C., 1993, *Orpheus and the Greek Religion*, s. 136, uvádza ako krajinu pôvodu orfických mýtov Anatóliu. U Hérodota nachádzame správnu o tom, že orfické mystériá praktizujú tiež Egyptania (*Hist.* II. 81).

postavy, ktoré Diogenés spomína, menovite na Thaléta, Ferekyda a na ich žiakov Pýthagora a Anaximandra.

Ak sa pozrieme na správy antických biografov a doxografov podrobnejšie, zistíme, že aj tieto mená sa spájajú s „barbarským“ pôvodom. Z fragmentov, ktoré sa nám o Pýthagorovi zachovali, je zrejmé, že svoju múdrosť získal od Egyptanov. Iamblichos uvádza, že mladý Pýthagorás odišiel práve na podnet Thaléta študovať filozofiu k egyptským kňazom v Memfide. Jedine tak sa totiž mohol stať „najmúdrejším a najbožskejším zo všetkých ľudí.“⁹ Iamblichove správy podporujú aj pasáže z Pýthagorovho životopisu u Diogena Laertského, ktorý k tomu dodáva, že Pýthagorás údajne nebol ani Grék, ale Tyrhén, barbar pochádzajúci buď z italskej Etrúrie alebo z nejakého ostrova v severnej časti Egejského mora.¹⁰ Tieto správy dobre zapadajú do kontextu toho, prečo Pýthagorás uvádza ako jednu zo svojich predchádzajúcich reinkarnácií nie achájskeho (t. j. gréckeho), ale trójskeho (t. j. „barbarského“) hrdinu Euforba.¹¹ Pýthagora považovali taktiež za nástupcu Abarida, kňaza boha Apollóna, ktorý pochádzal z bájnej krajiny Hyperborejcov.¹² Pýthagorovi údajne slúžil ako otrok tiež thrácky boh Zalmoxis, ktorý v niektorých príbehoch figuruje ako jeho *doppelgänger*.¹³ Jeden z najstarších fragmentov o Pýthagorovi nás informuje, že spisy, ktoré sa zvykli pripisovať Orfeovi, pochádzali v skutočnosti práve od Pýthagora.¹⁴ Zakladateľ jednej vetvy gréckej filozofie sa tak štylizuje do role mýtického barbarského pevcu, ktorý svoju múdrosť preberá od Egyptanov, Hyperborejcov a mágov.

Podobne ako Pýthagorás je na tom aj jeho údajný učiteľ, Ferekydés zo Syru, autor podivuhodného epického diela *Päťkútie* (*Pentemychos*). Moderní odborníci dokázali, že jeho koncepcia časového božstva, Chrona, ktoré bolo na svete už „od počiatku“ a ktoré stvorilo svet, jednoznačne odkazuje k orientálnym božstvám, či už sidónskeho Chrona, indického božstva Kala, alebo iránskeho Zurvana.¹⁵

Ak chceme obhájiť autochtónnu povahu gréckej filozofie, tak nám neostáva nič iné, než sa obrátiť na iónsku vetvu filozofie a jej zakladateľa Thaléta. Situácia je však aj v jeho prípade analogická tej Pýthagorovej a Ferekydovej. Podľa Diogena Laertského pochádzal Thalés zo vznešeného fénického rodu Thélidov a milétske občianstvo získal až v čase dospelosti, keď bol vyhnaný zo svojej rodnej obce.¹⁶ Medzi modernými bádateľmi však panuje *communis opinio*, že Thalés musel pre svoje slávne predpovedanie zatmenia Slnka v roku 585 pred Kr. poznať babylonské záznamy, a že jeho objav významu hviezdy *Ursa Minor* pre moreplavcov a navigáciu bol známy už Féničanom.¹⁷ Thalés tak veľmi pravdepodobne prebral svoj „vedecký“, fyzikálny spôsob výkladu sveta – ktorý moderná európska tradícia označí za vlastné jadro gréckeho filozofického myslenia – práve od barbarov. Barbarskú stopu môžeme sledovať aj v prípade Anaximandra. Vynález gnomónu, ktorý sa pripisuje Anaximandrovi, bol už podľa Hérodota prevzatý od Babylončanov.¹⁸

⁹ Iamblichos, *Vit. Pyth.* II. 12. O niečo nižšie Iamblichos vo svojom životopise Pýthagora uvádza tiež jeho cesty do Babylonu, kde si osvojil tiež múdrosť perzských Mágov (*Vit. Pyth.* IV. 19).

¹⁰ DL *Vit.* VIII 1-3.

¹¹ DL *Vit.* VIII 4.

¹² Iamblichos, *Vit. Pyth.* XIX. 140

¹³ Pozri príbeh o tom, ako si Zalmoxis (Pýthagorás) vyhľbil podzemnú miestnosť a schovával sa v nej tri roky (Hérodotos, *Hist.* IV. 94-95; DL *Vit.* VIII 41).

¹⁴ Ide o svedectvo Ióna z Chiu, Sókratovho staršieho súčasníka. Pozri DL *Vit.* VIII 8 a Klémént Alexandrijský, *Strom.* I. 131.

¹⁵ Pozri WEST, M., 1971, *Early Greek philosophy and the Orient*, s. 28-34. Schibli uvádza, že aj meno Ferekydovho otca, Babys, môže byť frýgského alebo galatského pôvodu (SCHIBLI, H., 1990, *Pherekydes of Syros*, s. 1).

¹⁶ DL *Vit.* I 22. Diogenés sa odvoláva na svedectvo Hérodota, *Hist.* I. 170

¹⁷ KIRK, G. S. – RAVEN, J. E. – SCHOFIELD, M., 2004, *Předsókratovští filosofové*, s. 101, 108.

¹⁸ Hérodotos, *Hist.* II 109.

Taktiež jeho názory o hraniciach sveta, ktoré sú tvorené vysokými pohoriami, o usporiadaní hviezd na oblohe a o meteorologických javov vykazujú značné podobnosti s babylónskymi a perzskými koncepciami, ktoré sú z chronologického hľadiska nepochybne staršie ako Anaximandrove.¹⁹

Rovnaký kontext sprevádza tiež životopisy ďalších filozofov. Hérakleitos a Empedoklés nasledovali perzských mágov, keď hovorili o „vojne ako otcovi všetkého“ a o kozmických princípoch „Lásky“ a „Sváru“.²⁰ Démokritos svoju filozofiu prebral údajne nielen od perzských mágov, ale aj od Feničanov Mócha zo Sidónu²¹ a Dardana, resp. koptského Apollobecha.²² Anaxagorás bol na základe svojich názoroch o Slnku ako rozžeravenom kuse oblohy obvinený nielen z bezbožnosti, ale aj z médizmu, teda zo zavádzania „barbarských“ zvykov a tradícií.²³

Čím viac budeme skúmať grécke filozofické texty, tým zreteľnejšie sa nám bude odhaľovať úzke, ba dokonca by sme mohli povedať esenciálne previazanie gréckeho a „barbarského“ myslenia. Vplyv orientálnej, „barbarskej“ múdrosti na predsókratovskú filozofiu považovali antickí autori za samozrejmosť, orientálna múdrosť sa vnímala ako kolíska tej gréckej. Už aj samotný vyššie uvedený citát Diogena Laertskeho, s ktorým sme začali našu analýzu o pomere gréckej múdrosti k tej barbarskej, vychádza z referátov peripatetikov a akademikov, teda prvých systematických výkladov gréckej filozofie.²⁴ V spisoch starej Akadémie nachádzame správy o tom, že prvým z ľudí, kto si všimol pravú cestu k blaženosti, spočívajúcu v štúdiu astronómie, bol „barbar“, pravdepodobne perzský Zoroaster.²⁵ Ten je v dialógu *Alkibiadés Väčší* označovaný za pôvodcu perzského umenia *mageie* (mágie), ktorá je v Platónovom slovníku cestou k jeho štyrom kardinálnym cnostiam (rozumnosť, statočnosť, múdrosť, spravodlivosť).²⁶ Na inom mieste označuje Platón za „vynálezcu“ filozofie egyptského boha Theuta.²⁷ Podobne ani Aristotelovi nerobí problém spomenúť v jednej línii Ferekyda, Anaxagora a perzských mágov ako mysliteľov, ktorí mali spoločný názor na to, čo je najvyššie dobro – „prvý plodivý činiteľ.“²⁸

Tieto zmienky Aristotela, Platóna a ich žiakov o význame barbarov – najmä Egyptanov a Peržanov – z hľadiska vývoja filozofického myslenia Grékov neostali v dejinách antiky nepovšimnuté. Plútarchos,²⁹ Plínius,³⁰ Flavios Filostratos³¹ považovali Platóna a Aristotela za myšlienkových dedičov zoroastrizmu, resp. za učiteľov perzskej mágie.

Ak by sme teda mali zhrnúť našu textuálnu analýzu antických svedectiev o vzťahu gréckych filozofov a barbarov, musíme dôjsť k záveru, že názory zástancov „autochthónnej“ hypotézy o pôvode filozofie – medzi ktorými figuruje najmä Diogenés Laertský – nie sú ničím viac než len zbožnými želaniami alebo prejavmi panhellénskeho patriotizmu. Na základe vyššie uvedených správ môžeme dospieť k plauzibilnému záveru, že Diogenove

¹⁹ Pozri WEST, M., 1971, *op. cit.*, s. 87-99. Pokiaľ je nám známe, Westove názory ohľadom Anaximandra neboli nikým dodnes spochybnené.

²⁰ Plútarchos, *De Iside* 370c.

²¹ Sextos Empeirikos, *Adv. math.* IX. 363.

²² Plínius, *Natur. hist.* XXX. 8-11.

²³ DL *Vit.* II 12.

²⁴ Diogenés spomína vyše pol tucta autorov (Aristotelés, Deinón, Hermodóros, Hermippos, Eudoxos, Eudemos, Klearchos) spájajúcich sa s akademickou, resp. peripatetickou tradíciou myslenia (DL *Vit.* I 1-7).

²⁵ Platón, *Epin.* 987a.

²⁶ Platón, *Alc. Ma.* 121e-122a.

²⁷ Platón, *Phaedr.* 274d.

²⁸ Aristotelés, *Met.* 1091b10.

²⁹ Plútarchos, *De Iside* 370c.

³⁰ Hérodotos, *Hist.* XXX. 1.

³¹ Flavios Filostratos, *Vit. Apol.* I. 2.

pripisovanie „vynájdenia“ filozofie Grékom pri detailnejšom pohľade neobstojí. Músaioi, Linos, Ferekydés, Pýthagorás, Thalés a Anaximandros sa v tradícii natoľko spájajú s barbarským pôvodom a múdrosťou, že ignorácia ich väzieb na Orient a rôzne negrécke národy by bola z interpretačného hľadiska hrubým priestupkom voči metódam, akými má moderná historiografia antickej filozofie postupovať.

Na druhej strane však musíme byť opatrní, aby sme nepodľahli ani bezbrehému „panbarbarizmu“, ktorý by redukoval antickú grécku filozofiu na prázdne recitovanie orientálnej náboženskej tradície. Nezostáva nám preto nič iné, než len hľadať kompromis, akúsi strednú cestu. Pravdu bude mať asi autor dialógu *Epinomis*, ktorý barbarom síce priznáva prvenstvo v „objavení“ filozofie, no jedným dychom dodáva, že „čokoľvek Gréci prevzali od barbarov, robia to nakoniec lepšie.“³²

2 Moderné diskusie

Komparatívne interpretácie z oblastí klasickej filológie, filozofie a orientalistiky zostávajú aj po vyše dvoch storočiach existencie modernej historiografie antickej filozofie z veľkej časti neúplné. Prvé pokusy prekonať tabu „gréckeho zázraku“ a panhellénskej ideológie, deformujúcich naše vnímanie antickej filozofie, sa objavili na počiatku 19. storočia.³³ Boli to však až Walter Burkert, Martin West a ich nasledovníci, ktorí od 2. polovice 20. storočia systematicky dokázali identifikovať rozsiahlu prítomnosť orientálnych koncepcií v ranej gréckej filozofii. Ich pozornosť sa zameriavala predovšetkým na Pýthagora,³⁴ Ferekyda, milétsku školu a Hérakleita,³⁵ resp. Parmenida a Empedoklea.³⁶

Záveru, ku ktorým títo autori dospeli, sa stretávali so zmiešanými ohlasmi. Najprv uvedieme kritikov. Kirk, Raven a Schofield poznamenávajú na margo Pýthagorovho orientálneho šamanizmu, že „je pochybné, do akej miery je možné historicky dokázať nejaký vplyv šamanistických kultúr z centrálnej Ázie na archaické Grécko a v akom rozsahu môže inštitúcia, centrálna pre život politicky primitívnych nomádov, objasniť činy gréckeho mudrca v omnoho komplexnejšej spoločnosti bohatého a mocného mestského štátu.“³⁷ Charles Kahn útočí na Westove „difuzionistické“ komparatívne hypotézy o Hérakleitovi a perzských mágoch: podľa neho takéto úvahy generujú „historické fikcie“, sú nepresvedčivé a celkovo pomýlené.³⁸ Podobne skepticky sa zvykne hodnotiť aj orientálny vplyv na Empedoklea.³⁹ Akékoľvek zhody a podobnosti medzi gréckymi filozofmi a ich orientálnymi náprotivkami je potrebné vnímať cez kategórie „transkultúrnych“ fenoménov, ktoré sú pevne vkódované do povahy sveta a myslenia,⁴⁰ alebo „kultúrnej afinity“ a „konceptuálnych podobností“, ktoré

³² [Platón], *Epin.* 987d.

³³ Diskusie medzi klasickými filológmi a orientalistami o vplyve „barbarov“ na Grékov popisujú WEST, M., 1971, *op. cit.*, s. 166-170 a BURKERT, W., 2004, *Babylon, Memphis, Persepolis: Eastern Contexts of Greek Culture*, s. 1- 15.

³⁴ BURKERT, W., 1972, *Lore and Science in Ancient Pythagoreism*, s. 97-217. KINGSLEY, P., 2010, *A Story Waiting to Pierce You: Mongolia, Tibet and the Destiny of the Western World*, došiel k záveru, že Pýthagorás prebral myšlienky a filozofiu od mongolského šamana Abarida.

³⁵ WEST, M., 1971, *op. cit.* s. 1-202.

³⁶ KINGSLEY, P., 1995, *Ancient Philosophy, Mystery and Magic*, a KINGSLEY, P., 2003, *Reality*.

³⁷ KIRK, G. S. – RAVEN, J. E. – SCHOFIELD, M., *op. cit.* s. 298.

³⁸ KAHN, CH., 1979, *The Art and Thought of Heraclitus*, s. 297-302.

³⁹ KAHN, CH., 1960, *Religion and Natural Philosophy in Empedocles' Doctrine of the Soul*, in: *Archiv für Geschichte der Philosophie* 42, s. 3-35. Niektorí bádatelia volia namiesto argumentov len iróniu, pozri Vítek 2001, 52: „učenci – patrň z ostýchavosti – neuvádzajú, že se Empedoklés vyučil u nějakého Burjata“.

⁴⁰ VÍTEK, T. 2001, *Empedoklés I. – Studie*, s. 95.

v skutočnosti odrážajú myšlienkové „dedičstvo zo spoločnej minulosti.“⁴¹ Ďalší autori, ktorí zastávajú skeptické stanovisko ohľadne transkultúrneho kontaktu medzi gréckymi filozofmi a orientálnymi mudrcmi či kňazmi, sú viacej opatrní, a pripúšťajú, že náboženská múdrosť Východu mala podobnú formu poznania ako tá Grécka. Avšak práve vynájdением filozofie – najmä jej eleatskej formy – sa Gréci odtrhli od mythologického myslenia a vytvorili novú intelektuálnu kultúru filozofie.⁴²

Tieto výpady moderných zástancov „autochthónnej“ hypotézy o vzniku filozofie v antickom Grécku majú podobne ako názory Diogena Laertskeho viaceré závažných trhlín. V prvom rade ide o to, že ignorujú veľké množstvo fragmentov a správ z antickej literatúry, ktoré dokazujú transkultúrny kontakt. Samozrejme, nie všetky fragmenty, ktoré sa nám z antiky zachovali, musia byť autentické, no odmietnuť celú jednu, pomerne početnú skupinu svedectiev *en bloc* bez akéhokoľvek argumentu, sa zdá byť zaujaté a neobjektívne. Ukázkovým príkladom je „argumentácia“ Kahna, ktorý vyčíta Westovi, že ak by Hérakleitos skutočne čerpal svoju múdrosť z perzskej Avesty a indických textov, tak by potreboval „tlmočníkov“, aby porozumel perzskej a indickej literatúre. Takou istou argumentáciou by sme museli konštatovať, že Alexander Veľký sa nemohol dorozumieť s Peržanmi a Indmi, alebo že Hérodótos sa nemohol nič dozvedieť o barborských zvykoch a kultúrach. Druhým príkladom Kahnovej argumentácie je príklad o analógii medzi vzťahom Hérakleita s indickým Yājñavalkyom na jednej strane, a Hérakleitom so Spinozom, Nietzscheom alebo Wittgensteinom na druhej strane.⁴³ Hérakleita od Yājñavalkyu delia sotva 3. storočia, od Spinozu však viac než 20. storočí. Takáto argumentácia sa nám zdá byť absurdná a pomýlená. Medzi jednotlivými národmi nikdy nebola neprekonateľná „železná opona“ jazyka a porozumenia, vždy existovali indivíduá, ktoré ovládali cudzie jazyky. Podobne aj vplyv jedného autora, alebo skupiny autorov, na druhých, mohol pretrvávajúť niekoľko storočí, dokým bola tradícia „živá“, t. j. dokiaľ existovali priami nástupcovia a kňazi, ktorí tradovali učenie majstra. Ak pripúšťame niekoľko storočnú existenciu platonizmu, resp. „novoplatonizmu“, neexistuje dôvod, prečo by sme nemohli pripúšťať niekoľko storočnú tradíciu orientálnych filozofických siekt, ktoré ovplyvnili aj gréckych mysliteľov.

Spozornieť by sme mali tiež v protirečivej povahe jednotlivých skeptických pozícií. Tak sa napríklad Kirk, Raven a Schofield líšia od Kahna, keď považujú zásadnú odlišnosť šamanizmu a gréckeho náboženstva ako príčinu toho, prečo sa šamanizmus nemohol uplatniť v hellénskej kultúre. Kahn, naopak, považuje podobné sociálne a náboženské inštitúcie Grékov a barbarov za príčinu toho, prečo niektorí bádatelia z tejto podobnosti odvodzujú historickú podmienenosť náuk a myšlienok antických filozofov s tými „barbarskými“. Na jednej strane tak odlišnosť gréckeho náboženského systému predstavuje dôvod, prečo sa orientálne prvky šamanizmu a mágie nemohli uplatniť v gréckej intelektuálnej sfére, na druhej strane však podobnosť gréckeho náboženského systému nepredstavuje dostatočne silný dôvod k tomu, aby sme z nej odvodzovali užšie kontakty gréckych intelektuálnych elít s tými orientálnymi.

Zástancovia autochthónnej hypotézy o vzniku filozofie *a priori* predpokladajú, že grécka filozofia sa odlišila od „barbarskej“ múdrosti svojou racionalitou a „proto-vedeckosťou“, snahou vykladať svet *logicky*. Keď však dôjde na konkrétne argumenty, nedokážu sformulovať nič lepšie, ako akúsi metafyzicky vágnu kategóriu univerzálnej

⁴¹ KAHN, CH., 1979, *op. cit.* s. 301. Tento autor vidí všetky možné zhody, ktoré sa dajú nájsť medzi gréckymi filozofmi a „barbarmi“ tiež v omnoho metafyzickejších kategóriách ľudskej „univerzálie“ a „fundamentálnych črt ľudskeho postavenia a rádu prírody“ (*ibid.* s. 300).

⁴² Pozri BAITENOVÁ, N. Z., 2006, *Východ-Západ: základné tendencie historického vývoja svetovej filozofie*, s. 13, ktorá cituje nám nedostupnú knihu Realeho a Antiseriho *Storia della filosofia*.

⁴³ KAHN, CH., 1979, *op. cit.* 301.

„podobnosti“, ktorá však vo svetle seriózneho historiografického výskumu nemá šancu obstáť. Azda aj toto je dôvod, prečo niektorí skepticky orientovaný bádatelia volia namiesto argumentov len iróniu.⁴⁴

„Difuzionisti“ naproti tomu postupujú oveľa viac vedeckejšie, pretože vychádzajú z archeologických faktov a minucióznych filologických komparácií, na ktorých demonštrujú, že zhody a podobnosti medzi orientálnymi a gréckymi dielami môžu len sotva náhodné.

Ako poukázal Burkert, argumenty vyššie uvedených bádateľov sú založené na hermeneutických predsudkoch scientizmu a europocentrizmu.⁴⁵ K dedičstvu antickej gréckej civilizácie sa pristupovalo anachronicky, cez prizmu modernej európskej kultúry, teda v akomsi interpretáčnom vákuu, ktoré dostatočne nezohľadňovalo kultúrny kontext, vsadenosť gréckej kultúry do svojho geograficko-civilizačného okolia. Pod vplyvom takých autorít, akú predstavoval Hegel, sa začala antická filozofia nahliadať izolacionisticky, t. j. ako autonómna tradícia, ktorá mala svoj „vznik“ v reálnom čase. Génus gréckych jednotlivcov, ktorí akoby mávnutím čarovného prútika začali hľadať *arché*, prvú príčinu toho, prečo a ako je svet usporiadaný, ústil do svojho „konca“ opäť v reálnom čase – prechod európskeho myslenia do finálneho štádia racionality a vedeckosti Heglovej filozofie.

V 19. a 20. storočí zatváralo pred dobovým kontextom antických filozofických textov mnoho autorov oči, pretože modernej Európe bol orientálny polyteizmus – príbuzný toho gréckeho – cudzí. Z interpretácií antickej filozofie sa aj pod vplyvom kresťanského náboženstva a jeho ideí pomaly vytrácal polyteizmus a koncepcia uvedomelej a oživej prírody, ktorú tvoria božské bytosti, rozhodujúce o všetkom dianí vo svete a aktívne participujúce na ľudských osudoch a činnostiach. Filozofia sa začala interpretovať ako rozchod s touto náboženskou tradíciou. Ako poznamenáva Lloyd, „revolúcia v myslení“, ktorá sa bežne spája so zrodom filozofie v antickom Grécku, bola často charakterizovaná príliš schematicky: „tradicionalistické vzory myslenia mali tendenciu byť podceňované.“ Predsokratovská filozofia a veda sa v skutočnosti vyvíjali kontinuálne s tradicionalistickými modelmi myslenia (mágia) a je to práve tento fakt, ktorý zvykne bývať modernými bádateľmi podceňovaný.⁴⁶ Náboženstvo, mystika a mágia boli marginalizované na úkor abstraktnej metafyziky, logiky a vedy.

Záver

Podľa nás nie je pravdou, že komparatívna metóda výskumu antiky a Orientu je len ďalším „módnym výstrelkom“ moderných bádateľov, ktorý neprináša *nil novi sub sole*.⁴⁷ Výsledky „multikulturálne“ zameraného, komparatívneho výskumu v oblasti antických štúdií nám umožňujú lepšie porozumieť jednak tradíciám islamskej, indickej a čínskej filozofie, a jednak prispievajú k formovaniu nových lingvistických štúdií a akademických odborov, ktoré by ku grécko-latinským štúdiám pridávali tiež „západo-ázijské“ štúdiá ako ich

⁴⁴ Pozri napr. Vítekove slová, ktorými „rieši“ problematiku orientálneho vplyvu na Empedoklea: „učenci – patrne z ostýchavosti – neuvádzajú, že se Empedoklés vyučil u nějakého Burjata“ (VÍTEK, T., 2001, *op. cit.*, s. 52).

⁴⁵ Pozri BURKERT, W. 2004, *op. cit.* 1-15. Pre ďalšie argumenty pozri KINGSLEY, P. 1995, *op. cit.* s. 8-10 a BAITENOVÁ, N. Z., 2006, *op. cit.* s. 13-19.

⁴⁶ Pozri bližšie LLOYD, G. E. R., 1979, *Magic, Reason and Experience*, s. 6 a TAMBIAH S. J., 1990, *Magic, Science and the Scope of Rationality*, s. 8-11.

⁴⁷ Takýto názor vyslovuje VÍTEK, T., 2009, *Nové přístupy v bádání o starší filosofii?* In: *AIΘHP* 1, s. 231-235, ktorý však predsa len pripúšťa, že výskum v danej oblasti prináša nové a dobré výsledky. Vzhľadom na fakt, že tento autor nešpecifikuje, v čom tieto nové a dobré výsledky spočívajú, dovoľujeme si jeho záver spresniť, avšak – ako sa domnievame – spôsobom, s ktorým by asi sotva súhlasil.

nedeliteľnú súčasť.⁴⁸ Takáto zmena „paradigmy“ v prístupe k antickej filozofii môže napokon vyústiť aj do nových definícií toho, čo znamenala filozofia v antike a Oriente: „*Logoi* („reči“, „slová“, „konceptie“ – poznámka F. Š.) v mystériách a o mystériách, ktoré sa objavili na troch rôznych úrovniach – mýtus, prírodná alegória a metafyzika.“⁴⁹

Vnímanie zrodu antickej filozofie ako ruptúry, prechodu od „mýtu“ k „logu“, od „náboženstva“ k „vede“, od „povery“ k „pravde“ až nápadne pripomína moderné hnutie „osvietenstva“ a preto je potrebné odmietnuť takúto koncepciu ako anachronickú. Určité podobnosti medzi týmito epochálnymi „ruptúrami“ v dejinách myslenia nepochybne existujú, no to nás neopravňuje, aby sme podľahli bezbrehému vinterpretovávaniu predsudkov europocentrizmu a scientizmu do myšlienkových sústav prvých filozofov. Kontakty medzi národmi Stredomoria a Ázie boli omnoho rozmanitejšie, než sa na prvý pohľad môže z našich učebnicových a šablónovitých výkladov dejín filozofie zdať. Pri výročiu 2400. roku narodenia Aristotela, jedného zo základných pilierov našej európskej kultúry a identity, by sme si mali pripomenúť tiež ten fakt, že za zrod a samotnú existenciu našej civilizácie, za jej hodnoty, úspechy a krásu vďačíme Orientu viac, než sa na prvý pohľad môže zdať. V dobe krízy multikulturalizmu, ktorou si dnes prechádzame, to môže byť práve filozofia a jej najstaršia história, ktorá nám umožní započat' hľadanie východiska z našich problémov, hľadanie dialógu s inakosťou neeurópskych kultúr.

Použitá literatúra:

a) primárna

1. ARISTOTELES. 2008. *Metafyzika*. Prel. A. Kříž. Praha: Rezek. 494 s. ISBN 8086027279.
2. DIOGENES LAERTIOS. 2008. *Životopisy slávnych filozofov*. Prel. M. Okál. Bratislava: Vssp. 506 s. ISBN 8080612863.
3. FLAVIUS FILOSTRATOS. *Životopis Apollónia z Tyany*. Prel. F. Štuřík. Praha: Odeon. 257 s. Bez ISBN.
4. HÉRODOTOS. 1985. *Dejiny*. Prel. J. Špaňár. Bratislava: Tatran. 624 s. Bez ISBN.
5. KLÉMÉNS ALEXANDRIJSKÝ. *Strómata I*. Prel. J. Plátová. Praha: OIKOYMENH. 540 s. ISBN 80-7298-103.
6. PLATÓN. 1991. *Dialógy I*. Prel. J. Špaňár. Bratislava: Tatran. 928 s. ISBN 80-222-0125-1.
7. PLATÓN. 1991. *Dialógy III*. Prel. J. Špaňár. Bratislava: Tatran. 696 s. ISBN 80-222-0127-8.
8. PLÍNIUS STARŠÍ. 1973. *Kapitoly o prírodě*. Prel. F. Němeček. Praha: Svoboda. 354 s. Bez ISBN.
9. PLÚTARCHOS. 1936. *Moralia V*. Prel. F. C. Babbitt. Oxford: Harvard University Press. 528 s. ISBN 978-0674993372.

b) sekundárna

10. BAITENOVÁ, N. Z. 2006. Východ-Západ: základné tendencie historického vývoja svetovej filozofie. In. Čarnogurská, M. et al.: *Čínske odpovede. Aj na naše nezodpovedané filozofické otázky*. Bratislava: Kalligram, s. 12-19. 296 s. ISBN 80-7149-829-7.

⁴⁸ Pozri Westov príhovor na konferencii k jeho 70-tim narodeninám (WEST, M. L., 2007, Forward into the Past, s. xxviii).

⁴⁹ BURKERT, W., 1987, Ancient Mystery Cults, s. 72-3. Domnievame sa, že Burkertova definícia antických mystérií je uplatniteľná aj v prípade filozofie a že je dostatočne široká na to, aby pojala aj orientálnu múdrosť, vychádzajúcu z náboženskej tradície mýtov a rituálov.

11. BURKERT, W. 1987. *Ancient Mystery Cults*. Harvard: Harvard University Press. 181 s. ISBN 978-0674033870.
12. BURKERT, W. 1972. *Lore and Science in Ancient Pythagoreism*. Harvard: Harvard University Press. 544 s. ISBN 978-0674539181.
13. BURKERT, W. 2004. *Babylon, Memphis, Persepolis: Eastern Contexts of Greek Culture*. Cambridge: Harvard University Press. 192 s. ISBN 978-0674014893.
14. GUTHRIE, W. K. C. 1993. *Orpheus and the Greek Religion*. Princeton: Princeton University Press. 296 s. ISBN 978-0691024998.
15. KAHN, CH. 1979. *The Art and Thought of Heraclitus*. Cambridge: Cambridge University Press. 354 s. ISBN 052128645X
16. KAHN, CH. 1960. Religion and Natural Philosophy in Empedocles' Doctrine of the Soul. In: *Archiv für Geschichte der Philosophie* 42 (1), s. 3-35. ISSN 1613-0650.
17. KINGSLEY, P. 1995. *Ancient Philosophy, Mystery and Magic*. Oxford, Oxford University Press. 422 s. ISBN 978-0198150817.
18. KINGSLEY, P. 2003. *Reality*. Point Reyes: The Golden Sufi Center Publishing. 591 s. ISBN 978-1890350093.
19. KINGSLEY, P. 2010. *A Story Waiting to Pierce You: Mongolia, Tibet and the Destiny of the Western World*. Point Reyes: The Golden Sufi Center Publishing. 192 s. ISBN 978-1890350215.
20. KIRK, G. S., RAVEN, J. E., SCHOFIELD, M. 2004. *Předsókratovští filosofové*. Praha: OIKOYMENH. 664 s. ISBN 80-7298-110-2.
21. LLOYD, G. E. R. 1979. *Magic, Reason and Experience*. Cambridge: Cambridge University Press. 348 s. ISBN 978-0521296410.
22. SCHIBLI, H. 1990. *Pherekydes of Syros*. Oxford: Clarendon University Press. 240 s. ISBN 978-0198143833.
23. TAMBIAH, S. J. 1990. *Magic, Science and the Scope of Rationality*. Cambridge: Cambridge University Press. 200 s. ISBN 978-0521376310.
24. VÍTEK, T. 2009. Nové přístupy v bádání o starší filosofii? In: *AIΘHP* 1 (2), s. 231-235. ISSN 1803-7860.
25. VÍTEK, T. 2001. *Empedoklés I: Studie*. Praha: Rezek. 471 s. Bez ISBN.
26. WEST, M. L. 1971. *Early Greek Philosophy and the Orient*. Oxford: Oxford University Press. 284 s. ISBN 978-0198142898.
27. WEST, M. L. 2007. Forward into the Past. In: FINGLASS, P. J. – COLLARD, CH. – RICHARDSON, N. J. (eds.): *Hesperos: Studies in Ancient Greek Poetry Presented to M. L. West on his Seventieth Birthday*. Oxford: Oxford University Press. s. 406. ISBN 978-0199285686.

Mgr. František Škvrnda

Katedra filozofie a dejín filozofie

Filozofická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

Šafárikovo nám. 6

814 99 Bratislava

e-mail: skvrnda1@uniba.sk

Preknané antické myšlienky?: Relevantnosť Aristotelovej politicko-ekonomickej filozofie pre súčasnosť

Marcel Čas

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: marcel.cas@euba.sk

Abstrakt:

Aristoteles patrí medzi najvplyvnejších mysliteľov dejín západnej intelektuálnej tradície. Viaceré jeho myšlienky sú v spoločenských vedách po viac ako dvoch tisícok rokoch naďalej prítomné. Vzhľadom na príležitosť Aristotelovho výročia je cieľom práce poukázať na relevantnosť Aristotelovej politicko-ekonomickej filozofie pre súčasnosť. V tomto príspevku poukážeme na to, ako tri politicko-ekonomické debaty, ktoré sú v súčasnosti aktuálne, boli aktuálne aj v Antickom Grécku a akým spôsobom sa k nim staval Aristoteles. Ukážeme, že pokiaľ ide o široké otázky politického mechanizmu, ekonomického mechanizmu a o problém dobre spravovanej spoločnosti, tak Aristotelove koncepcie a riešenia transcendujú veky. V závere príspevku si odvodíme možné dôsledky a ponaučenia tohto článku.

Kľúčové slová: Aristoteles, dejiny myslenia, relevantnosť antických myšlienok

JEL klasifikácia: B11

Úvod

Aristoteles patrí medzi najvplyvnejších mysliteľov dejín západnej intelektuálnej tradície. Jeho vplyv nemožno podceňovať. Aristoteles nielenže kvázi sám založil mnohé vedecké disciplíny (hoci vlastnosť „vedeckosti“ nabrala špecifické a technickejšie konotácie v 17. storočí počas Newtonovskej vedeckej revolúcie), nielenže ako prvý navrhol formu vedeckej publikácie, ktorá sa používa do súčasnosti, ale jeho myšlienky tvorili základ každého vzdelaného intelektuála v západnom svete až do obdobia vrcholného stredoveku (možno až do obdobia osvietenstva). Meno Aristoteles bolo teda na tisíc rokov spájané s predstavou neprekonateľného ľudského ducha. Jeho vplyv bol taký výrazný, že keď dobový autori použili vetu vo forme „*Filozof* predsa povedal x“, tak bolo všetkým vzdelancom jasné, že ide o Aristotela.⁵⁰

Vzdelancovi, ktorý podstúpil svoj akademický tréning v 21. storočí sa môžu niektoré Aristotelove myšlienky zdať samozrejmé. Treba si však uvedomiť historický kontext, v ktorom Aristoteles žil a myslel. Na ilustráciu tejto skutočnosti použijeme príklad. Dnes sa nám sa zdá byť úplne samozrejmé, že keď píšeme článok, tak ho píšeme vo forme výkladu a rovnako samozrejmé sa nám zdá byť, že na začiatku práce sa odvolávame na iných kolegov v danom odbore, teda že robíme takzvaný prehľad literatúry. Tieto dve, z nášho pohľadu, absolútne samozrejmosti, boli kedysi Aristotelovou inováciou. Pred Aristotelom sa diela, ktoré ašpirovali na „vedeckosť“, teda diela, ktoré sa snažili podávať vysvetlenia toho ako svet funguje, písali vo forme básničiek, anekdot alebo dialógov. Neexistoval teda formálny rozdiel medzi mýtami, náboženstvom, rozprávaním príbehov a vedou. Aristoteles toto zmenil.

⁵⁰ ROSS, D., 1995. *Aristotle*.

Podobne to bol až Aristoteles, ktorý založil vedeckú tradíciu odkazovania na predmetné myšlienky predchodcov na začiatku článku. Aristoteles postupoval tak, že definoval problém, následne vysvetlil ako sa daný problém snažili vyriešiť rôzni filozofi pred ním (pričom väčšinou existovali dve vzájomne antagonistické riešenia) a napokon navrhol vlastné riešenie, ktoré predstavovalo prekonanie a vylepšenie dovtedajších riešení. Každý kto pozná formu modernej vedeckej práce, bez ohľadu na to, z akej disciplíny pochádza, v tomto postupe rozpoznáva nosnú kosť štruktúry akademického diela.

Nechceme však jeho význam preceňovať. Mnohé jeho myšlienky, hlavne tie, ktoré sa týkajú prírodných vied, sú v súčasnosti zaslúžene mŕtve. Okrem toho, treba poznamenať, že Aristotelove meno sa stalo v období renesancie a osvietenstva aj symbolom dogmatizmu a vedeckej nedôslednosti. Bolo to tak preto, lebo mnohí intelektuáli, ktorých by sme dnes nazvali fyzikmi (Galileo, Koperník, Kepler et al.), začali nachádzať empirické a konceptuálne chyby v Aristotelovskej prírodovede, ktorá bola vyučovaná ako jediná správna a pravdivá. Táto novovznikajúca disciplína právom bojovala proti dogmatizmu Aristotelovej prírodovedy svojej doby, hoci ostáva diskutabilné nakoľko bol dogmatizmus Aristotelovej prírodovedy jej nevyhnutným dôsledkom, alebo nakoľko bol tento dogmatizmus spôsobený Aristotelovými nasledovníkmi.

Cieľom tohto príspevku nie je z Aristotela znovu urobiť neodvratnú autoritu, ani dokázať jeho neomylnosť. Vzhľadom na príležitosť Aristotelovho výročia je cieľom práce poukázať na relevantnosť Aristotelovej politicko-ekonomickej filozofie (teda tam, kde je to neporovnateľne jednoduchšie) pre súčasnosť. V tomto príspevku poukážeme na to, ako tri politicko-ekonomické debaty, ktoré sú v súčasnosti aktuálne, boli aktuálne aj v Antickom Grécku a akým spôsobom sa k nim staval Aristoteles. Ukážeme, že pokiaľ ide o široké otázky politického mechanizmu, ekonomického mechanizmu a o problém dobre spravovanej spoločnosti, tak Aristotelove koncepcie a riešenia transcendujú veky. V závere príspevku si odvodíme možné dôsledky a ponaučenia.

1 Politický mechanizmus

V 21. storočí sa vo väčšine sveta uchytila liberálno-demokratická koncepcia spoločnosti založená na reprezentatívnej demokracii a na vláde technokratických elít. Zdôvodnenie prospešnosti tohto zriadenia tkvie v slobodne jednotlivca voči štátnym inštitúciám (liberálno-demokratický princíp), na pravidelných voľbách, v ktorých si občania štátu vyberajú svojich dočasných zástupcov (princíp reprezentatívnej demokracie) a na dosadzovaní odborných elít do najvýznamnejších štátnych inštitúcií (technokratický princíp).⁵¹

V poslednom desaťročí sa však toto spoločenské zriadenie dostáva pod ostrú kritiku svojich občanov. Občania týchto spoločností sa sťažujú na korupciu v štátnych inštitúciách, na ľahostajnosť politikov, na prepojenie záujmov politiky a veľkých korporácií, na historicky najvyššiu príjmovú a majetkovú nerovnosť a vo všeobecnosti na politickú a ekonomickú ostrakizáciu väčšiny spoločnosti. Väčšina občanov zdieľa názory protisystémových politikov, ktorí agitujú za radikálnu zmenu. V prezidentských voľbách v USA sa zprava (Donald Trump) aj zľava (Bernie Sanders) politického spektra objavovali názory, že „systém je zmanipulovaný“ (z anglického „*the system is rigged*“) v prospech mocných a vplyvných. V odborných kruhoch sa presadilo pomenovanie „strata dôvery v inštitúcie“ pre súbor týchto fenoménov. V technokratických kruhoch sa zase diskutuje o tom, že spoločnosť prestáva byť

⁵¹ BARKER, D. W. M., 2013. Oligarchy or Elite Democracy? Aristotle and Modern Representative Government.

spravovateľná. A napokon v laickej verejnosti sa volá po nových ústavách, po priamej demokracii a podobne.

Aristoteles by týmto vývojom pravdepodobne nebol prekvapený. Uvidíme totiž, že jeho politickú analýzu je súčasný vývoj dobre vysvetliteľný.

Aristoteles si všimol, že spoločenské systémy sú vždy bojiskom rôznych záujmov spoločenských tried (ak by niekomu pojem „trieda“ prekážal, tak ho môže nahradiť pojmov „skupina“ – treba si však uvedomiť, že v Aristotelových časoch nebol pojem „trieda“ sprofanovaný – používal sa ešte aj za Adama Smitha). Za najdôležitejšie triedy považoval chudobnú väčšinu a bohatú menšinu. Tieto dve triedy sú vo večnom spoločenskom boji, teda každá trieda sa snaží presadzovať svoje záujmy a v rôznych obdobiach je presadzovanie záujmov týchto skupín viac alebo menej úspešné. Tomuto zápasu sa nedá vyhnúť, keďže tieto triedy sú konceptuálne previazané. Bohatí budú z definície vždy v menšine a antagonistickí voči chudobným a chudobní budú vždy z definície vo väčšine a antagonistickí voči bohatým.⁵²

Rozdelenie jednotlivých záujmov je tak prirodzené, že v politickom diskurze sa tieto predstavy stali priam klišé. Chudobní si myslia, že sú chudobní neprávom a že vzhľadom na nespravodlivý systém, ktorí preferuje bohatých, treba robiť zmeny v prospech chudobnej väčšiny. Bohatí si myslia, že sú bohatí právom a že zbohatli vzhľadom na svoju šikovnosť v spravodlivom systéme, ktorý nepreferuje nikoho, a preto nie je žiaduce, aby sa robili zmeny v neprospech bohatej väčšiny. Aristoteles nepreferuje ani jednu z týchto tried, keďže je úplne transparentné, že každá sa snaží obhájiť si „to svoje“ (netreba spadnúť do omylu, že jednej alebo druhej triede je táto transparentnosť známa – skôr je to tak, že každá trieda úprimne obhajuje to, čo si myslí, že je „správne“).

Aristoteles postupuje tak, že sa najprv snaží vyvarovať nevhodným extrémom tohto spoločenského boja a následne sa snaží navrhnúť pragmatické riešenie pre zmiernenie dôsledkov tohto boja. Situáciu, v ktorej sa v spoločenstve presadí diktát bohatej menšiny nazýva oligarchiou a situáciu, v ktorej sa v spoločenstve presadí diktát chudobnej väčšiny nazýva demokraciou. Obe situácie sú rovnako zlé, hoci z iných dôvodov. Demokracia je zlá, pretože by vzhľadom na prevládajúcu závisť, malichernosť a malosť väčšiny nemohla viesť k ničomu výnimočnému. Každý úspech by bol považovaný za „triedneho nepriateľa“ (dovolíme si použiť takýto anachronizmus) a bol by potlačený. Oligarchia je zlá, pretože by vzhľadom na samolúboosť, megalomániu a namyslenosť menšiny viedla k stagnácii a úpadku. Každý pokus o zmenu *status quo* by bol považovaný za „rozvrat spoločnosti“ a bol by potlačený.

Ani jeden z týchto extrémov teda nie je vhodný, pretože oba vedú k úpadku a zamedzujú vývoj. Aristoteles si myslel, že v rozumnom riadení spoločnosti treba postupovať tak, aby sa zamedzovalo možnosti vzniku týchto extrémov. Spomenieme jeden z takýchto Aristotelových nástrojov na vyhnutie sa extrémom, a tým je stredná trieda. Podľa Aristotela nemá stredná trieda také extrémne vlastnosti ako chudobná väčšina a bohatá menšina, ale skôr v sebe táto trieda obsahuje to najlepšie z oboch extrémov. Príslušníci strednej vrstvy nadobudli isté obmedzené bohatstvo a istý vplyv v štáte, a tak si na jednej strane uvedomujú, že na dosiahnutie postavenia v štáte treba pracovať a nespoliehať sa na politické činy. Na druhej strane si zároveň uvedomujú, že v každom spoločenskom systéme si tí najbohatší a najvplyvnejší vždy upevňujú svoje postavenie na úkor chudobnej menšiny a proti takýmto prejavom by mal byť politický čin vítaný. Podľa Aristotela je teda zdravá spoločnosť tá, ktorá neprepadla ani jednému z extrémov a to bude tá, ktorá má silnú strednú triedu.

⁵² ARISTOTLES, 1991. *Politics*. The Complete Works of Aristotle.

Povoynové politicko-ekonomické dejiny vyspelého sveta sa dajú pomocou tejto schémy jednoducho vysvetliť. Po druhej svetovej vojne prišlo obdobie, v ktorom chudobná menšina efektívnejšie obhajovala svoje záujmy (vznik štátu blahobytu, vplyvné odborové hnutia, demonštrácie proti vojne vo Vietname) a následne v 80. rokoch 20. storočia sa cyklus otočil a bohatá väčšina začala efektívnejšie obhajovať svoje záujmy (profiremné zmeny v daňových systémoch, ostrakizácia odborov, financIALIZÁCIA ekonomík). Otázka, že ktorá strana má „pravdu“ je z Aristotelovho pohľadu zlá otázka. Správna otázka by skôr mala znieť, že ako ďaleko od rozumného stredu sa daná spoločnosť nachádza a či sa nachádza skôr na strane extrému oligarchie, alebo na strane extrému demokracie. Žiaduce smerovanie spoločnosti do budúcnosti je teda relatívne voči danému rozloženiu síl v historickom triednom boji. Ak by sme sa teda Aristotela spýtali, aké zmeny potrebuje naša spoločnosť, tak by nám pravdepodobne späť položil otázku: „Je vaša spoločnosť skôr demokratická, alebo oligarchická?“

2 Ekonomický mechanizmus

Počas Aristotelovho života sa začali dovtedy nevídaným spôsobom rozmáhať ekonomické vzťahy medzi jednotlivými mestskými štátmi (takzvané „*Polis*“). Postupne sa dovtedajšie autarkie zmenili na interdependentný ekonomický systém, v ktorom žiadna z *Polis* nebola schopná produkovať všetko čo potrebovala, ale všetky počítali s tým, že všetko potrebné sa bude dať kúpiť na medzi-polisových trhoch. S týmto spojený je aj príchod drahých kovov ako „medzinárodnej“ (obchod bol samozrejme prevažne iba medzi gréckymi mestskými štátmi) zúčtovacej jednotky v danom „medzinárodnom“ obchode. Budeme týmto drahým kovom hovoriť „peniaze“.⁵³

Aristoteles si všimol, že tento vývoj vyvolával v spoločnostiach dve rôzne reakcie (podobne ako v prípade moderných iterácií tohto mechanizmu – globalizácia a európska integrácia). Jedna skupina považovala takýto vývoj za správny. Každý *Polis* môže produkovať a vyvážať ten statok, ktorý vie najlepšie vyrobiť a peniaze do tohto mechanizmu vstupujú iba ako prostriedok k naplneniu materiálnych túžob, preto na peniaze netreba nijakým spôsobom útočiť (predchodcovia moderných neoliberalov). Druhá skupina považovala tento vývoj za nesprávny. Vzhľadom na to, že jednotlivé *Polis* prestali byť sebestačnými, tak stratili možnosť prijať vlastné rozhodnutia (moderná strata suverenity) a peniaze boli chápané ako prostriedok udržiavania moci v rukách bohatých a vplyvných (predchodcovia kritikov globalizácie).

Aristoteles, ako je pre neho typické, hľadal nejakú zlatú strednú cestu. Zdalo sa mu, že sa obe strany môžu zhodnúť na tom, že peniaze sú šikovný prostriedok (už Aristoteles bojoval s predstavami *hoi polloi* o tom, že na peniazoch je niečo falošné, keďže nie sú „kryté“ skutočným bohatstvom a skutočnou „hodnotou“) ako na trhoch získať to potrebné a chcené, ak samovýroba a barter prestávajú byť dostatočné pre efektívnejšiu výrobu. V peniazoch ako prostriedku pre zefektívnenie a zintenzívnenie economickej činnosti teda nevidel problém. Videl však problém v tom, ak sa peniaze, resp. akumulácia peňazí používala ako prostriedok získania a upevnenia politickej moci. Toto bolo „neprirodzené“, keďže to nenapĺňalo účel, pre ktorý peniaze existujú.

Na základe tohto kritéria Aristoteles rozlíšil štyri druhy výmeny. Slobodnú výmenu statku za statok považoval za správnu, keďže si občania slobodne vymenili relevantné statky. Výmenu statku za peniaze, za účelom nákupu iného statku považoval tiež za správnu, keďže v tejto výmene peniaze figurujú iba ako prostriedok výmeny. Vo výmene peňazí za statok, za účelom predaja tohto statku videl problém, keďže danému obchodníkovi nejde v takejto

⁵³ BORISONIK, H., 2014. Aristotle and the Tensions between Politics and Economy.

výmene o to získať nejaký statok, ale o to získať konkrétnym predajom viac peňazí ako mal na začiatku, bez ohľadu na to, či má peniaze v pláne neskôr využiť alebo nie. Za najtransparentnejšie zneužitie peňazí pre politické účely považoval výmenu peňazí za peniaze s úrokmi v budúcnosti – teda úžeru.

Relevantnosť týchto predstáv pre súčasnosť je menej zjavná ako v prípade predošlej časti článku. Je síce zjavné, že Aristoteles musel vzhľadom na kontext doby rozmýšľať nad vysoko relevantnými otázkami aj súčasných medzinárodných ekonomických vzťahov, ale jeho riešenia sa nám zdajú byť už menej relevantné.

Na jednej strane je pravdepodobne rozumné poučiť sa z toho, že globalizácia nemá len víťazov, ale aj porazených, a že záujmy týchto porazených treba počúvať aj vtedy (a hlavne vtedy), ak je globalizácia skutočne nezastaviteľný fenomén.⁵⁴ Na strane druhej sú jeho čisto ekonomické predstavy o úžere a arbitráži skutočne zastarané. Na Aristotelovu obranu treba poznamenať, že on to síce nie vždy vo svojich textoch spomína (keďže to považoval za absolútnu samozrejmosť), ale my vieme, že Aristoteles nerozmýšľal o trhovej ekonomike (keďže taká v tom období ešte neexistovala – existencia „trhov“ na tomto fakte nič nemení – relevantná otázka znie na akom princípe funguje väčšina ekonomických procesov v danej ekonomike), ale o otrokárskej ekonomike a nie je dôvod transponovať úvahy o dynamike jedného systému do druhého. Pochybujeme, že by bol Aristoteles proti trhovému podnikaniu s cieľom dosiahnutia zisku, keďže súhlasil so súkromným vlastníctvom výrobných prostriedkov. Jeho podozrievavosť výmeny peňazí za statky za účelom predaja tohto statku, treba skôr chápať v kontexte otrokárskej spoločnosti. Načo by slobodný grécky občan disponujúci otrokmi, ktorí mu väčšinu ekonomických činov zrealizujú „zadarmo“ potreboval podnikateľ kvôli zisku? V takejto spoločnosti je evidentné, že cieľ tejto podnikateľskej činnosti by nebol ekonomický blahobyť (keďže ten je realizovaný otrokmi), ale akumulácia bohatstva za politickým účelom, čomu sa chcel Aristoteles vyhnúť.

3 Slobodná spoločnosť *contra* dobre spravovaná spoločnosť

Teoretici „slobodných“ spoločností, teda teoretici takých zriadení, ktoré my nazývame demokraciami sa vždy snažili vysporiadať s kontradikciou, ktorá je *prima facie* prítomná v samotných základoch racionalizácie liberálno-demokratickej spoločnosti. Na jednej strane sa tvrdí, že demokracie sú dobré z toho dôvodu, že dávajú slobodu všetkým občanom prijímať rozhodnutia o svojom živote a v situáciách, kde sa to týka všetkých občanov, slobodne rozhodne väčšina. Toto je ideál slobodnej spoločnosti. Na druhej strane sa tvrdí, že demokracie sú spoločnosti, ktoré vedú k prijímaniu tých najlepších možných rozhodnutí (na rozdiel od totalitných a iných režimov) pre všetkých svojich občanov. Toto je ideál dobre spravovanej spoločnosti.

Západná intelektuálna tradícia videla v spojení týchto dvoch ideálov vždy kontradikciu. Ako je možné, že rozhodnutie nevzdelanej a neinformovanej väčšiny na témy, o ktorých nemôže väčšina nič tušiť, by mali viesť k prijatiu tých najlepších možných riešení?

Štandardné odpovede na túto otázku sú dve. Na jednej strane existuje tradícia, ktorá vyzdvihuje potrebu vzdelávania a najmä občianskeho vzdelávania. Podľa tejto tradície je potrebné občanov vychovávať k tomu, aby vedeli prijímať rozumné rozhodnutia v politickom zápase. Kvalita finálnych rozhodnutí a kvalita demokracie potom závisí od kvality vzdelania širokej občianskej spoločnosti.⁵⁵ Druhá tradícia je z pochopiteľných dôvodov menej propagovaná, ale má tú výhodu, že pravdepodobne lepšie popisuje spoločnosti, v ktorých žijeme. Podľa druhej tradície sú masy jednoducho príliš hlúpe na to, aby boli efektívne

⁵⁴ STIGLITZ, J. E., 2003. *Globalization and Its Discontents*.

⁵⁵ DEWEY, J., 1997. *Democracy And Education*.

vychovateľné, a preto je potrebné, aby skutočnú (na rozdiel od „divadla“ pravidelných volieb) vládu prevzali technokratické elity (právnici, ekonómovia, veľkopodnikatelia), ktoré svoju pozíciu získali v meritokratickom procese akademického vzdelania a podnikateľskej činnosti. Bežným občanom treba veci vždy v jednoduchosti a stručnosti vysvetliť, aby proces získal demokratickú legitimitáciu, ale nie je potrebné zachádzať do detailov, ktoré sú aj tak príliš komplikované na to, aby ich bežní občania pochopili alebo aby bežných občanov vôbec zaujímali.⁵⁶

To, že tieto dve tradície sú v neustálom boji možno pozorovať pri mnohých súčasných debatách, ako sú debata o nezávislosti centrálnych bánk, debata o neverejných rokovaniach o transatlantickom partnerstve, debata o demokratickom deficite v supranárodných inštitúciách Európskej únie a podobne. Problém je vždy rovnaký. S čím sa môžeme ešte zdôveriť nevzdelaným masám a čo musí byť v rámci vyššieho dobra v rukách technokratických elít?

Aristoteles, ako inak, nachádza v tejto debate zlatú strednú cestu. Na jednej strane je samozrejme pravda, že väčšina občanov nie je vo väčšine relevantných problémov vzdelaná a ani pragmaticky nemôže byť. Ich názory teda nemôžu byť dostatočne fundované. Na druhej strane je ale pravda, že aspoň nejaká demokratická (v súčasnom význame pojmu – nie Aristotelovom) legitimitácia politických rozhodnutí je dôležitá, keďže inak by hrozilo, že vládu prevezme úzka skupina tých „správnych“ elít (ktoré elity sú tie správne závisí od konkrétnej spoločnosti – elity môžu byť definované napríklad na základe schopností, na základe rodinného príslušenstva, na základe rasovej, etnickej alebo náboženskej príslušnosti, na základe bohatstva).

Aristoteles formuluje zásadu múdrosti mnohých. Podľa tejto zásady platí, že vzhľadom na rôznorodosť záujmov všetkých občanov v štáte, najlepšie možné rozhodnutie pre štát (teda to rozhodnutie, ktoré je konformné s maximalizáciou realizácie záujmov rôznych občanov v štáte) sa docieli tak, že každý občan slobodne a bez nátlaku iných skupín obhajuje svoje záujmy a výsledok tohto procesu by mal zabezpečiť aj chcený výsledok dobre spravovanej spoločnosti.

Aristoteles na obhajobu tejto zásady používa iba jednu analógiu.⁵⁷ V Antickom Grécku sa konali také sociálne stretnutia, pri ktorých rôzni ľudia, bez toho aby sa vopred nejakým špecifickým spôsobom dohodli, doniesli na jedno miesto rôzne pokrmy a následne sa na tomto mieste zrealizovala spontánna večera (spontánna v tom zmysle, že nikto nevedel, kto aký pokrm prinesie). Skúsenosť bola vraj taká, že takto pripravené večery boli najlepšie, v tom zmysle, že variácia pokrmov bola na vyššej úrovni (hoci kvalita neutpela, keďže každý sa snažil doniesť to najlepšie čo vedel), ako keď večeru pripravil iba jeden z hostí, hoc aj výborný kuchár. Ak by večeru pripravil iba výborný kuchár, tak by utrpela variácia, čím by utrpeli viaceré „záujmy“ (v tomto prípade „chute“).

Analogicky k rozhodovaciemu mechanizmu a dobre spravovanej spoločnosti. Ak by rozhodnutia prijímali iba technokratické elity, napriek tomu, že sú to skutoční odborníci na dané témy, tak by sa mohlo stať, že budú zastupované iba záujmy technokratov a na záujmy bežného občana sa zabudne. Spoliehať sa na to, že technokratické elity budú mať na mysli vždy záujem všetkých, resp. vyššie dobro, je asi tak naivné, ako očakávať, že výborný kuchár – špecialista na taliansku kuchyňu, donesie na spoločnú večeru aj domáce špagety s kečupom našich matiek v mene záujmov tých, ktorí si práve takéto špagety na večeru želajú. Ak majú však všetky záujmové skupiny v spoločnosti priestor slobodne presadzovať svoje záujmy, tak je plauzibilné, že sa presadia záujmy nielen elít (aj keď ich možno za tie najlepšie považovať), ale aj bežných občanov. Aristoteles by teda pravdepodobne nesúhlasil s tým, že technokrati sú

⁵⁶ CHOMSKY, N., 1991. *Necessary Illusions* : Thought Control in Democratic Societies.

⁵⁷ OBER, J., 2012. Relevant Expertise Aggregation: An Aristotelian middle way for epistemic democracy.

schopní zastávať záujmy bežných občanov lepšie ako oni samotní, hoci by súhlasil s tým, že záujmy technokratov sú v nejakom zmysle lepšie.

Záver

Snaha aplikovať viac ako dve tisíc rokov starú filozofiu na politicko-ekonomické problémy súčasnosti je možno odsúdená na neúspech. Napriek tomu si myslíme, že sa nám podarilo ukázať, že Aristotelove koncepcie sú pre analýzu súčasných spoločenských fenoménov stále užitočné. Možno je to dané tým, že tento diskurz je príliš vágny, a tým je zaručená dostatočná elasticita daných koncepcií na to, aby sa dali použiť vždy a všade. Toto by potom bola ale kritika, ktorá by bola aplikovateľná pravdepodobne na všetky spoločenské vedy. Ako je možné, že spoločensko-vedné fenomény sa dajú analyzovať pomocou koncepcií starých viac ako dve tisíc rokov?

Nech je už odpoveď na túto otázku akákoľvek, myslíme si, že hlavné ponaučenie z Aristotelových koncepcií prezentovaných v článku je Aristotelov náhľad zlatého stredy. Nie je to o tom, že Aristoteles nám presne povie, čo máme robiť, keďže stred je definovaný extrémami a tieto extrémny sa v čase menia. Skôr by sme sa mohli naučiť pri rôznych spoločensko-vedných debatách, so svojimi mnohými polarizáciami, počúvať aj tú druhú stranu, ktorá má často rozumné dôvody pre svoje činy a názory ako by sa mohlo *prima facie* zdať. Ak existujú na Slovensku voliči, ktorí volia fašistické a iné protisystémové strany, tak to má asi svoje rozumné dôvody. A ak existujú na Slovensku voliči, ktorí volia *status quo* stranu, ktorá nechce krajinu rýznym spôsobom reformovať, tak to má asi svoje rozumné dôvody taktiež. Je neprípustné debatu ukončiť ešte pred začatím s tým, že: „stranu y volia hlupáci“.

Rozumnejší prístup by bol položiť si otázky, aké záujmy títo občania majú, aké sú ich skutočné dennodenné problémy a čo považujú za riešenia svojich problémov. Až potom ako budeme poznať odpovede na tieto otázky môžeme, v spojení so záujmami ostatných skupín v spoločnosti, hľadať Aristotelovu zlatú strednú cestu.

Použitá literatúra:

1. ARISTOTLE, 1991. *Politics*. The Complete Works of Aristotle. Vol. 2. Ed. Jonathan Barnes. Princeton, Princeton University Press, 1991. ISBN 9780691016511.
2. BARKER, D. W. M., 2013. Oligarchy or Elite Democracy? Aristotle and Modern Representative Government. *New Political Science*, Vol. 35, No. 4, 547–566, DOI: 10.1080/07393148.2013.848701.
3. BORISONIK, H., 2014. Aristotle and the Tensions between Politics and Economy. *Journal of Finance and Economics* 2, no. 1 (2014): 1-6. DOI: 10.12691/jfe-2-1-1.
4. CHOMSKY, N., 1991. *Necessary Illusions : Thought Control in Democratic Societies*. House of Anansi Press; First Canadian Edition edition, 1991.
5. DEWEY, J., 1997. *Democracy And Education*. Free Press, 1997, ISBN 0684836319.
6. OBER, J., 2012. Relevant Expertise Aggregation: An Aristotelian middle way for epistemic democracy. Princeton/Stanford Working Papers in Classics.
7. ROŠS, D., 1995. *Aristotle*. Londýn a New York, Routledge, 6. edícia, 1995. ISBN 0-203-37953-5.
8. STIGLITZ, J. E., 2003. *Globalization and Its Discontents*. W. W. Norton & Company. ISBN 0393324397.

Kontakt:

Ing. Bc. Marcel Čas

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

e-mail: marcel.cas@euba.sk

Interkultúrna kompetencia ako predpoklad naplnenia komunikačného zámeru a predchádzania interkultúrneho konfliktu

Michaela Čiefová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: michaela.ciefova@euba.sk

Abstrakt:

Aktuálne sa čoraz viac skloňujú pojmy ako interkultúrna kompetencia, interkultúrna komunikácia, prípadne interkultúrny konflikt. Interakcie s príslušníkmi iných kultúr predstavujú neodmysliteľnú súčasť života každého z nás. Intenciou tohto príspevku je priblížiť čitateľovi základné princípy a komponenty interkultúrnej kompetencie, príčiny existencie interkultúrnych konfliktov ako aj spôsoby, ako im predísť. V tomto kontexte sa venuje zvláštna pozornosť verbálnym a neverbálnym aspektom komunikácie, ktoré v podstatnej miere ovplyvňujú priebeh a úspech (eventuálne neúspech) interkultúrnej komunikačnej situácie. Okrem toho sa zameriame aj na význam výcviku interkultúrnych kompetencií v globalizovanej spoločnosti.

Kľúčové slová: interkultúrna kompetencia, interkultúrny konflikt, komunikácia, interkultúrny výcvik

JEL klasifikácia: Z0, Z1

Abstract:

Terms such as intercultural competence, intercultural communication, or intercultural conflict are currently being used more and more frequently. Interactions with members of different cultural groups represent an inseparable part of our lives. The intention of this article is to provide the reader with essential principles and components of intercultural competence, causes of existence of intercultural conflicts as well as ways how to prevent them from happening. In this context, special attention is dedicated to verbal and nonverbal aspects of communication influencing the course and success (or failure, respectively) of intercultural communication situation. Apart from that, we focus on significance of training of intercultural competence in the globalised society.

Key words: intercultural competence, intercultural conflict, communication, intercultural training

JEL Classification: Z0, Z1

Úvod

To, že žijeme vo svete, kde sa fyzické aj pomyselné hranice medzi národmi a kultúrami takmer stierajú a dennodenne dochádza k nespočetným interkultúrnym interakciám, je známa skutočnosť. Čo si ale doposiaľ mnohí neuvedomujú je fakt, že takéto stretnutia s príslušníkmi iných kultúr vyžadujú určitú mentálnu výbavu. V literatúre sa čoraz častejšie stretávame s pojmami ako interkultúrny konflikt, interkultúrna komunikácia, interkultúrny tréning a podobne. Nepochopenie základných princípov a predpokladov úspešného naplnenia interkultúrneho komunikačného procesu môže, a v mnohých prípadoch aj vedie k nedorozumeniam medzi participantmi komunikačného stretnutia, k nenaplneniu komunikačného zámeru, prípadne k interkultúrnym konfliktom. Jedným z takýchto faktorov,

ktoré zodpovedajú za vznik interkultúrneho konfliktu a ktoré je nutné vziať na vedomie je skutočnosť, že interkultúrna komunikácia neprebíha výlučne medzi príslušníkmi rozličných národných kultúr a používateľmi odlišných jazykov. Ku stretu kultúr dochádza medzi generáciami, profesiami, regiónmi, dokonca aj na akademickej pôde.

Nakoľko interkultúrnú komunikáciu považujeme za jeden z fenoménov súčasnosti, pokladáme za potrebné venovať pozornosť faktorom, ktoré ovplyvňujú priebeh interkultúrneho komunikačného procesu za účelom naplnenia želaného komunikačného zámeru. Takisto je dôležité priblížiť jednotlivé prvky interkultúrnej kompetencie. Tejto problematike sa podrobne venujú Morgensternová, Šulová, et al. Zdôrazňujú, že pojem interkultúrna kompetencia v sebe okrem vedomostí a schopností ukrýva aj prehlbenie určitých osobnostných črt, vďaka čomu je výsledok interkultúrnej situácie pozitívny. Ako príklad takýchto vlastností uvádzajú sebareflexiu, empatiu alebo toleranciu voči odlišnému.¹ Veľký význam interkultúrnej kompetencii pripisujú aj Erll a Gymnich a označujú ju ako kľúčovú kompetenciu 21. storočia (Schlüsselkompetenz des 21. Jahrhunderts - soft skills).² S týmto názorom sa nedá nesúhlasiť, nakoľko sme dennodenne vystavení interakciám s jednotlivcami alebo skupinami jednotlivcov, ktorých vnímanie sveta a hodnotový systém nemusí nutne korešpondovať s tým našim. Na základe spoločenských vývojov posledných dekád sa možno domnievať, že frekvencia takýchto medzikultúrnych stretnutí a mobilita ľudí sa výrazne zvyšuje a predpokladáme, že tento trend bude pokračovať aj v budúcnosti.

V tejto súvislosti je potrebné poukázať aj na fenomén globalizácie³ hospodárstva a internacionalizácie vedy, ktorý bezprostredne súvisí s trendom zvyšujúcej sa frekvencie interkultúrnych stretnutí. Práve z tohto dôvodu sa vyžadujú špecifické schopnosti a postoje jednotlivcov alebo skupín. Nemusíme chodiť ďaleko a vymenujeme desiatky profesií a situácií, pri ktorých sú takéto zručnosti obzvlášť nutné. Absolvovanie študijného pobytu alebo stáže v zahraničí, participácia na medzinárodnej konferencii alebo obchodné rokovanie so zahraničným partnerom – toto je len zopár relevantných príkladov interkultúrnych interakcií, na ktoré je potrebné sa vopred riadne pripraviť. V praxi totiž podcenenie interkultúrnych rozdielov môže spôsobiť závažný komunikačný problém alebo nedorozumenie, v extrémnom prípade na medzinárodnej úrovni.⁴

Doposiaľ sme na pojem interkultúrna kompetencia nazerali v zmysle schopnosti, zručnosti. Vyššie uvedené autorky ale poukazujú na fakt, že interkultúrna kompetencia

¹ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. 2007, s. 9-10.

² ERL, A., GYMNI, M. *Interkulturelle Kompetenzen. Erfolgreich kommunizieren zwischen den Kulturen*. 2008.

³ Hoci globalizačné tendencie ako také nepredstavujú jadro tohto príspevku, zastávame názor, že je potrebné aspoň v krátkosti ozrejmiť najdôležitejšie atribúty daného javu. FÄBLER zdôrazňuje, že jednotlivé vedecké disciplíny môžu globalizáciu (Globalisierung) definovať rozličnými spôsobmi. Vo všeobecnosti ide o dlhodobé procesy, ktoré majú dopad na fungovanie všetkých aspektov ľudskej spoločnosti (hospodárstvo, šport, politika, literatúra...).

FÄBLER, P. E. *Globalisierung*. 2007, s. 29-30.

TEMPEL sumarizuje princípy globalizácie tak, že v globalizovanom svete majú udalosti odohrávajúce sa v iných častiach sveta priamy vplyv na náš vlastný život. Jedným z aspektov globalizácie, ktoré nemožno opomenúť, je vytváranie väčších nadnárodných zoskupení. Vysvetľuje, že procesy súvisiace s globalizáciou vrátane všetkých pozitívnych a negatívnych sprievodných javov nie sú pre našu spoločnosť ničím novým (za začiatok globalizačných tendencií sa vo vedeckej obci považuje 15. storočie v súvislosti s námornými cestami a objavmi).

TEMPEL, S. *Globalisierung, was ist das?*. 2005, s. 10-14.

⁴ V kontexte globalizácie a kultúrnych rozdielov sa vynára otázka, či existujúce rozdiely medzi kultúrami môžu zaniknúť.

TEMPEL, S. *Globalisierung, was ist das?*. 2005, s. 122.

nepredstavuje výlučne určitú schopnosť, ale ide aj o predmet vedeckého bádania a výskumu. Dodávajú, že výskum tohto fenoménu vyžaduje kooperáciu viacerých vedných disciplín. V súčasnosti sa diskutovaná problematika skúma z aspektu lingvistického, sociopsychologického, antropologického alebo pedagogického. Nemožno nespomenúť ani ekonomické smery či filozofiu.⁵ Táto skutočnosť dokazuje tézu, že problematika interkultúrnej kompetencie je vysoko interdisciplinárna a výsledky vedeckého bádania sú tým pádom aplikovateľné na široké spektrum interkultúrnych situácií. V ďalšom ponúkame bližšiu špecifikáciu jednotlivých elementov interkultúrnej kompetencie.

1 Elementy interkultúrnej kompetencie

Autorka Dana Moree vidí úspech interkultúrneho stretnutia v ochote zaoberať sa okolitým svetom a prípadne v adaptácii na tieto skutočnosti. Odráža sa to v pripravenosti pozmeniť svoju vlastnú identitu, pohľad na svet a viesť dialóg s vonkajším svetom. Nespočíva teda výlučne v zvládnutí niekoľkých praktických rád a tipov.⁶

Faktory úspešnej interkultúrnej interakcie reflektuje nasledujúci úryvok: „...je zřejmé, že úspěšné interkulturní setkání vyžaduje jednak určitý pohled na svět, soubor etických norem, které vnímají takovéto setkání jako cenné, a určitá osobnostní výbava, která usnadňuje tento typ kontaktu.“⁷ Autorka dodáva, že všetky tieto body je možné trénovať, čo dokonca považuje za nutnosť.⁸ Veľmi podobné stanovisko zaujímajú Kotthoff, Spencer-Oatey et al. Podľa nich si jednotlivec môže vybudovať vyšší level interkultúrnej senzitivity, ak upustí od etnocentrického pohľadu na svet, čo znamená, že nebude považovať svoju vlastnú kultúru za všeobecne platné kritérium hodnotenia iných kultúr. Naopak, v tomto smere sa vyžaduje etnorelativistická perspektíva, čiže prístup, na základe ktorého považujeme všetky kultúry za egalitárne.⁹

Koncept interkultúrna kompetencia zahŕňa tri čiastkové kompetencie. Konkrétne sa v literatúre uvádza kognitívna, afektívna a behaviorálna kompetencia.¹⁰ Každá z uvedených zložiek sa pozostáva z niekoľkých ďalších elementov. Nakoľko nám v rámci tohto príspevku nepostačuje priestor na detailnú analýzu jednotlivých čiastkových kompetencií a všetkých ich súčastí, pokúsime sa aspoň o stručný prehľad tých najdôležitejších.

⁵ ERLI, A., GYMNIČ, M. *Interkulturelle Kompetenzen. Erfolgreich kommunizieren zwischen den Kulturen*. 2008.

⁶ MOREE, D. *Základy interkulturního soužití*. 2015, s. 132.

⁷ MOREE, D. *Základy interkulturního soužití*. 2015, s. 142.

⁸ Ibidem.

⁹ KOTTHOFF, H., SPENCER-OATEY, H. et al. *Handbook of Intercultural Communication*. 2009, s. 469.

¹⁰ Nomenklatura daných termínov avšak nie je celkom jednotná, existujú synonymické pomenovania. Pokým MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. hovoria o kompetencii behaviorálnej, ERLI, A., GYMNIČ, M. sa prikláňajú k označeniu pragmaticko-komunikačná kompetencia (originálny názov: pragmatisch-kommunikative Kompetenz).

Graf 1 Štruktúra interkultúrnej kompetencie

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa MORGENSTERNOVÁ M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s 10.

1.1 Kognitívna kompetencia

Kognitívnu čiastkovú kompetenciu možno charakterizovať ako relevantné vedomosti jednotlivca (relevantes Wissen). V tomto kontexte sa poukazuje na potrebu zozbierania informácií o krajine, s príslušníkmi ktorej máme prísť do kontaktu. Vztahuje sa to najmä na kultúrne rozdiely, ktoré môžu mať významný dopad na priebeh a úspešnosť interakcie účastníkov komunikačného procesu. Platí to predovšetkým pre študentov na zahraničných mobilitách alebo podnikateľov rokujúcich so zahraničnými partnermi, prípadne pre politikov a diplomatov v medzinárodnej sfére. Do kategórie kognitívnej kompetencie sa zaraďuje aj schopnosť sebareflexie.¹¹

1.2 Afektívna kompetencia

Afektívnu kompetenciu rozumieme predovšetkým postoj účastníka komunikačnej situácie voči príslušníkovi, resp. príslušníkom inej kultúry. Erll a Gymnich vyzdvihujú skutočnosť, že práve záujem o druhú kultúru a otvorenosť voči nej je dôležitým predpokladom na to, aby došlo k produktívnej interkultúrnej komunikácii.¹² Rovnaký názor zastávajú aj Morgensternová, Šulová et al. keď tvrdia, že osobnostné črty jednotlivca, akými sú otvorenosť a orientácia na ľudí, sú predpokladom kultúrnej senzitivity. Okrem vyššie zhrnutých osobnostných črt považujú za nevyhnutnú aj schopnosť adaptácie. „*Zejména musíme být tzv. **kulturně senzitivní**. Musíme rovněž zvládnout **adaptovat se** a cítit se přitom psychicky dobře a relativně v bezpečí. Cizí prostředí bychom neměli vnímat jako ohrožující naši integritu, ale naopak jako něco, co nás může v našem osobnostním rozvoji posunout,*“¹³

Jedným z najčastejšie skloňovaných termínov v kontexte afektívnej kompetencie je empatia, ktorá predstavuje významnú súčasť ľudskej osobnosti a emočnej inteligencie¹⁴

¹¹ ERLL, A., GYMNICH, M. *Interkulturelle Kompetenzen. Erfolgreich kommunizieren zwischen den Kulturen.* 2008.

¹² Ibidem.

¹³ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 84.

¹⁴ Emočnú inteligenciu charakterizujú MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. ako schopnosť vnímať a interpretovať emócie iných ľudí, ale aj svoje vlastné.

MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 94.

a ktorú je možno definovať ako schopnosť jednotlivca vcítiť sa do mentality inej osoby.¹⁵ V nadväznosti na interkultúrnu problematiku sa možno stretnúť s užším pojmom, konkrétne s konceptom kultúrna empatia (cultural empathy). Morgensternová, Šulová et al. kladú dôraz na skutočnosť, že zvýšenie empatie je jedným z cieľov tréningu interkultúrnej kompetencie. Dodávajú, že „Každý jedinec se liší mírou empatie, jež je zčásti vrozená a zčásti posilovaná výchovou i kulturním prostředím,“¹⁶

Posledným stavebným prvkom afektívnej kompetencie je tolerancia voči ambiguite (Ambiguitätstoleranz), čo je možné charakterizovať ako toleranciu a efektívne zaobchádzanie s rozdielmi a rozporami v hodnotovom systéme komunikačného partnera.¹⁷

1.3 Behaviorálna kompetencia

Tretím, teda posledným komponentom interkultúrnej kompetencie, je kompetencia behaviorálna, alebo pragmaticko-komunikatívna kompetencia. Ako už vyplýva z označenia daného fenoménu, ide predovšetkým o využitie vhodných komunikačných vzorov a účinných stratégií riešenia problémov. Do istej miery hovoríme aj o znalosti cudzieho jazyka ako takeého.¹⁸ Práve nedostačujúca znalosť cudzieho jazyka, nesprávne použité gramatické konštrukcie, chybná výslovnosť alebo výraz nevhodne použitý v danom kontexte môžu vyústiť do nedorozumenia, dokonca do komunikačného konfliktu. V praxi sa práve z tohto dôvodu pri rokovaníach využívajú služby tlmočníkov, často krát aj vtedy, keď obe strany ovládajú cieľový jazyk. Vtedy vďaka nasadeniu tlmočníka získavajú účastníci čas na premyslenie ďalšej stratégie alebo odpovede.¹⁹ Možno predpokladať, že v súčasnosti je najvyužívanejším jazykom v medzinárodnej sfére angličtina, ktorej znalosť sa v mnohých profesiách očakáva, ba priam vyžaduje.²⁰

Vyššie zhrnuté princípy súvisia s verbálnou stránkou komunikácie. Je pochopiteľné, že interkultúrne komunikačné situácie si vyžadujú, aby participanti komunikačného procesu upriamili svoju pozornosť aj na neverbálne komponenty komunikácie. Ich zvládnutie môže byť ešte náročnejšie ako osvojenie si aspektov verbálnej stránky interakcie. Dôležitú úlohu zohráva aj fakt, že prejavy neverbálnej komunikácie sú mnohokrát javom spontánnym, ktorý si účastník komunikačnej situácie ani nemusí uvedomovať. Práve to je dôvodom toho, že nesprávne vyložené správy neverbálnej komunikácie spôsobujú početné komplikácie v komunikačnom procese. Prejavy neverbálnej formy komunikácie sú totiž vo významnej miere podmienené kultúrnym prostredím a skúsenosťami jednotlivca. V tejto súvislosti je ale nutné poznamenať, že niektoré prejavy neverbálnej komunikácie vykazujú podobnosť medzi kultúrami, nakoľko sú vrodené, resp. geneticky podmienené.²¹

Primárny rozdiel medzi verbálnou a neverbálnou komunikáciou reflektuje Moree tvrdením, že pokým pri verbálnej stránke komunikácie máme možnosť voľby, či

¹⁵ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 93.

¹⁶ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 94.

¹⁷ ERL, A., GYMNI, M. *Interkulturelle Kompetenzen. Erfolgreich kommunizieren zwischen den Kulturen.* 2008.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 132.

²⁰ Lingvistický a translátologický aspekt je častou témou v kontexte interkultúrnej komunikácie, avšak v tomto príspevku nám nepostačuje priestor na detailnú analýzu tejto problematiky.

²¹ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 116.

komunikovať budeme alebo nie (resp. budeme mlčať), pri neverbálnej komunikácii v podstate nemáme na výber.²²

1.4 Komponenty neverbálnej komunikácie

Pri štúdiu literatúry zaoberajúcej sa neverbálnou komunikáciou sa ako jej prvky najčastejšie uvádzajú proxemika, chronemika, kinezika a haptika. Pokúsime sa o stručné ozrejmene jednotlivých termínov.

Proxemikou sa rozumie vzdialenosť, ktorú komunikační partneri pri komunikácii udržujú. Pri pozorovaní komunikačného správania príslušníkov iných kultúr je možné v tomto ohľade pozorovať podstatné rozdiely. Vo všeobecnosti sa medzi kultúry, ktoré udržujú pri komunikácii väčšiu vzdialenosť, radia severské (škandinávské) kultúry. Naopak, komunikačný partner z Blízkeho východu, južnej Európy alebo Latinskej Ameriky sa môže usilovať o dodržiavanie oveľa kratšej dištancie. Neuvedomenie si dôvodu takéhoto chovania môže narušiť, resp. ohroziť priebeh komunikačného procesu. Môže nastať situácia, kedy má jeden z partnerov pocit, že je narúšaná jeho osobná zóna, pričom jeho náprotivok nepovažuje fyzickú blízkosť za problém, skôr naopak.²³

Termínom chronemika označujeme spôsob vnímania času a zaobchádzania s ním. Práve postoj k času sa stal frekventovaným predmetom skúmania na poli interkultúrnej komunikácie. Môžeme skonštatovať, že ide o významnú veličinu, nakoľko čas je v mnohých klasifikáciách kultúr jedným z kritérií ich kategorizácie. O tom, že spôsob vnímania plynutia času vykazuje medzi kultúrami značné odlišnosti, svedčia aj početné príslovia, ktoré je možno aplikovať na skupinu kultúr. Známe americké „Time is money“ by zrejme neplatilo v Mexiku alebo Taliansku.²⁴ Za dôležité pokladáme predovšetkým upozorniť na význam postojov k času v súvislosti s obchodnými rokovaniami so zahraničným partnerom. Nie vo všetkých kultúrach sa totiž akceptuje meškanie na dohodnuté stretnutie, náhla zmena harmonogramu alebo snaha o riešenie niekoľkých bodov programu naraz.

Ďalším prvkom neverbálnej komunikácie je kinezika, ktorá zahŕňa gestá, mimiku, resp. pohyby tela vo všeobecnosti (posturika). Opäť môžeme danú problematiku zosumarizovať tak, že niektoré kultúry vo veľkej miere využívajú takéto prejavy neverbálnej komunikácie, iné sú v tomto ohľade zdržanlivejšie. Odporúča sa napr. dbať na intenzitu očného kontaktu alebo na používanie niektorých gest. Gesto, ktoré sa považuje za všeobecne známe a celoplošne používané, môže mať totiž v minoritnom kultúrnom zastúpení diametrálne odlišný význam. To isté platí aj o smiechu a úsmevoch.²⁵

V úzkej súvislosti s kinetikou funguje haptika, čím sa mieni množstvo a intenzita dotykov počas komunikačného procesu.²⁶ V rámci prípravy na interkultúrne stretnutie sa preto odporúča aj zistiť, či je náš partner príslušníkom kultúry, kde sa telesný kontakt akceptuje, alebo z takej, kde by už (pre nás bežné) gesto ako podanie ruky, mohlo vyvolať negatívne reakcie.

Neverbálna komunikácia teda obsahuje široké spektrum prvkov. Okrem vyššie uvedených možno spomenúť aj význam, ktorý kultúry pripisujú určitým artefaktom, prípadne

²² MOREE, D. *Základy interkultúrneho soužití*. 2015, s. 105.

²³ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. 2007, s. 117.

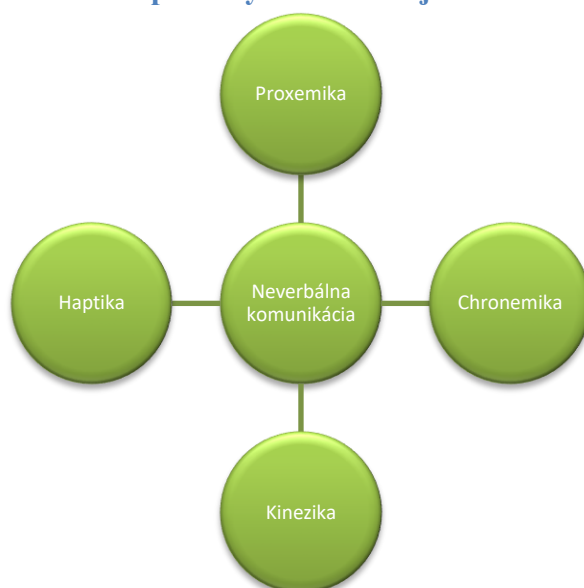
²⁴ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. 2007, s. 117-118.

²⁵ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. 2007, s. 118-119.

²⁶ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. 2007, s. 120.

farebnú symboliku.²⁷ V konečnom dôsledku môžu byť práve „banality“ takéhoto typu spoluzodpovedné za neúspech interkultúrnej komunikačnej situácie.

Graf 2 Komponenty neverbálnej komunikácie

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 117-120.

2 Interkultúrny konflikt a jeho príčiny

Napriek tomu, že pojem konflikt²⁸ väčšinou evokuje negatívne denotáty, je považovaný za významnú súčasť fungujúcej spoločnosti a života každého jedinca.²⁹ S týmto názorom sa stotožňujú aj Kotthoff, Spencer-Oatey et al., ktorí pozitívny aspekt konfliktu vidia napr. v kohézii skupiny alebo stimulovaní zmeny.³⁰ Konflikt možno považovať za interkultúrny vtedy, keď **„rozdíly v uvažovaní a jednaní zúčastnených stran môžu byť jasne pričteny tomu, že pochádzajú z rôznych kultur,“**³¹

Medzi najdôležitejšie prvky interkultúrneho konfliktu možno zaradiť komunikáciu a percepciu, čiže vnímanie okolitého sveta a ľudí. Bez komunikácie konflikt ako taký nemôže vzniknúť a takisto je nemožné už existujúci konflikt vyriešiť bez toho, aby sa účastníci komunikačnej interakcie pokúsili o komunikáciu. Avšak tieto dva faktory, resp. nedostatky v nich nemusia byť aj príčinou eventuálneho konfliktu s interkultúrnym pozadím. Rozdiel

²⁷ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 120-121.

²⁸ Pôvod slova v latinskom „confligere“ = zraziť sa, bojovať.

MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 124.

²⁹ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 123.

³⁰ H., SPENCER-OATEY, H. et al. *Handbook of Intercultural Communication.* 2009, s. 100.

³¹ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 126.

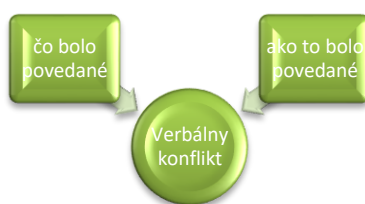
môže spočívať už len v chápaní pojmu konflikt, resp. v označení istej situácie ako konfliktnej.³²

Pokiaľ sa dôvod interkultúrneho nedorozumenia nevzťahuje na jazykový aspekt, ide vo väčšine prípadov o nedorozumenie spôsobené rozdielnym pohľadom na svet, stereotypmi a predsudkami, poprípade nekompatibilitou v hodnotových systémoch jednotlivcov.³³ Problematikou stereotypov a predsudkov sa okrem iných zaoberá Průcha a uvádza, že ide o významné koncepty na poli interkultúrnej psychológie. Možno ich definovať ako predstavy a názory, ktoré jednotlivci alebo skupiny zaujímajú voči iným jednotlivcom a skupinám (prípadne voči sebe – vtedy hovoríme o tzv. autostereotypoch) a ktoré sú relatívne statické, generalizujúce a tradované z generácie na generáciu. Racionalita je väčšinou potláčaná, prevláda princíp emocionalita.³⁴

Je zrejmé, že rozdielne kultúrne systémy nie sú jediným faktorom ovplyvňujúcim úspešnosť interkultúrnej komunikácie. Vziať na vedomie treba aj vplyv sociálnych faktorov, ako je vek alebo príslušnosť k určitej sociálnej vrstve.³⁵

V súvislosti s verbálnym konfliktom poukazujú Morgensternová, Šulová, et al. na jeho dve základné formy, konkrétne rozlišujú spor o obsah a spor o formu. V prípade, že ide o konflikt, ktorého predmetom je obsah, rieši sa to, čo bolo povedané, vyjadrené. V druhom prípade zohráva úlohu to, akým spôsobom bola správa recipientovi odovzdaná.³⁶ Možno teda predpokladať, že pri komunikácii je dôležité nielen to, ako je určitá správa príjemcovi doručená, ale aj to, akú formu prenosu správy odosielateľ zvolí.

Graf 3 Obsah a forma verbálneho konfliktu

Zdroj: Vlastné spracovanie podľa MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 129.

Na pamäti treba mať aj skutočnosť, že v každej kultúre existujú tabuizované témy, ktoré by sa za istých okolností nemali stať predmetom rozhovoru, resp. diskusie. „*Pokud narazíme na tabu, pak prožíváme určitou nepatřičnost, máme pocit, že by dotyčný o dané věci neměl mluvit.*“³⁷ Práve nerešpektovanie zásad týkajúcich sa toho, o čom je dovolené alebo akceptované hovoriť a čomu by sme sa mali pri interakcii s príslušníkom inej kultúry vyhnúť, môže vyústiť do seriózneho problému v komunikácii. Odporúča sa preto oboznámiť sa pred plánovanou interakciou s príslušníkmi iných kultúr aj s touto tematikou.

Diskutovanú problematiku možno zhrnúť názorom Kotthoff, Spencer-Oatey et al., ktorí sa domnievajú, že na zvládnutie konfliktu je potrebné zohľadniť zároveň kultúru aj

³² MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al.: *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 124.

³³ REIF, E., SCHWARZ, I. *Methodenhandbuch. Interkulturelle Kommunikation und Konfliktlösung Österreich – Slowakei.* 2003, s. 8.

³⁴ PRŮCHA, J. *Interkulturní psychologie. Sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů.* 2004, s. 67.

³⁵ REIF, E., SCHWARZ, I. *Methodenhandbuch. Interkulturelle Kommunikation und Konfliktlösung Österreich – Slowakei.* 2003, s. 8.

³⁶ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity.* 2007, s. 129.

³⁷ MOREE, D. *Základy interkulturního soužití.* 2015, s. 115.

komunikáciu. Schému konflikt – kultúra - komunikácia pritom prirovnávajú k Bermudskému trojuholníku a tento postoj zdôvodňujú tým, že môžu nastať hazardné podmienky, pokiaľ sa vhodne nezaobchádza s tromi uvedenými komponentmi.³⁸

Průcha poukazuje na význam kultúrnych odlišností počas negociácií. Komentuje výsledky mnohých výskumov so záverom, že kultúra má vplyv aj na správanie sa pri vyjednávaní (negotiation behaviour), čo sa odzrkadľuje napr. v rozdielnosti preferovaných stratégií.³⁹

3 Význam tréningu interkultúrnej kompetencie v globalizovanej spoločnosti

Interkultúrny tréning ako relatívne nový odbor možno definovať ako jednu z aplikácií v rámci domény interkultúrnych vzťahov, pričom ide o interdisciplinárnu problematiku. Túto premisu dokazuje skutočnosť, že na interkultúrny výcvik upriamuje svoju pozornosť kultúrna antropológia, sociolingvistika, interkultúrna komunikácia a iné vedecké disciplíny.⁴⁰

Ako už bolo avizované vyššie, v súčasnej globalizovanej spoločnosti charakterizovanej narastajúcim počtom interkultúrnych interakcií naberá výcvik interkultúrnych kompetencií na význame, čoho konsekvenciou je aj integrácia multikultúrnej výchovy⁴¹ do procesu výučby v niektorých krajinách.⁴² Avšak samotný výcvik interkultúrnych zručností nemusí byť jednoduchým procesom. Predtým, ako sa rozhodneme zahájiť proces interkultúrneho výcviku je totiž potrebné uskutočniť niekoľko významných rozhodnutí. Je nevyhnutné vymedziť si cieľ⁴³, zamyslieť sa na obsahom výučby a tomu prispôbiť aplikované metódy.⁴⁴

Ako uvádzajú Morgensterová, Šulová et al., interkultúrny výcvik možno aplikovať na ľubovoľnú cieľovú skupinu.⁴⁵ Na jednej strane študentov (ako napr. účastníkov medzinárodných študijných mobilít) a žiakov, na strane druhej na manažérov a diplomatov pôsobiacich v medzinárodnom prostredí alebo expatriotov. Eventuálne možno nasadiť interkultúrny výcvik v prípade, kedy sa daní jednotlivci alebo skupiny neosvedčili ako pripravení na interakcie s príslušníkmi iných kultúr. V súčasnosti je frekventovanou témou aj výcvik zdravotníckeho personálu, nakoľko aj poskytovanie zdravotnej starostlivosti vyžaduje istú znalosť kultúrnych rozdielov.⁴⁶ Z determinovanej cieľovej skupiny logicky vyplýva potreba adaptácie výcvikových metód na túto skupinu, ktorá je predmetom tréningu, čím možno adekvátne sledovať želané ciele výcviku.⁴⁷ Často sú v procese tréningu využívané

³⁸ KOTTHOFF, H., SPENCER-OATEY, H. et al. *Handbook of Intercultural Communication*. 2009, s. 99.

³⁹ PRŮCHA, J. *Interkulturní psychologie. Sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů*. 2004, s. 176-177.

⁴⁰ LANDIS, D., BENNET, J. M., BENNET, M. J. *Handbook of Intercultural Training*. 2004, s. 1.

⁴¹ Podrobnejšie sa princípmi, teóriou a aplikáciou multikultúrnej výchovy zaoberá MOREE (2008), a to predovšetkým vo vzťahu k Českej republike.

⁴² Napr. v Českej republike je od roku 2004 multikultúrna výchova súčasťou školských osnov. MOREE, D. *Základy interkulturního soužití*. 2015, s. 176.

⁴³ Môžeme sa orientovať napr. na redukciu predsudkov a stereotypov, prípadne na posilnenie schopnosť reflexie a kritického myslenia.

MOREE, D. *Základy interkulturního soužití*. 2015, s. 175.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. 2007, s. 141.

⁴⁶ O vzťahu zdravotnej starostlivosti a interkultúrnej komunikácie podrobnejšie PRŮCHA (2004).

⁴⁷ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. (2007) sa v rámci jednej celej kapitoly venujú konkrétnym výcvikovým technikám s vymedzením cieľa, ktorý sa danou metódou sleduje, času, ktorý treba na túto činnosť vynaložiť, ako aj popis cieľovej skupiny, pre ktorú je určitá technika vhodná

techniky ako simulácie alebo tzv. role plays.⁴⁸ Domnievame sa, že práve takýto typ aktivít zvyšuje interakciu medzi účastníkmi tréningového procesu a tým aj ich schopnosť adekvátne reagovať v určitých situáciách, prípadne vžiť do sa určitej úlohy (aj do takej, s ktorou sa nestotožňujeme) a tomu prispôbiť svoje konanie. V praxi to môže znamenať snahu zamyslieť sa nad tým, prečo niekto reaguje tak, ako reaguje a tolerovať iný prístup (prípadne názor) bez toho, aby sme ho okamžite označili za nesprávny a negatívny.

Morgensterová, Šulová et al. sú toho názoru, že je výhodnejšie, ak sa výcvik odohráva v interkultúrnej skupine, čím sa zvyšuje schopnosť sebareflexie a naviazania jednotlivca na svoju vlastnú kultúru a takisto dochádza k vyššiemu počtu interkultúrnych impulzov. Zdôrazňujú aj fakt, že jednou z intencií interkultúrneho výcviku je usmerňovanie etnocentrických prejavov participantov výcviku.⁴⁹ Možno teda konštatovať, že interkultúrny tréning má dopomôcť okrem iného k tomu, aby sme svoju vlastnú kultúru nepovažovali za jedinou správnu, ktorej hodnoty a modely správania by ostatné kultúry mali nasledovať. Naopak, cieľom má byť zžitie sa s tézou rovnosti kultúr.

Okrem už spomínaných aspektov interkultúrneho tréningu treba poznamenať, že takáto forma „výučby“ sa môže preukázať ako pozitívna aj pri zvládaní konfliktov a pri ich predchádzaní.⁵⁰ Takéto výstupy sú aplikovateľné napr. na sféru medzinárodných rokovaní.

Landis, Bennet a Bennet opisujú štandardný interkultúrny tréning ako kombináciu kognitívneho materiálu a skúseností výcvikovej metodológie za účelom simulácie medzikultúrnych zážitkov a praktizovania zručností interkultúrnej adaptability. Nepochybne, výsledok takéhoto výcvikového procesu by mal spočívať v preukázateľnom vývoji interkultúrnej kompetencie.⁵¹

Ako už bolo uvedené vyššie, vo všeobecnosti prevláda názor, že interkultúrny tréning sa stáva čoraz významnejším aspektom napr. úspešných zahraničných pracovných pobytov ako aj adaptácie rodinných príslušníkov zamestnancov spoločností vyslaných do zahraničia. Premisu signifikancie interkultúrneho výcviku potvrdzuje aj trend zakladania organizácií, v ktorých centre pozornosti sa nachádza práve táto problematika. Príkladom takejto spoločnosti je SIETAR⁵², inštitúcia založená v Spojených štátoch amerických v roku 1974.⁵³ Niekoľko rokov po jej založení, konkrétne v roku 1991, vznikla obdobná organizácia aj v Európe (SIETAR Europa⁵⁴). Začiatky nemeckej obdoby SIETAR-u (SIETAR Deutschland) napr. siahajú do roku 1994.⁵⁵ Okrem toho pôsobí táto organizácia v Argentíne, Rakúsku, Brazílii, Bulharsku, Holandsku, Japonsku a i.⁵⁶

V kontexte aktivít organizácie SIETAR Europa je aktuálny kongres SIETAR Europa Congress 2017, ktorý sa uskutoční v máji 2017 v írskom Dubline a ktorý nesie názov 21st Century Waves of Change: Cultural Dexterity for Turbulent Times.⁵⁷

a ktorú kľúčovú kompetenciu ňou sledujeme. Uvádzané sú aj pomôcky, ktoré sú potrebné pre uskutočnenie danej techniky.

⁴⁸ KOTTHOFF, H., SPENCER-OATEY, H. et al. *Handbook of Intercultural Communication*. 2009, s. 496.

⁴⁹ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. 2007, s. 141.

⁵⁰ MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. 2007, s. 143.

⁵¹ LANDIS, D., BENNET, J. M., BENNET, M. J. *Handbook of Intercultural Training*. 2004, s. 2.

⁵² Originálny názov: Society for Intercultural Education, Training and Research.

⁵³ Viac informácií na <http://www.sietarusa.org/>.

⁵⁴ Viac informácií na <http://www.sietareu.org/>.

⁵⁵ KOTTHOFF, H., SPENCER-OATEY, H. et al. *Handbook of Intercultural Communication*. 2009, s. 491.

⁵⁶ Viac informácií na <http://www.sietareu.org/sietar-in-the-world>.

⁵⁷ Viac informácií na <http://www.sietareu.org/welcome>.

Záver

Primárnym zámerom tohto príspevku bolo priblížiť teoretické princípy interkultúrnej kompetencie v súvislosti s interkultúrnym konfliktom, jeho príčinami a spôsobmi, ako mu predchádzať. Zdôraznený bol predovšetkým význam neverbálnej komunikácie a jej komponentov ako faktorov, ktoré je nutné pri interakcii s príslušníkom inej kultúry vziať na vedomie. Vzďialenosť medzi účastníkmi komunikačného procesu, využitie priestoru, vnímanie času alebo gestikulácia sú determinantmi úspechu, eventuálne zlyhania interkultúrnej komunikačnej situácie.

Interkultúrna kompetencia, ktorú niektorí autori považujú za kľúčovú kompetenciu súčasnosti, pozostáva z troch čiastkových kompetencií, konkrétne sa v literatúre uvádza kompetencia kognitívna, afektívna a behaviorálna (niekedy označovaná aj ako komunikatívno-pragmatická). Ide o kombináciu vedomostí, postojov a vlastností jednotlivca. Medzi najčastejšie spomínané atribúty patrí sebareflexia, empatia, otvorenosť voči okolitému prostrediu ako aj orientácia na ľudí. Dôležitú úlohu zohráva aj komunikačná kompetencia jedinca. Systém čiastkových kompetencií je teda predpokladom úspešného priebehu interakcie medzi príslušníkmi rôznych kultúr.

Úroveň interkultúrnej kompetencie je možné zvyšovať pomocou aktívneho tréningu. Pri interkultúrnem tréningu je potrebné zohľadniť viacero faktorov, ako je cieľová skupina a cieľ, čomu je nutné adaptovať použité metódy. Oblíbené sú napr. tzv. role plays alebo simulované situácie, nakoľko vyžadujú vysokú interakciu účastníkov výcviku.

Narastajúci význam interkultúrnej kompetencie má za následok zaradenie multikultúrnej výchovy do školských systémov niektorých krajín (príkladom je Česká republika) ako aj využívanie interkultúrneho tréningu napr. v sfére medzinárodného obchodu alebo zdravotníctve. Podnietilo to aj vznik organizácií zaoberajúcich sa interkultúrnou výchovou a tréningom. Príkladom je organizácia SIETAR, ktorá má zastúpenia v krajinách po celom svete, okrem iného v Spojených štátoch amerických, Írsku, Španielsku alebo Indii.

Použitá literatúra:

1. EUROPEAN UNION, COMMITTEE OF THE REGIONS. 1999. *Intercultural Education in the European Union. Local, regional and interregional activities. Examples of good practice.* Luxemburg : Office for Official Publications of the European Communities, 1999. 51 s. ISBN 92-828-7596-2.
2. ERLI, A., GYMNIICH, M. 2008. *Interkulturelle Kompetenzen. Erfolgreich kommunizieren zwischen den Kulturen.* Stuttgart : Klett Lerntaining, 2008. E-ISBN 978-3-12-939114-3.
3. FÄßLER, P. E. 2007. *Globalisierung.* Kolín : Böhlau Verlag, 2007. 240 s. ISBN 978-3-8252-2865-1.
4. KOTTHOFF, H., SPENCER-OATEY, H. 2009. *Handbook of Intercultural Communication.* Berlín : Mouton de Gruyter, 2009. 560 s. ISBN 978-3-11-021431-4.
5. LANDIS, D., BENNETT, J. M., BENNETT, M. J. 2004. *Handbook of Intercultural Training.* 3. vydanie. Thousand Oaks : Sage Publications, 2004. ISBN 0-7619-2332-2.
6. LEGGEWIE, C. 2003. *Die Globalisierung und ihre Gegner.* 1. vydanie. Mníchov : Verlag . H. Beck, 2004. 205 s. ISBN 3 406 47627 9.
7. MOREE, D. et al. 2008. *Než začneme s multikulturní výchovou. Od skupinových konceptů k osobnostnímu přístupu.* Praha : Člověk v tísni (program Varianty), 2008. 110 s. ISBN 978-80-86961-61-3.
8. MOREE, D. 2015. *Základy interkulturního soužití.* 1. vydanie. Praha : Portál, 2015. 204 s, ISBN 978-80-262-0915-7.

9. MORGENSTERNOVÁ, M., ŠULOVÁ, L. et al. 2007. *Interkulturní psychologie. Rozvoj interkulturní senzitivity*. Praha : Karolinum, 2007, 218 s. ISBN 978-80-246-1361-1.
10. PRŮCHA, J. 2004. *Interkulturní psychologie. Sociopsychologické zkoumání kultur, etnik, ras a národů*. 1. vydanie. Praha : Portál, 2004. 200 s. ISBN 80-7178-885-6.
11. REIF, E., SCHWARZ, I. 2003. *Methodenhandbuch Interkulturelle Kommunikation und Konfliktlösung Österreich – Slowakei*. Viedeň : Südwind NO Süd, 2003. 238 s. ISBN 3-9501771-0-8.
12. TEMPEL, S. 2005. *Globalisierung, was ist das?* 1. vydanie. Berlín : Rowohlt, 2005. 158 s. ISBN 3 87134 504 0.
13. THOMAS, A., KINAST, E.-U., SCHROLL-MACHL, S. 2005. *Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kooperation. Band 1: Grundlagen und Praxisfelder*. 2. vydanie. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2005. ISBN 978-3-525-46172-3.

Elektronické zdroje:

1. <<http://www.sietarusa.org/>>
2. <<http://www.sietareu.org/>>
3. <<http://www.sietareu.org/sietar-in-the-world>>
4. <<http://www.sietareu.org/welcome>>

Kontakt:

Mgr. Michaela Čiefová

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: michaela.ciefova@euba.sk

Sú teórie európskej integrácie stále aktuálne?

Ludmila Dolná

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: ludmila.dolna@euba.sk

Abstrakt

Hlavným cieľom tohto článku je poskytnúť charakteristiku integračnej teórie, ktorá poukazuje na dôležité fakty a špecifikuje vzťahy, ktoré medzi nimi existujú. V tomto prípade analyzujeme proces európskej integrácie z teoretickej perspektívy, ktorá je spojená so samotnou históriou vzniku EÚ. Článok uvádza, prečo nie je možné vytvoriť jedinú teóriu európskej integrácie a kladie dôraz na abstrahovanie od každodennej európskej politiky.

Kľúčové slová: teórie, európska integrácia, Európska únia, história

JEL klasifikácia: B19, B29

Abstract

The main objective of this article is to provide a characteristics of Theory of European integration which show the important facts and specify relations that exist between them. In this case we will analyze the European Integration process from the theoretical perspective which is bound with the history of the EU. The article describes why it is not possible to create one general theory of European integration and emphasizes to abstract from everyday European politics.

Key words: Theories, European Integration, European Union, History

JEL Classification: B19, B29

Úvod

V súčasnosti prebieha množstvo diskusií o fungovaní Európskej únie, o jej politickom a právnom usporiadaní, hovorí sa o možných alternatívach jej budúceho vývoja. Veľký počet aktérov, komplexný model fungovania únie a meniace sa postoje spôsobujú, že sa európsky integračný proces javí ako zložitý a neprehľadný. Pre dôkladné poznanie stavu vecí a pre zorientovanie sa v náročnej problematike európskej integrácie, je potrebné mať aspoň propedeutický prehľad o teóriách Európskej únie. Teórie európskej integrácie nám pomáhajú odpovedať na otázku, „ako“ interpretovať vývoj únie. Úlohou teórie je poukázať na dôležité fakty a špecifikovať vzťahy, ktoré medzi nimi prebiehajú.

Teóriám integrácie sa detailnejšie venovali Ben Rosamond a Mette Eilstrupe-Sangiovanni. V slovenskej odbornej literatúre sa teoretickému štúdiu európskej integrácie venuje niekoľko slovenských politológov, ako Darina Malová, Erik Láštic, avšak súhrnné dielo o európskych teóriách absentuje. Zo slovenských autorov je dobré spomenúť ešte Ľubomíra Tokára, ktorý sa venuje teóriám európskej integrácie v niektorých publikovaných štúdiách. Hlavným cieľom tohto príspevku je poskytnúť charakteristiku teórii vo všeobecnosti a hlavne v oblasti európskej integrácie. Tzv. preteórie európskej integrácie ako federalizmus, funkcionalizmus a transnacionalizmus sa vyvinuli ešte pred samotnou udalosťou integrácie. Ich cieľom nebolo vysvetľovať variácie v existujúcom procese integrácie, ale načrtnúť nové projekty. Možno je trochu iróniou dejín, že prvé integračné teórie boli vytvorené prevažne

americkými autormi. Povojnová americká behaviorálna revolúcia v sociálnej vede upriamovala väčšiu pozornosť na teoreticky orientovaný výskum ako na normatívny alebo historický. Americkí vedci mali podporu v projektoch, ktoré potom slúžili tvorcom americkej politiky a Európa bola ideálnym miestom pre testovanie existujúcich teórií. Mierová integrácia v Európe bola vnímaná ako veľkolepý projekt.

1. Teória

Už K. Waltz tvrdil, že hľadať vzťahy a súvislosti bez teórie je ako strieľať do neviditeľného terča: nielen, že by sme minuli veľa nábojov, ale aj keby sme zasiahli stred, nikto by to nikdy nevedel.¹ Teória nikdy nezodpovedá realite, ani realita sa nestotožňuje s nijakou teóriou ani so žiadnym modelom, ktorý predstavuje a predsa je nevyhnutným predpokladom pre objasnenie všetkých procesov, nevynímajúc ani proces európskej integrácie. Teória nie je teda konštrukciou pravdy alebo reprodukciou reality, i keď môže často dochádzať k takémuto typu interpretácie. Úlohou teórie je poukázať na dôležité fakty a špecifikovať vzťahy, ktoré medzi nimi prebiehajú.

„Teória sa rodí z predpokladu a je schopná rozvoja, ak je tento predpoklad potvrdený“,² toto tvrdí K. Waltz, predstaviteľ realistickej školy vo svojej práci *Teória medzinárodnej politiky*. Teória v tomto slova zmysle sa ani tak nezhoduje s tradičnou politickou teóriou, ktorá skôr filozoficky interpretuje ako teoreticky vysvetľuje. Dôležitý je poznatok, ktorý ďalej uvádza tento autor, že aj keď čerpá z reality, ktorú sa snaží vysvetliť, teória zostáva stále od nej odlúčená. Pretože realita nikdy nezodpovedá jednej jedinej teórii, ani modelu, ktorý predstavuje. Teória vysvetľuje vždy iba časť reality, preto o nej aj Albert Einstein hovorí, že „teória môže byť odskúšaná skrze skúsenosť, ale teória sa nemôže vytvoriť, ak vychádza zo skúsenosti.“³

Úlohou teórie je poukázať na dôležité fakty a špecifikovať vzťahy, ktoré medzi nimi prebiehajú, má za úlohu izolovať oblasť akcie, aby sa mohlo k problematike pristupovať racionálne. Izolácia je podmienkou; teória potom nepozostáva z toho, čo vypozeruje, ale z vysvetlení, ktoré zo všetkého plynú. Každú teóriu jej tvorca začína neistým spôsobom, ale napriek tomu je možné identifikovať niekoľko špecifických znakov, ktoré každá teória so sebou prináša:

- izolácia, t. z. brať do úvahy len určitý počet akcií a interakcií, pričom ostatok považovať za nemenný
- abstrakcia, čo znamená zanedbať niektoré znaky, aby sme sa sústredili na iné
- agregácia, alebo spájanie roztrúsených prvkov podľa kritérií teoretického plánu
- idealizácia, t. z. konať, ako by sme dosiahli dokonalosť, alebo hranicu, aj keď to nie je možné; akákoľvek by bola zvolená metóda zjednodušovania, základný cieľ zostáva, aby sa určila hlavná tendencia, hlavný motor a základné faktory.⁴

Teórie sú nevyhnutné, ak máme vytvoriť pozorovania sociálnych fenoménov. Podľa Gerryho Stokera nám teória „pomáha vidieť les pred stromami“. Ak chce niekto podať vysvetlenie nejakého javu, tak teórie si vyberú určité faktory ako dôležité alebo relevantné. Bez takéhoto výberového procesu sa neuskutoční žiadne pozorovanie. Pozorovateľ by zostal pochovaný pod množstvom detailov a nebol by schopný odmerať vplyv rôznych faktorov na

¹ WALTZ, K.: *Theory of International Politics*. New York: McGraw Hill, 1979, s. 52.

² WALTZ, K.: *Theory of International Politics*. New York: McGraw Hill, 1979, s. 39.

³ EINSTEIN, A.: citované in: Harrisom E.: *Hypothesis and Perception*. London: Allen and Unwin, 1970, s. 121.

⁴ WALTZ, K.: *Theory of International Politics*. New York: McGraw Hill, 1979, s. 52.

vysvetľovaný jav. Teórie je potrebné presne vyhodnotiť, lebo usporadúvajú všetky pozorovania.⁵

Toto tvrdenie nehovorí len o dôležitosti teórií, ale predovšetkým o tom, že žiadny úsudok o sociálnych fenoménoch sa nedá uskutočniť v teoretickom vákuu. Všetky písané veci, aj novinové články o EÚ sú zasadené do určitej teoretickej perspektívy, narábajú so špecifickými pojmami. Napríklad podpis Jednotného európskeho aktu (1986) si každá teória vysvetľovala po svojom, niektorí ho považovali za kľúčový prevrat v rámci Európskeho spoločenstva, iní za každodenný politický skutok z čisto utilitaristického hľadiska. Avšak nie len teórie si odporujú a niekedy vyvolávajú nesúhlas. Je rovnako dôležité skúmať aj historické obdobie, v ktorom sa tá či oná teória vyvíjala. Sociálne poznanie nikdy nie je neutrálne.⁶ Teória nie je dôležitá len pri identifikácii toho, čo je dôležité. Všetky javy sú multidimenzionálne a teoretici sa musia rozhodnúť, čo budú chcieť vysvetliť z toho množstva vecí, ktoré sú obsiahnuté v každej situácii. Musia prísť na to, ktorá vec je najdôležitejšia, no zároveň musia identifikovať vzťahy medzi rozličnými dimenziami. Teoretické debaty možno viesť o rôznych spôsoboch, ako dosiahnuť alebo pripraviť určité poznanie. Rôzne teoretické perspektívy vytvárajú rôzne typy poznania.⁷ Každá teoretická perspektíva má svoju vlastnú doménu deskripcie a explanácie, ktorá ovplyvňuje úroveň analyzovaných dát.⁸ Alebo inak povedané, každá teória začína základným obrazom sociálnej reality, na ktorom je nadstavba z teórie, ktorý zahŕňa spôsoby zhromažďovania poznania.

Existujú rôzne typy teórií a každá z nich má iný cieľ. Teóriu niektorí považujú za právne stanoviská, iní ju považujú za nástroj pomocou ktorého bádatelia skúšajú hypotézy o sociálnych fenoménoch. Pre ďalších je teoretizovanie aktivitou s normatívnymi dôsledkami, pre iných politickým aktom: spôsobom ako kritizujeme súčasný stav s perspektívou urobiť všetko pre ľudskú slobodu v budúcnosti. A nakoniec, teória môže zahŕňať uvažovanie nad samotným procesom teoretizovania.⁹

Scott Burchill predstavuje šesť kritérií, podľa ktorých hodnotí teórie medzinárodných vzťahov:

1. či teória pochopila dej alebo proces,
2. či má teória dostatočnú vysvetľovaciu schopnosť,
3. či má teória úspech v predpovedaní udalostí,
4. či má teória intelektuálnu konzistenciu a koherenciu,
5. či má teória cieľ,
6. či má teória schopnosť kritickej sebareflexie a či sa dokáže intelektuálne zničiť s inými teóriami.¹⁰

⁵ STOKER, G.: *Introduction*, in: D. Marsh and G. Stoker (eds.), *Theory and Method in Political Science*. Basingstoke: Macmillan, 1995, s. 16-17, in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 4

⁶ ROSAMOND, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 5.

⁷ ROSAMOND, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 7

⁸ ALFORD, R. A. and Friedland, R.: *Powers of Theory: Capitalism, the State and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

⁹ BURCHILL, S.: Introduction in S. Burchill and A. Linklater with R. Devetak, M. Peterson and J. True: *Theories of International Relations*. Basingstoke: Macmillan, 1996, s. 8, in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 8

¹⁰ BURCHILL, S.: Introduction in S. Burchill and A. Linklater with R. Devetak, M. Peterson and J. True: *Theories of International Relations*. Basingstoke: Macmillan, 1996, s. 24, in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 9

2. Teória a integrácia

Už na začiatku integrácie vznikla otázka, či štáty vytvorili skutočne nový post – národný politický systém, v ktorom mali národné vlády ustúpiť. Západná Európa prechádzala hlbokou transformáciou, kde sa politická autorita od základov menila. Okrem národného štátu bolo badať nový druh štátnej formy. Všetky tieto udalosti predstavovali pre teoretikov dostatočné stimuly na bádanie. V päťdesiatych rokoch dokonca diskusie o európskej integrácii hrali kľúčovú rolu v celých medzinárodných vzťahoch, predbehli aj debaty o medzinárodných organizáciách. V podstate integračné teórie dopomohli aj k vzniku nových neštátocentrických prístupov v medzinárodných vzťahoch.

Čo sa však snažili vysvetliť? Ernst Haas v roku 1971, po dlhoročnom premýšľaní a bádaní napísal, že „sa urobí veľký krok na ceste k integrovanej teórii regionálnej integrácie, ak sa nám podarí objasniť, čo navrhujeme vysvetliť, alebo predpovedať.“¹¹ Toto je tzv. večný problém integračných teórií. Čo sa snažia vysvetliť všetci teoretici EÚ? E. B. Haas hovorí, že je potrebné nájsť závislú premennú.

Od definície závisí, či definujeme integráciu ako ekonomický alebo politický fenomén. Ak ide o ekonomický fenomén, akú úroveň prepojenosti národných ekonomík musia dosiahnuť, aby sa mohli nazývať integrované? Je dosiahnutie zóny voľného obchodu tou dostatočnou podmienkou? Alebo cieľom ekonomickej integrácie je dosiahnutie spoločného trhu, alebo plnej ekonomickej a monetárnej únie? Plodí ekonomická integrácia v určitom okamihu politickú integráciu? Alebo vytvára politická integrácia podmienky pre ekonomickú? Pri politickej, vyžaduje rozplynutie národnej autority? Je podmienená vytvorením nového typu autority, nadnárodnými inštitúciami? Zjednodušene povedané, čo to znamená povedať, že Európa je integrovaná? Je tu tiež dôležité si stanoviť, či považujeme integráciu za proces alebo výsledok? So všetkými týmito problémami sa stretávame v prvotných teóriách, ako boli funkcionalizmus, neofuncionalizmus. Karl Deutsch sa líši od ostatných v tom, že on jasne definoval integráciu ako vznik bezpečnostných komunit (alebo zón mieru). E. B. Haas napríklad definuje integráciu ako „dobrovoľné vytvorenie širších politických jednotiek, ktoré sú si vedomé zdržania sa sily vo vzťahu medzi zúčastnenými inštitúciami“¹² a na inom mieste ako „proces, pri ktorom sú politickí aktéri na rôznych národných úrovniach presvedčení o tom, že presunú svoju lojalitu, očakávania a politické aktivity na nové centrum, ktorého inštitúcie majú alebo požadujú jurisdikciu nad existujúcimi národnými štátmi. Konečný výsledok procesu politickej integrácie je nová politická komunita.“¹³ Iný autor, Michael Hodges definuje integráciu ako „formovanie nových politických systémov iných ako sú doposiaľ existujúce separátne politické systémy.“¹⁴ Ťažkosti pri definovaní integrácie vyjadril presvedčivo Donald Puchala, ktorý porovnáva pokus o definíciu ku skupine slepých mužov,

¹³ HAAS, E. B.: *The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing*. in: Lindberg, L. N. and Scheingold, S. A. (eds), *European Integration: Theory and research*. Cambridge: Harvard University Press, 1971, s. 18.

¹² HAAS, E. B.: *The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing*. in: Lindberg, L. N. and Scheingold, S. A. (eds), *European Integration: Theory and research*. Cambridge: Harvard University Press, 1971, s. 4

¹³ HAAS, E. B.: *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press, 1968, s. 16.

¹⁴ HODGES, M.: *Introduction* in M. Hodges (eds.), *European Integration*. Harmondsworth: Penguin, 1972, s. 13., in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 12.

ktorí majú za úlohu zdefinovať slona.¹⁵ Každý má chytiť inú jeho časť a popísať ako vyzerá. Samozrejme, že sa v názoroch veľmi rozchádzajú. Táto často citovaná analógia ilustruje rozličné prístupy k analýzam. Problémy pri kolektívnom učení budú vždy vychádzať na povrch, lebo každý muž sa zo svojej skúmanej časti snaží popísať celok. Keby sa všetci muži od začiatku pustili do debaty a rozprávali sa o počiatkových stavoch, ľahšie by dosiahli celkový pohľad na slona.

William Wallace definuje integráciu ako „vytvorenie a udržanie intenzívnych a rozličných ciest k interakcii medzi predtým autonómnymi jednotkami.“¹⁶ Vzniká tu ešte otázka, či rôzne obdobia integrácie vyžadujú odlišné teoretické prístupy?

Integračné teórie nie sú novodobým poznatkom. Myšlienky federácie a konfederácie sa historicky tiahnu od stredoveku - ide o Danteho myšlienky o svetovom cisárstve, o federálne usporiadanie podľa Abbé Saint-Pierra v USA (1713) alebo známe Kantovo ponímanie federálneho zväzku z roku 1795.¹⁷

Tu je dobré položiť si otázku Jamesa Rosenaua: „Čoho je Európska únia inštanciou?“ Dôležité je ďalej si ozrejmiť, čo chceme dosiahnuť štúdiom EÚ a kam chceme orientovať naše výskumy. Zdá sa, že EÚ má aspoň štyri rôzne podoby:

1. EÚ, pod ktorou sa rozumie medzinárodná organizácia;
2. EÚ podľa súčasného slovníka ako inštancia regionalizmu v globálnej politickej ekonomii;
3. EÚ ako užitočná pozícia pre štúdium vytvárania politickej dynamiky – inštancia zložitého politického systému;
4. EÚ ako inštancia čohokoľvek iného ako toho, čím je európska integrácia ako fenomén *sui generis*, keďže európska integrácia je len jedna, nedá sa vypracovať všeobecná integračná teória, nedá sa širšie zovšeobecňovať.

Každý z týchto prístupov je otvorený mnohým teoretickým perspektívam. Zakladatelia integračnej teórie si mysleli, že zovšeobecnenie príde z ich intenzívnych prípadových štúdií Európskeho spoločenstva. Výsledky by potom poslúžili k sformulovaniu hypotézy k všeobecnej integračnej teórii v najširšom slova zmysle. Tieto aspirácie nachádzame v dielach Karla Deutscha¹⁸, Ernsta Haasa¹⁹, Philippa Schmittera²⁰ a Josepha Nyea²¹ a súviseli s časopisom *Journal of Common Market Studies* v roku 1962. William Wallace obhajuje

¹⁵ PUCHALA, D. J.: *Of Blind Men, Elephants and International Integration*, *Journal of Common Market Studies* 10, 1972 in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 12

¹⁶ WALLACE, W.: *Introduction: The Dynamics of European Integration*, in: W. Wallace (ed.), *The Dynamics of European Integration*. London: Pinter/RIIA, 1990, s. 9 in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 13.

¹⁷ KANT, I.: *K večnému mieru*. Bratislava: ARCHA, 1996.

¹⁸ DEUTSCH, K. W., Burrell, S. A., Kann, R. A., Lee, M., Lichterman, M., Lindgren, R. E., Loewenheim, F. L. and Van Wangeren, R. W.: *Political Community and the North Atlantic Area: Interbational Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1957

¹⁹ HAAS, E. B.: *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press, 1968.

²⁰ SCHMITTER, P. C.: *A Revised Theory of European Integration*, in: Lindberg, L. N. and Scheingold, S. A. (eds.), *Regional Integration: Theory and Research*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.

²¹ NYE, J. S.: *Comparing Common Markets: A revised Neo-Functionalist Model*, in: Lindberg, L. N. and Scheingold, S. A. (eds.), *Regional Integration: Theory and Research*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.

jedinečnosť historickej perspektívy Európy a tvrdí, že nikto iný nebude môcť celkom nasledovať jej príklad, lebo bol daný historickými skutočnosťami.²²

Ak je však EÚ jedinečnou inštanciou samou o sebe, vzniká dilema. Výsledky sa nebudú dať nikdy zovšeobecniť, práve kvôli jej jedinečnosti a tak všeobecné teórie integrácie vlastne nikdy existovať nebudú. Jedinečnosť EÚ je aj jej bariérou pri všeobecnom teoretizovaní. Niektorí povedali: „Nemáme ani jednu všeobecnú teóriu americkej či nemeckej politiky, tak prečo by mala byť všeobecná teória EÚ?“²³ S. Hix však nepochybuje, že EÚ predstavuje veľmi plodné pole pre sociálnovedné teórie.

Integračná teória nemá význam len preto, aby nám vysvetlila ako funguje EÚ alebo proces regionalizácie, ale aj preto, čo nám môže povedať o používaní rôznych nástrojov pre rozvoj politických vied.

Dnes, viac ako kedykoľvek predtým, je žiadúce pochopiť počiatky a celkový charakter európskej integrácie. Napríklad v súčasnosti sa tvrdí, že integrácia ustanovila v Európe bezpečnostný systém. Vytvorenie nadnárodných inštitúcií ako Európskeho spoločenstva uhlia a ocele a Európskeho ekonomického spoločenstva bolo potrebné, aby sa Nemecko zaintegrovalo do rodiny európskych národov. Iní tvrdia, že integrácia vznikla na čisto ekonomických motívoch ako snaha o stimulovanie medziregionálneho obchodu a investícií. Práve kvôli takýmto tvrdeniam je podstatné postaviť do svetla celostné teoretické prístupy.²⁴

Ďalšou podstatnou vecou je ozrejmiť, že európske integračné štúdie sa vyvíjali spolu s inými disciplínami a tak sa navzájom ovplyvňovali s medzinárodnými vzťahmi, komparatívnou politológiou, medzinárodnou politickou ekonómiou, sociológiou a medzinárodným právom. Napríklad Karl Deutsch, autor tzv. „teórie komunikácie“ v integračných teóriách, v päťdesiatych rokoch vychádzal zo sociológie, antropológie a sociálnej psychológie. V nedávnej histórii rozvoj kritického a konštruktivistického prístupu v medzinárodných vzťahoch od roku 1990 zanechal dôležitú stopu aj v integračných teóriách. Na druhej strane aj štúdium európskej integrácie ovplyvnili iné disciplíny. Zrod prvých integračných teórií v rokoch 1950 a 1960 zrevolucionizovali štúdium medzinárodných vzťahov, upriamiac pozornosť na neštátnych, nadnárodných aktérov. V sedemdesiatych rokoch boli integračné štúdiá pionierom vo vývoji teórie medzinárodných režimov a interdependencie. Európa tiež slúžila ako testovacia pôda pre teoretické prístupy, ktoré sa vyvinuli v iných kontextoch ako teórie colných únií, optimálnych menových zón.

Tzv. preteórie európskej integrácie ako federalizmus, funkcionalizmus a transnacionalizmus sa vyvinuli ešte pred samotnou udalosťou integrácie v Európe alebo inde a boli normatívne a preskriptívne. Ich cieľom nebolo vysvetľovať variácie v existujúcom procese integrácie, ale načrtnúť nové projekty, tak ako v 18. a 19. storočí bolo hlavným cieľom eliminovať vojnu. Od roku 1950 sa debata okolo EÚ sústredila na benefity a príčiny integrácie práve na konkrétnom regióne európskych komunit. Zrod ESUO v roku 1952 a EHS v roku 1958 otvorilo debatu vedúcu k podmienkam úspešnej nadnárodnej inštitúcie, akou bola Vysoká autorita v ESUO. Medzi najvplyvnejšie teórie obdobia patril neofuncionalizmus, opísaný v dielach Ernsta Haasa, Leona Lindberga a iných. Neofuncionalisti sa snažili vysvetliť, ako sa ekonomická integrácia šírila z jedného sektora na druhý a nastolili tiež požiadavku politickej integrácie. Hlavným argumentom bolo, že vytvorenie nadnárodných inštitúcií by podporilo integráciu štátov v spoločných záujmoch. Tomuto odporovali

²² WALLACE, W.: *Regional Integration: The West European Experience*. Washington DC: Brookings Institution, 1994, in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 17.

²³ HIX, S.: CP, IR and the EU! *A Rejoinder to Hurrell and Menon*, *West European Politics* (4), 1996, s. 804., in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 17.

²⁴ EILSTRUPE-SANGIOVANNI, M.: *Debates on European Integration*, New York: Palgrave Macmillan, 2006, s. XIV.

intergovernmentalisti, ktorí popreli akúkoľvek nezávislú kauzálnu rolu nadnárodných inštitúcií. Tvrdili, že štátne exekutívy zostanú hlavnými arbitrami integrácie. Spor medzi supranacionalistami a intergovernmentalistami sa tiahne od roku 1960 a s rôznymi obmenami pretrváva dodnes. Napríklad obdobie po Jednotnom európskom akte v roku 1987 a po Maastrichtskej zmluve v roku 1992 zaznamenalo oživenie neofunkcionalizmu ako aj novej formy liberálneho intergovernmentalizmu, ktorý potvrdzuje dominanciu vládnych aktérov, ale presahuje klasický intergovernmentalizmus teoretizovaním domáceho pôvodu štátnych preferencií.

V roku 1990 bola zavedená z medzinárodných vzťahov konštruktivistická a kritická perspektíva integrácie. V kontraste s racionálnymi teóriami ako sú neofunkcionalizmus a intergovernmentalizmus, ktoré zdôrazňovali integračné stimuly, konštruktivizmus zdôrazňuje úlohu intersubjektívnych socializačných mechanizmov v integrácii. V deväťdesiatych rokoch sa dostali medzi integračné teórie aj alternatívne perspektívy ako feministická a postštrukturalistická teória, alebo normatívna teória občianstva.

Mette Eilstrup-Sangiovanni hovorí, že súčasná regionálna integračná teória vymiera²⁵. Je pravdou, že mnohé teórie zlyhali v predpovediach o budúcom vývoji EÚ, preto sa pýtame, aká je ich zásluha? Na druhej strane disciplíny ako komparatívna politológia alebo medzinárodná politika len ťažko dokážu popísať európske integračné štúdie ako separátnu disciplínu.

Záver

Na záver môžeme potvrdiť, že teórie sú pre štúdium európskej integrácie nevyhnutné, nakoľko nám umožňujú abstrahovať od každodennej reality, ktorá vedie k zjednodušeným tvrdeniam a konfrontáciám. Zároveň však vidieť, že jedinečnosť Európskej únie je zároveň aj jej bariérou pre jednu všeobecnú integračnú teóriu. Taká nejestvuje a zrejme ani existovať nebude. Ak budeme chcieť pochopiť vývoj EÚ a predikovať jej budúcnosť, nezostane nám iné ako študovať jednotlivé teórie európskej integrácie historicky.

Použitá literatúra:

1. ALFORD, R. A. and Friedland, R.: *Powers of Theory: Capitalism, the State and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
2. DEUTSCH, K. W., Burrell, S. A., Kann, R. A., Lee, M., Lichterman, M., Lindgren, R. E., Loewenheim, F. L. and Van Wangeren, R. W.: *Political Community and the North Atlantic Area: Interbational Organization in the Light of Historical Experience*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1957
3. EILSTRUPE-SANGIOVANNI, M.: *Debates on European Integration*, New York: Palgrave Macmillan, 2006.
4. EINSTEIN, A.: citované in: Harrisom E.: *Hypothesis and Perception*. London: Allen and Unwin, 1970, s. 121.
5. HAAS, E. B.: *The Study of Regional Integration: Reflections on the Joy and Anguish of Pretheorizing*. in: Lindberg, L. N. and Scheingold, S. A. (eds), *European Integration: Theory and research*. Cambridge: Harvard University Press, 1971, s. 18.
6. HAAS, E. B.: *The Uniting of Europe. Political, Social and Economic Forces, 1950-1957*. Stanford: Stanford University Press, 1968, s. 16.

²⁵ EILSTRUPE-SANGIOVANNI, M.: *Debates on European Integration*, New York: Palgrave Macmillan, 2006, s. 461.

7. HODGES, M.: *Introduction* in M. Hodges (eds.), *European Integration*. Harmondsworth: Penguin, 1972, s. 13., in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 12.
8. KANT, I.: *K večnému mieru*. Bratislava: ARCHA, 1996.
9. NYE, J. S.: *Comparing Common Markets: A revised Neo-Functionalist Model*, in: Lindberg, L. N. and Scheingold, S. A. (eds.), *Regional Integration: Theory and Research*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.
10. ROSAMOND, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 5.
11. SCHMITTER, P. C.: *A Revised Theory of European Integration*, in: Lindberg, L. N. and Scheingold, S. A. (eds.), *Regional Integration: Theory and Research*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971.
12. STOKER, G.: *Introduction*, in: D. Marsh and G. Stoker (eds.), *Theory and Method in Political Science*. Basingstoke: Macmillan, 1995, s. 16-17, in: Rosamond, B.: *Theories of European Integration*. New York: Palgrave, 2000, s. 4
13. WALTZ, K.: *Theory of International Politics*. New York: McGraw Hill, 1979, s. 52.

Kontakt:

PhDr. Ľudmila Dolná, PhD.

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska 1/b

852 35 Bratislava 5

e-mail: ludmila.dolna@euba.sk

Definovanie a meranie energetickej bezpečnosti¹

Natália Hlavová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: barbora.janubova@euba.sk

Abstrakt:

Cieľom príspevku je predstaviť problematiku definovania a merania energetickej bezpečnosti. Príspevok ponúka prehľad definícií od počiatkov používania tohto pojmu až po najširšie poňatie často aplikované v súčasnosti. Rovnako meranie energetickej bezpečnosti sa v priebehu dekád vyvíjalo v súlade so zmenou definície a meniacou sa situáciou na trhu s energiou. Aj tento vývoj je v príspevku zachytený.

Kľúčové slová: energetická bezpečnosť

JEL Klasifikácia: Q49

Abstract:

The aim of this paper is to introduce the issue of defining and measuring energy security. The paper outlines changes of the definition of energy security since the beginning of the use of this term to the wide concept applied today. Also, the measuring of energy security has evolved over the decades in accordance with the change of the definition and the changing situation on the energy market. This development is also included in the paper.

Key words: energy security

JEL Classification: Q49

Úvod

Príspevok „Definovanie a meranie energetickej bezpečnosti“ je prehľadom relevantnej literatúry a najmä vedeckých prác k téme energetickej bezpečnosti. Príspevok sa v prvej časti zameriava na samotnú definíciu pojmu energetická bezpečnosť a na historický vývoj a zmeny definície v nadväznosti na meniacu sa situáciu v medzinárodnom prostredí a na trhoch s energiou.

Druhá časť príspevku sa zaoberá problematikou veľmi úzko prepojenou s definovaním energetickej bezpečnosti, a síce meraním energetickej bezpečnosti systému, najčastejšie krajiny. Meranie energetickej bezpečnosti je podmienené jej definovaním, a preto sa aj rozsah merania prispôbuje aktuálnej definícii energetickej bezpečnosti. Meranie a hodnotenie energetickej bezpečnosti u rôznych autorov zahŕňa ukazovatele od veľmi úzko špecifikovaných až po široký záber ukazovateľov z rôznych oblastí.

Príspevok bol spracovaný z databáz vedeckých článkov, najmä Google Scholar, Science Direct či EBSCO. Pri predstavovaní rôznych definícií sme použili princíp postupu od najužších definícií po najširšie, čo sa čiastočne zhoduje aj s časovou postupnosťou. Pri spôsoboch merania sme postupovali od najjednoduchších k zložitejším spôsobom.

¹ Článok bol vypracovaný v rámci projektu I-16-105-00 „Perspektívy vývoja energetickej bezpečnosti ČLR“.

1 Definície energetickej bezpečnosti

Pre hodnotenie energetickej bezpečnosti systému (napr. krajiny, regiónu, regionálneho zoskupenia), musíme najskôr definovať energetickú bezpečnosť, a potom pristúpiť k opisu rôznych metodík pre jej hodnotenie. Definovať energetickú bezpečnosť je však náročná úloha. Napríklad, *The Routledge Handbook of Energy Security*² uvádza štyridsaťpäť rôznych definícií energetickej bezpečnosti od rôznych odborníkov a medzinárodných organizácií.

Energetická bezpečnosť sa stala problémom v sedemdesiatych rokoch minulého storočia počas ropných šokov, ktoré boli dôsledkom narušenia dodávok ropy a následnej volatility cien ropy vyvolaných vývozným embargom členských štátov Organizácie krajín vyvážajúcich ropu (Organization of Petroleum Exporting Countries – OPEC). V tomto období energetická bezpečnosť znamenala predovšetkým bezpečnosť dodávok ropy. Od tej doby sa však definícia energetickej bezpečnosti posunula smerom k širšej definícii zahŕňajúcej dodávky ďalších energetických zdrojov a bezpečnosť všetkých častí reťazca dodávok energie.³

Napriek tomu sa veľká časť štúdií o energetickej bezpečnosti stále sústreďuje na jeden či dva základné zdroje energie (ropa alebo ropa a zemný plyn). Málo pozornosti výskumníkov v tejto oblasti je venovaných elektrickej energii, ktorá je však po rope druhou najvýznamnejšou zložkou konečnej spotreby energie. Existujú však aj širšie definície, ktoré zahŕňajú nasledujúce aspekty energetickej bezpečnosti. Energetická bezpečnosť:

- Je o manažmente rizík.
- Môže odkazovať na energetický mix, množstvo lokálnych zdrojov a/alebo závislosť na dovoze.
- Je koncept so strategickým cieľom, nie politika.
- Je zvyšovaná implementáciou správnych politík.
- Môže zahŕňať časovú dimenziu.
- Sa líši medzi trhmi s energiou.
- Sa líši medzi účastníkmi trhu s energiou.⁴

Prvá definícia, ktorú predstavíme, je definícia používaná Medzinárodnou energetickou agentúrou (International Energy Agency – IEA), medzinárodnou organizáciou, ktorá sa zaoberá energetickou bezpečnosťou, hospodárskym rozvojom, zvyšovaním povedomia o životnom prostredí a celosvetovej angažovanosti. Vzhľadom k tomu, že IEA bola založená v roku 1974, mala pri svojom vzniku dva hlavné ciele, ktoré si zachovala dodnes: podporovať energetickú bezpečnosť členských štátov organizácie prostredníctvom spoločnej reakcie na fyzické prerušenie dodávok ropy a poskytnúť dôveryhodný výskum a analýzu spôsobov, akými zabezpečiť spoľahlivú, cenovo dostupnú a čistú energiu pre 29 členských štátov organizácie a aj mimo nej.⁵ IEA definuje energetickú bezpečnosť ako nepretržitú dostupnosť energetických zdrojov za prijateľnú cenu.⁶ Táto jednoduchá definícia je zameraná len na stranu ponuky energetickej bezpečnosti, avšak zahŕňa ako fyzický rozmer (dostupné,

² SOVACOOOL B. K. *The Routledge Handbook of Energy Security*. Londýn-New York: Routledge, 2011.

³ ERAHMAN Q. F., PURWANTO W. W., SUDIBANDRIYO M., HIDAYATNO A. An assessment of Indonesia's energy security index and comparison with seventy countries. *Energy*. 2016. Roč. 111, č. 15, s. 364-376.

⁴ CHESTER, L. Conceptualising energy security and making explicit its polysemic nature. In: *Energy Policy*. 2010. Roč. 38, s. 887-895.

⁵ IEA. *Africa Energy Outlook*, Paris: IEA, 2014.

⁶ IEA. *Energy Supply Security*, Paris: IEA, 2014.

spoľahlivé a/alebo prístupné dodávky energie), tak aj ekonomický rozmer (ktorý obsahuje problematiku cenovej volatility a dostupnosti) energetickej bezpečnosti.

Veľmi jednoducho je možné energeticú bezpečnosť definovať ako "spôsob spravodlivého zabezpečenia dostupných, cenovo prijateľných, spoľahlivých a efektívnych energetických služieb, ktoré sú zároveň spoločensky prijateľné a šetrné k životnému prostrediu, koncovým užívateľom."⁷

Ázijsko-tichomorské energetické výskumné centrum (Asia Pacific Energy Research Centre) definuje energeticú bezpečnosť pomocou štyroch anglických A: Availability – dostupnosť (geografické a fyzické prvky), Accessibility – prístupnosť (geopolitické prvky), Affordability – cenová dostupnosť (hospodárske prvky) a Acceptability – prijateľnosť (sociálne a environmentálne prvky).⁸

Podľa D. Klebera⁹ je energeticá bezpečnosť situácia, kedy palivá, produkčné a distribučné systémy a koncové zariadenia splňajú týchto päť charakteristík, v angličtine známych tiež ako 5 S: Surety – istotu (prístup k zdrojom energie a palivám), Survivability – prežitie (trvácne a odolné zdroje), Supply – ponuku (identifikované a dostupné zdroje energie), Sufficiency – dostatočnosť (adekvátne množstvo) a Sustainability – udržateľnosť (prevádzkové činnosti možno udržiavať obmedzovaním dopytu, znížením množstva odpadov a efektívnym využívaním alternatívnych zdrojov energie a obnoviteľných zdrojov).

Ďalšia definícia, tiež známa ako štyri R¹⁰ je na pomedzí medzi definíciou energetickej bezpečnosti a metodikou na jej hodnotenie. Štyri R popisujú proces hodnotenia energetickej bezpečnosti v konkrétnej krajine. Na začiatku hodnotiaceho procesu musia byť preskúmané všetky zložky energetickej bezpečnosti. Toto zahŕňa existujúce zdroje, dodávateľov, dodávky energie, infraštruktúru, energetické služby, energetickú intenzitu a potenciál bezpečných dodávok energie. Druhým krokom je zníženie energetickej náročnosti, ktoré môže viesť k vyššej energetickej bezpečnosti, ale tento proces nie je nevyhnutne automatický. Ak sa zníži dopyt po energii, avšak energia je naďalej dodávaná z nespoľahlivých zdrojov, zníženie dopytu nezvýši energeticú bezpečnosť v krajine. Tento problém je možné vyriešiť len nahradením nespoľahlivých zdrojov energie. Pre dokončenie postupu smerom k vyššej energetickej bezpečnosti je úlohou predstaviteľov štátu legislatívne obmedziť nový dopyt po energii. Proces dosahovania vyššej úrovne energetickej bezpečnosti v krajine môže byť teda opísaný ako štyri R: Review – preskúmať, Reduce – znížiť, Replace – nahradiť a Restrict – obmedziť.

Koncept energetickej bezpečnosti je obzvlášť dôležitý pre tvorcov hospodárskej politiky, pretože ich rozhodnutia by mali viesť k jej dosiahnutiu. Avšak, politiky na dosahovanie energetickej bezpečnosti musia brať do úvahy tiež existujúce politiky v oblastiach súvisiacich s energetickou bezpečnosťou. Táto skutočnosť je popísaná v koncepcii energetickej trilemy.¹¹ Energetická bezpečnosť definovaná fyzickou dostupnosťou zdrojov energie a ich diverzifikáciou je úzko prepojená s ekonomickou konkurencieschopnosťou (náklady na dodávanú energiu) a ekologickou udržateľnosťou (environmentálny dopad energetického systému). Na pomedzí energetickej bezpečnosti a ekonomickej konkurencieschopnosti sú ceny energie a náklady na energetickú infraštruktúru,

⁷ PHDUNGSILP A. Assessing Energy Security Performance in Thailand under Different Scenarios and Policy Implications. *Energy Procedia*. 2015. Roč. 79, s. 982-987.

⁸ WORLD ECONOMIC FORUM. *Global Energy Architecture Performance Index Report 2016*, Ženeva: World Economic Forum, 2016.

⁹ KLEBER D. The US Department of Defense: Valuing Energy Security. *Journal of Energy Security*. 2009.

¹⁰ HUGHES L. The four Rs of energy security. *Energy Policy*. 2009. Roč. 37, s. 2459-2461.

¹¹ ANG B. W., CHOONG W. L., NG T. S. Energy security: Definitions, dimensions and indexes. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2015. Roč. 42, s. 1077-1093.

zatiaľ čo prienikom medzi energetickou bezpečnosťou a environmentálnou udržateľnosťou je vplyv energetického systému na životné prostredie.

Energetická bezpečnosť však môže odrážať aj politickú situáciu v krajine, alebo jej definovanie môže slúžiť politickým cieľom.¹² V USA sa za hrozbu pre energetickú bezpečnosť považuje neistota dodávok zo zahraničia, preto je žiadúce zvyšovať podiel domácej energie, napríklad aj z obnoviteľných zdrojov energie. Naopak, v Brazílii, kde je hlavným cieľom zabezpečiť energiu za dostupné ceny, je niekedy nevyhnutné zvýšiť import fosílnych palív na úkor využívania domácich, ale nákladnejších, obnoviteľných zdrojov.

2 Meranie energetickej bezpečnosti

V predchádzajúcej kapitole sme načrtli, aké zložité je definovať energetickú bezpečnosť a porovnali sme prístupy rôznych autorov k tomu, ktoré zložky a rozmery zahrnúť alebo vylúčiť pri definovaní tohto zložitého problému. Rovnakú diverzitu ako pri definíciách možno vidieť aj pri hodnotení energetickej bezpečnosti konkrétnych subjektov, spravidla štátov.

Hodnotenie energetickej bezpečnosti iba na základe bezpečnosti dodávok ropy a zemného plynu zvolili vo svojej práci G. Cohen, F. Joutz a P. Loungani¹³ Do hodnotenia energetickej bezpečnosti a jej vývoja však použili ako ukazovatele nielen podiely jednotlivých dodávateľov energetických surovín, ale tiež politickú situáciu v dodávateľských krajinách. Do finálneho hodnotenia boli zahrnuté tiež ďalšie indikátory, napríklad veľkosť krajiny či vzdialenosť medzi exportujúcou a importujúcou krajinou.

Pre meranie energetickej bezpečnosti v industrializovaných krajinách bola vyvinutá koncepcia merania energetickej bezpečnosti rozlišujúca ex-ante a ex-post indikátory.¹⁴ Toto rozdelenie vychádza z predpokladu, že neistota a potenciálny nedostatok energie sa prejaví v cenách a obchodovanom množstve energie. (ex-post) Už pred uskutočnením obchodu však musíme vziať do úvahy napríklad trhovú koncentráciu, diverzitu energetických zdrojov či politickú stabilitu v krajine dodávateľa.

Ďalším príspevkom k diskusii o meraní energetickej bezpečnosti bola koncepcia založená na ohodnocovaní rizikových indikátorov.¹⁵ Podľa tohto článku sú hlavnými zložkami dlhodobej bezpečnosti ponuky energie štyri zložky, v ktorých sa tieto riziká prejavujú. Ide o diverzifikáciu zdrojov v ponuke energie, diverzifikáciu importovaných palív, dlhodobú politickú a ekonomickú stabilitu v exportných krajinách a vlastný podiel krajiny na ponuke energie pre domácu spotrebu.

V publikácii Global Energy Architecture Performance Index Report 2016 autori vyvinuli rámec na hodnotenie energetickej bezpečnosti jednotlivých krajín. Rámec zahŕňa šesť komponentov, z ktorých každý obsahuje presne definované ukazovatele hodnotenia na základe kvalitatívnej analýzy. Jednotlivými zložkami hodnotiaceho rámca (konkrétne ukazovatele sú uvedené v zátvorkách) sú:

- Sebestačnosť a diverzifikácia dodávok (diverzita celkovej spotreby primárnych energetických zdrojov – HHI¹⁶, diverzifikácia dovozných partnerov – HHI, podiel čistého dovozu energie k spotrebe energie)

¹² WINZER C. Conceptualizing Energy Security. EPRG Working Paper 1123. Júl 2011.

¹³ COHEN G., JOUTZ F., LOUNGANI P. *Measuring Energy Security: Trends in the Diversification of Oil and Natural Gas Supplies*. WP/11/39 IMF Working Paper. Február 2011.

¹⁴ LÖSCHEL A., MOSLENER U., RÜBBELKE D. T. G. Indicators of Energy Security in Industrialized Countries. *Energy Policy*. 2010. Roč. 38, č. 4, s. 1665-1671.

¹⁵ FRONDEL M., SCHMIDT C. M. *Measuring Energy Security: A Conceptual Note*. *Ruhr Economic Papers*. 2008. Č. 52, s. 3-19.

¹⁶ HHI – Herfindahl – Hirschman Index

- Medzinárodná bezpečnosť a geopolitické riziká (kvalitatívna analýza)
- Odolnosť a flexibilita infraštruktúry (kvalita dodávok elektrickej energie, podiel alternatívnej a jadrovej energia k celkovej spotrebe energie vrátane biomasy)
- Ekonomické riziká a narastajúci dopyt (zmeny cien palív, HDP vytvorené na jednotku spotreby energie, pomer čistého dovozu energie k celkovej spotrebe energie, pomer čistého vývozu energie k celkovej spotrebe energie)
- Úroveň a kvalita prístupu k energii (elektrifikácia, kvalita dodávok elektrickej energie, percentuálny podiel obyvateľov využívajúcich pevné palivá)
- Správa a krízové mechanizmy (kvalitatívna analýza).

J. Anwar¹⁷ uvádza zoznam ukazovateľov energetickej bezpečnosti v dvoch hlavných kategóriách, jednoduché a súhrnné ukazovatele. Skupina jednoduchých ukazovateľov zahŕňa tieto indikátory: odhadované zdroje, pomer zdrojov k produkcii, indexy diverzifikácie, koncentrácia trhu, čistá závislosť na dovoze energie, energetická náročnosť alebo náročnosť na ropu, výdavky na ropu/energiu, spotreba ropy/energie na obyvateľa, podiel ropy v doprave a podiel dopravy na celkovej spotrebe ropy. Indikátory v tomto dokumente zahŕňujú fyzickú a ekonomickú dostupnosť, rovnako ako závislosť, takže pokrývajú širokú definíciu energetickej bezpečnosti. Ďalej sú popísané tri súhrnné ukazovatele: ukazovatele založené na Shannonovom indexe, Index energetickej bezpečnosti podľa IEA a Index zraniteľnosti vyplývajúcej z ropy.

Shannonov index bol aplikovaný na energetickú bezpečnosť napríklad v práci B. Kruyta et al.¹⁸ Spája v sebe štyri rizikové faktory energetického systému: diverzifikáciu energetických zdrojov, diverzifikáciu dodávateľov energie, politickú stabilitu a energetické zdroje. Zachytáva aj diverzifikáciu v oblasti palív a tiež dodávateľov pre jednotlivé palivá. Dovozcovia sú do indexu započítaní hodnotou váženou podľa ich politickej stability a do úvahy sa berie tiež index vyčerpania zdrojov. Čím vyššia je hodnota Shannonovho indexu, tým vyššia je energetická bezpečnosť.

Pre hodnotenie energetickej bezpečnosti svojich členských štátov používa IEA model krátkodobej energetickej bezpečnosti (Model of Short-Term Energy Security – MOSES).¹⁹ Na základe súboru ukazovateľov MOSES hodnotí dva aspekty energetickej bezpečnosti: riziko prerušenia dodávok energie a ich odolnosť, čiže schopnosť národného energetického systému vyrovnat' sa s takýmito prerušeniami. Indikátory sú radené do kategórií podľa zdrojov (ropa, ropné produkty, zemný plyn, uhlie, vodná energia, jadrová energia) a vyhodnocujú vnútroštátne i vonkajšie riziká a odolnosť. Výsledkom evaluácie nie je presná hodnota komplexného indexu, ale zahrnutie každej krajiny do jednej z piatich skupín (A až E).

Metodika Indexu zraniteľnosti vyplývajúcej z ropy (Oil Vulnerability Index – OVI) pomocou analýzy hlavných komponentov je podrobne opísaná v práci E. Gupta.²⁰ Skladá sa zo štyroch ukazovateľov trhového rizika (pomer hodnoty dovozu ropy k HDP, spotreba ropy na jednotku HDP, HDP na obyvateľa a podiel ropy na celkovej ponuke energie) a troch ukazovateľov rizika ponuky (pomer domácich zásob ku spotrebe ropy, vystavenie sa geopolitickým rizikám na trhu s ropou a likvidita trhu). Pri tomto indexe vyššia hodnota znamená vyššiu zraniteľnosť ropy a nižšiu energetickú bezpečnosť.

¹⁷ ANWAR J. Analysis of energy security, environmental emission and fuel import costs under energy import reduction targets: A case of Pakistan. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 2016. Roč. 65, s. 1065-1078.

¹⁸ KRUYT B., VAN VUUREN D. P., DE VRIES H. J. M., GROENENBERG H. Indicators for energy security. *Energy Policy*. 2009. Roč. 37, č. 6, s. 2166-2181.

¹⁹ JEWEL J. *The Model of Short-term Energy Security (MOSES)*, Paris: IEA, 2011.

²⁰ GUPTA E. Oil vulnerability index of oil-importing countries. *Energy Policy*. 2008. Roč. 36, č. 3, s. 1195-1211.

Metóda analýzy hlavných komponentov aplikovaná v rôznych časových obdobiach²¹ bola použitá na popísanie vývoja energetickej bezpečnosti špecifickej skupiny krajín, vyspelých ekonomík chudobných na nerastné suroviny (Japonsko, Južná Kórea, Singapur a Taiwan). Používané ukazovatele boli rozdelené do troch kategórií, z ktorých každá zahŕňala tri ukazovatele, čo je minimum pre metódu analýzy hlavných komponentov. Kategórie sú zraniteľnosť, účinnosť a udržateľnosť. Konkrétnymi ukazovateľmi sú celková energetická sebestačnosť, diverzita celkových primárnych dodávok energie a faktor dostupnosti elektrickej energie (kategória zraniteľnosti), energetická náročnosť, celkovej termálnej efektivity elektrární a teplární (%) a efektivity distribúcie elektriny (kategória účinnosti) a uhlíková intenzita, celkové primárne dodávky energie na jedného obyvateľa a podiel fosílnych palív na celkových primárnych dodávkach energie (kategória udržateľnosti).

Matica energetickej bezpečnosti²² je sústavou indikátorov, ktoré by mali v sebe obsahovať dlhodobé aj krátkodobé faktory ovplyvňujúce energetickú bezpečnosť. Ukazovatele sú rozdelené podľa odvetví (elektrina, teplo a doprava) a podľa domény, čoho výsledkom je matica 27 ukazovateľov. Tieto domény sú prevádzková odolnosť voči vnútorným poruchám (flexibilita), prevádzková odolnosť voči vonkajšiemu narušeniu (flexibilita), technická odolnosť (kapacita), technická odolnosť (energia) a hospodárska závislosť a politická ovplyvniteľnosť. Cieľom autorov bolo zahrnúť všetky aspekty energetickej bezpečnosti tak, aby zhromaždili vyčerpávajúci zoznam ukazovateľov. Autori preto zdôrazňujú potrebu individuálneho prístupu, keďže niektoré aspekty energetickej bezpečnosti môžu byť dôležitejšie v niektorých krajinách a menej dôležité v iných.

Záver

Predkladaný príspevok ponúka prehľad definícií energetickej bezpečnosti v priebehu viac ako štyroch dekád od začiatkov skúmania tohto pojmu v časoch ropných šokov. Definícia pojmu sa v priebehu skúmania posúvala od najužšieho sústredenia sa na stabilitu dodávok ropy až po dnešné najširšie definície zahŕňajúce aj environmentálny aspekt energetickej bezpečnosti. Rozširovanie definície energetickej bezpečnosti bolo ovplyvnené tiež nárastom významu tzv. alternatívnych zdrojov energie.

Rovnaký posun smerom od jednoduchého hodnotenia bezpečnosti dodávok ropy smerom k zložitejším indexom sledujeme aj pri spôsoboch merania energetickej bezpečnosti. Čoraz častejšie sa v metodikách objavujú okrem jednoduchých indexov aj tzv. zložené indikátory. Meranie energetickej bezpečnosti sa tak stáva zložitou úlohou určenou najmä pre vedcov a analytikov.

Definovať a merať energetickú bezpečnosť je však dôležité najmä z pohľadu tvorcov optimálnej politiky, ktorých úlohou je dosahovať energetickú bezpečnosť systému, najčastejšie krajiny. Pri určovaní definícií a meraní ideálnych pre konkrétnu krajinu je kľúčové určiť, aký je hlavný záujem daného systému, keďže ten sa môže významne odlišovať, vzhľadom na rozdiely v kultúre, vybavenosti zdrojmi energie ale aj úrovňou ekonomického rozvoja.

²¹ LI Y., SHI X., YAO L. Evaluating energy security of resource-poor economies: A modified principle component analysis approach. *Energy Economics*. 2016. Roč. 58, s. 211-221.

²² KIESEL E., HAMBURG A., HÄRM M., LIEPMAN A., OTS M. Concept for Energy Security Matrix. *Energy Policy*. 2016. Roč. 95, s. 1-9.

Použitá literatúra:

1. ANG, BENG WAH – CHOONG, W. L. – NG, TSAN SHENG (2015): Energy security: Definitions, dimensions and indexes. In: *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, roč. 42, s. 1077-1093.
2. ANWAR, JAVED (2016): Analysis of energy security, environmental emission and fuel import costs under energy import reduction targets: A case of Pakistan. In: *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, roč. 65, s. 1065-1078.
3. COHEN, GAIL – JOUTZ, FREDERICK – LOUNGANI, PRAKASH (2011): *Measuring Energy Security: Trends in the Diversification of Oil and Natural Gas Supplies*. WP/11/39 IMF Working Paper. Február 2011.
4. ERAHMAN, QODRI FEBRIAN – PURWANTO, WIDODO WAHYU – SUDIBANDRIYO, MAHMUD – HIDAYATNO, AKHMAD (2016): An assessment of Indonesia's energy security index and comparison with seventy countries. In: *Energy*, roč. 111, č. 15, s. 364-376
5. FRONDEL, MANUEL – SCHMIDT, CHRISTOPH M. (2008): Measuring Energy Security: A Conceptual Note. In: *Ruhr Economic Papers*, č. 52, s. 3-19.
6. GUPTA, ESHITA (2008): Oil vulnerability index of oil-importing countries. In: *Energy Policy*, roč. 36, č. 3, s. 1195-1211.
7. HUGHES, LARRY (2009): The four Rs of energy security. In: *Energy Policy*, Roč. 37, s. 2459-2461.
8. CHESTER, LYNNE (2010): Conceptualising energy security and making explicit its polysemic nature. In: *Energy Policy*, roč. 38, s. 887-895.
9. IEA: *Africa Energy Outlook*, Paríž: IEA, 2014. Dostupné na internete: https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO2014_AfricaEnergyOutlook.pdf
10. IEA: *Energy Supply Security*, Paríž: IEA, 2014. Dostupné na internete: <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/ENERGYSUPPLYSECURITY2014.pdf>
11. JEWEL, JESSICA: *The Model of Short-term Energy Security (MOSES)*, Paríž: IEA, 2011.
12. KIESEL, EINARI – HAMBURG, ARVI – HÄRM, MIHKEL – LEPPIMAN, ANDO – OTS, MÄRT (2016): Concept for Energy Security Matrix. In: *Energy Policy*, roč. 95, s. 1-9.
13. KLEBER, DREXEL (2009): The US Department of Defense: Valuing Energy Security. In: *Journal of Energy Security*.
14. KRUYT, BERT – VAN VUUREN, DETLEF P. – DE VRIES, H. J. M. – GROENENBERG, HELEEN (2009): Indicators for energy security. In: *Energy Policy*, roč. 37, č. 6, s. 2166-2181.
15. LI, YINGZHU – SHI, XUNPENG – YAO, LIXIA (2016): Evaluating energy security of resource-poor economies: A modified principle component analysis approach. In: *Energy Economics*, roč. 58, s. 211-221.
16. LÖSCHEL, ANDREAS – MOSLENER, ULF – RÜBBELKE, DIRK T. G. (2010): Indicators of Energy Security in Industrialized Countries. In: *Energy Policy*, roč. 38, č. 4, s. 1665-1671.
17. PHDUNGSILP, AUMNAD (2015): Assessing Energy Security Performance in Thailand under Different Scenarios and Policy Implications. In: *Energy Procedia*, roč. 79, s. 982-987.
18. SOVACOOOL, BENJAMIN K. (2011): *The Routledge Handbook of Energy Security*. New York: Routledge, 2011. 446 s. ISBN 9780415591171

19. WINZER, CHRISTIAN (2011): *Conceptualizing Energy Security*. EPRG Working Paper 1123. Júl 2011.
20. WORLD ECONOMIC FORUM: *Global Energy Architecture Performance Index Report 2016*, Ženeva: World Economic Forum, 2016.

Kontakt:

Ing. Natália Hlavová

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

e-mail: natalia.hlavova@euba.sk

Postavenie indiánskeho obyvateľstva v Bolívii v kontexte chudoby a nerovnosti

Barbora Janubová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: barbora.janubova@euba.sk

Abstrakt:

V príspevku sa venujeme problematike chudoby, ktorá významne postihuje indiánske obyvateľstvo v Bolívii. Hlavnými problémami indiánskeho obyvateľstva sú najmä nerovnaký prístup k vzdelávaniu, pracovnému trhu v Bolívii. Bližšie sa zaoberáme úrovňou vzdelanosti u indiánskych žien a ich postavením v spoločnosti. Prichádzame k záveru, že v Bolívii sa vyskytuje okrem regionálnej nerovnosti aj nerovnosť rodová.

Kľúčové slová: Bolívia, indiánske obyvateľstvo, nerovnosť, chudoba

JEL Klasifikácia: I21, I240, I250

Abstract:

The article deals with the issue of poverty that affects the indigenous people significantly. The main problems of indigenous people are an unequal access to education and labour market in Bolivia. Concretely, we deal with a level of education within indigenous women and their position in society. We conclude that the gender inequality exists besides the regional inequality in Bolivia.

Key words: Bolivia, indigenous people, inequality, poverty

JEL Classification: I21, I240, I250

Úvod

Bolívia ako najchudobnejšia krajina Južnej Ameriky bojuje s rôznymi ekonomickými problémami, avšak ešte stále veľkou výzvou zostáva otázka práv indiánskeho obyvateľstva. Práve oni zároveň predstavujú najviac zraniteľnú časť populácie, ktorú zaraďuje do nízkopríjmovej skupiny Bolívijčanov. Síce žijú prevažne na vidieku a v najchudobnejších regiónoch, ale ohrození chudobou zostávajú aj po migrácii do miest.

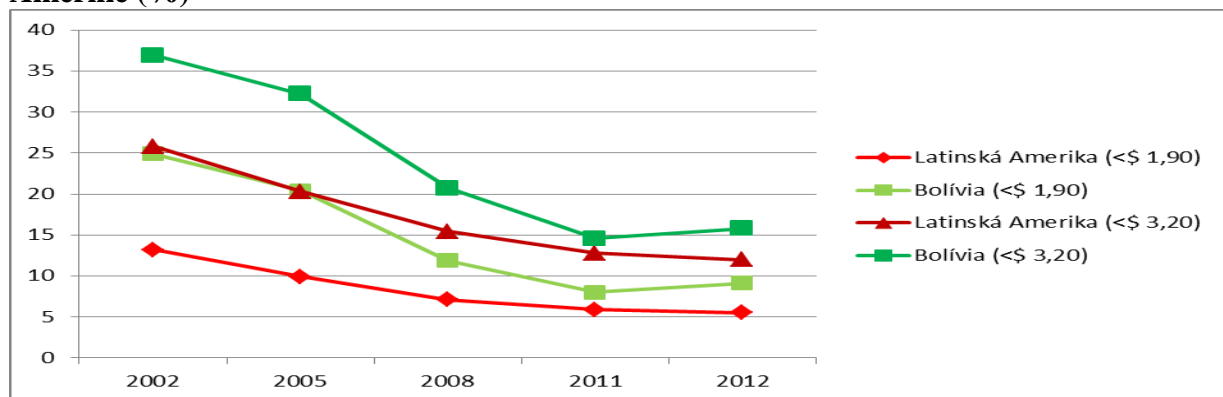
Aj vďaka urbanizácii sa v Bolívii prehlbila chudoba, a to najmä v okrajových častiach veľkomiest, pričom v súčasnosti k javu suburbanizácie dochádza už aj v stredných a menších mestách. Tisíce vidiečanov, tiež prevažne indiánskeho pôvodu, prichádza do miest za prácou, avšak aj keď ju nájdu, častokrát sa prepadajú medzi najchudobnejšiu kategóriu spoločnosti.

Vyššie spomínaným javom v Bolívii, t. j. chudobe a urbanizácii, sa venujeme v prvej časti príspevku a následne sa zaoberáme otázkou postavenia indiánskeho obyvateľstva v bolívijskej spoločnosti, a to z pohľadu sociálno ekonomických problémov.

1 Vývoj chudoby a nerovnosti

V rámci Južnej Ameriky je Bolívia najchudobnejším a najmenej rozvinutým štátom¹ s hodnotou indexu ľudského rozvoja 0,662², čo ju zaraďuje medzi krajiny so stredným stupňom rozvoja. Dlhodobo patrí k najchudobnejším krajinám Latinskej Ameriky. V roku 2013 žilo v Bolívii 7,7 %³ populácie z menej ako 1,90 USD a 13,4 %⁴ z menej ako 3,10 USD. Obe hodnoty sa nachádzajú nad priemerom Latinskej Ameriky, pričom za posledné dekády došlo k výraznému zníženiu počtu ľudí žijúcich pod hranicami chudoby v celom regióne (Graf 1), k čomu prispeli sociálne programy implementované v latinskoamerických štátoch v 90. rokoch minulého storočia a na začiatku 21. storočia. Konkrétne v Bolívii sa v rámci Národného rozvojového plánu zaviedli tri podmienené peňažné transferové programy: Bono Juancito Pinto, Bono Juana Azurduy a Renta Dignidad. Prvý z nich sa zameriava na zlepšenie školskej dochádzky u detí a na zvýšenie vzdelanosti v krajine. Tento grant zavedený v roku 2006 poskytuje príspevky chudobným rodinám, ktorých deti sa v škole zúčastnia minimálne 80 % vyučovaných hodín. Netýka sa to len verejných škôl, ale aj súkromných, ktoré podpísali zmluvu s vládou. Bono Juana Azurduy, zahájený v roku 2009, poskytuje pomoc matkám a ich deťom s cieľom znížiť úmrtnosť matiek a detí mladších ako 2 roky prostredníctvom podmienky povinných lekárskech prehliadok na získanie príspevku. Nakoľko Bolívia patrí ku krajinám s vysokou mierou úmrtnosti dojčiat, takýto typ programu pôsobí veľmi prospešne. Posledný, Renta Dignidad, je určený pre mladých nezamestnaných Bolívijčanov vo veku 18 až 24 rokov žijúcich v mestách a na ich predmestiach so základným vzdelaním. Všetky tri programy majú za cieľ zvýšiť ľudský kapitál v spoločnosti, a tým prispieť k rozvoju Bolívie.

Graf 1: Komparácia vývoja chudoby a extrémnej chudoby v Bolívii a v Latinskej Amerike (%)

Vlastné spracovanie podľa Svetovej banky a Cepalstatu.

Dôležitým aspektom chudoby v Bolívii, ako aj v celom regióne, je problém výrazných rozdielov medzi vidiekom a mestom. Životná úroveň na vidieku veľmi zaostáva za podmienkami v meste, kde sa problém chudoby koncentruje v slumoch, najčastejšie na okrajoch miest. Práve v súvislosti s týmito miestami sa hovorí o tzv. hazarde s prírodou, pretože prispievajú k degradácii životného prostredia. Čo sa týka vidieka až 36,3 % Bolívijčanov žije v extrémnej chudobe, pričom došlo od konca 90. rokov k významnej redukcii, takmer o polovicu. Nejde iba o nerovnosť vo veľkosti príjmu, ktorý je o približne 50

¹ S výnimkou Guyany.

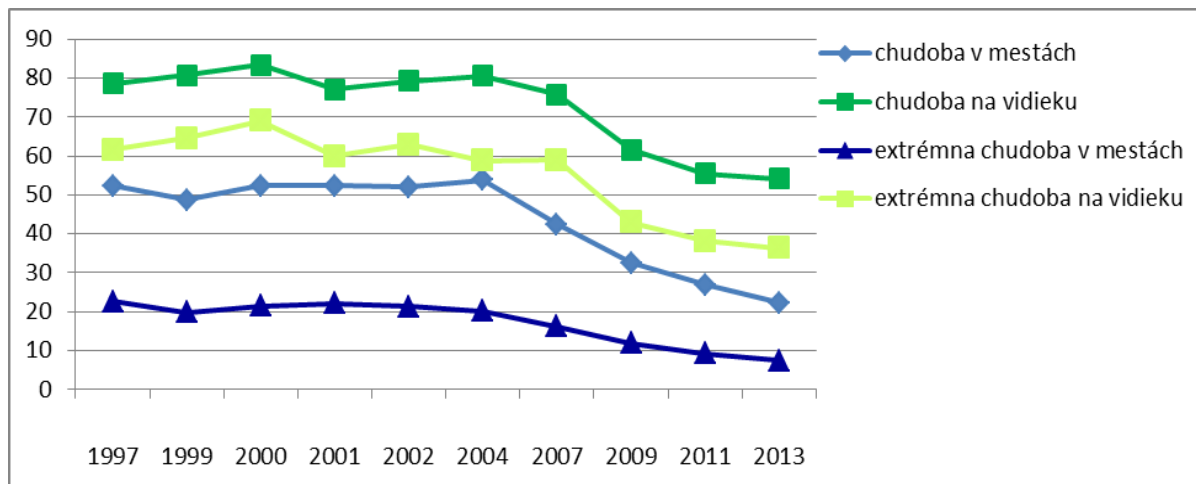
² UNDP. (2015): Human Development Report, s. 213.

³ Svetová banka. (2015): Poverty headcount ratio at \$1.90 a day (2011 PPP) (% of population).

⁴ Svetová banka. (2015): Poverty headcount ratio at \$3.10 a day (2011 PPP) (% of population).

% nižší na vidieku ako v meste, ale aj o znevýhodnenie v prístupe k službám ako zdravotníctvo, školstvo a k dostupnosti k elektrine či sanitácii.

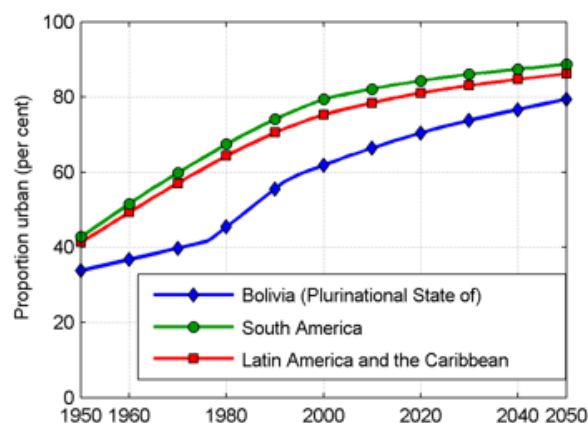
Graf 2: Vývoj chudoby a extrémnej chudoby v mestách a na vidieku v Bolívii (%)

Vlastné spracovanie podľa Cepalstatu.

V dôsledku vyššie spomínaných podmienok na vidieku dochádza k výraznej migrácii do miest. Ďalšími dôležitými faktormi, ktoré ovplyvňujú vnútornú migráciu v Bolívii, sú prírodné katastrofy vznikajúce v dôsledku klimatických zmien a ľudskej činnosti. K najvýznamnejším pull faktorom patrí omnoho rozsiahlejší pracovný trh v mestách. Proces urbanizácie sa začal v Bolívii neskôr v porovnaní s inými krajinami v regióne, a dnes síce patrí k urbanizovaným štátom, v ktorom 68,1 %⁵ populácie žije v mestách,⁶ ale stále sa nachádza pod priemerom miery urbanizácie v Latinskej aj Južnej Amerike (Graf 3). V krátkodobom a strednodobom horizonte sa očakáva prehĺbenie urbanizačného procesu, a teda priblíženie sa k priemeru Latinskej a Južnej Ameriky.

Graf 3: Miera urbanizácie v Bolívii, Latinskej a Južnej Amerike (%)

Zdroj: United Nations, Population Divisions 2016.

Proces urbanizácie sa začal v Bolívii začiatkom 80. rokov minulého storočia, k čomu prispeli dve významné udalosti: suchá (1983 – 1985), ktoré postihli ľudí v Andách a príľahlých dolinách a ekonomická kríza (1985 – 1990), ktorá spôsobila krach cínových baní,

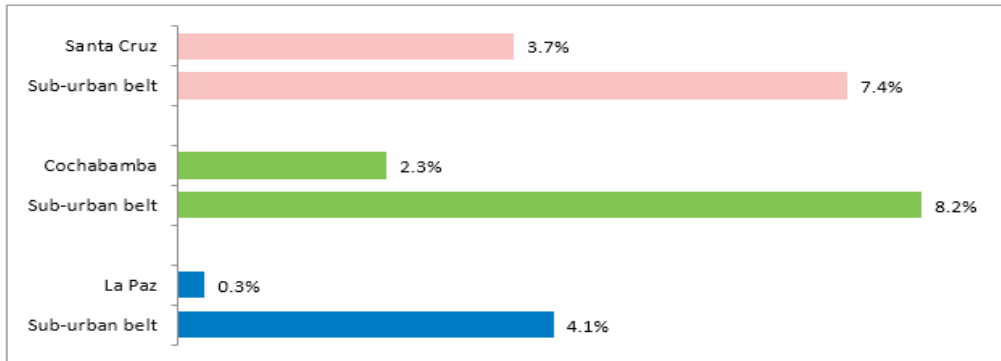
⁵ United Nations. (2015): UNdata.

⁶ Podľa zákonov Bolívie sa mestom rozumie oblasť, ktorú obýva viac ako 2000 ľudí.

ktoré poskytovali prácu väčšine obyvateľstva. Tieto udalosti ovplyvnili štruktúru obyvateľstva Bolívie, ktorí svoju situáciu okrem odchodu do zahraničia (USA a Argentíny), presťahovaním sa do úrodnejších vidieckych oblastí riešili migráciou do veľkých miest (La Paz, Santa Cruz, Cochabamba).⁷

Síce v minulosti rástli najmä veľké mestá, súčasným trendom je rýchla urbanizácia v menších mestách v blízkosti metropol. Tieto miesta, ktoré sa rozrastajú o 7 – 8 % ročne⁸, sa postupne stávajú ich súčasťou ako predmestia (Graf 4), preto sa v súvislosti s Bolíviou spája skôr proces sub-urbanizácie ako urbanizácie.

Graf 4: Miera urbanizácie v najväčších mestách Bolívie a ich priľahlých oblastiach

Zdroj: World Bank. (2015): Direction in Urban Development: Urbanization Trends in Bolivia: Opportunities and Challenges.

Ak proces urbanizácie neprebehne v súlade s trvalo udržateľným rozvojom, môže to viesť k mnohým negatívnym sociálnym, ekonomickým aj politickým následkom. V Bolívii dochádza k tzv. urbanizácii chudoby, resp. k presunu chudoby z vidieka do miest. Chudobná časť vidieckeho obyvateľstva, prevažne tvorená Indiánmi a sčasti mesticmi, sa sústreďuje do tzv. slumov, v ktorých prístup k službám a základnej infraštruktúre často nedosahuje ani úroveň vidieckych regiónov, a ktoré prispievajú vo veľkej miere k celkovému znečisteniu životného prostredia prostredníctvom nevhodného uskladňovania a odstraňovania odpadov. Navyše hrozia zosuvy pôdy, nakoľko sa nelegálne stavby v slumoch nachádzajú vo väčšine prípadov na úpätí kopcov. Čoraz väčším rozširovaním miest, a teda ďalším zaberaním plochy Amazonského pralesu, sa ohrozuje biodiverzita a vzácne, mnohokrát endemické, druhy živočíchov a rastlín.

2 Chudoba ako ohrozenie indiánskeho obyvateľstva

V celej Latinskej Amerike žije vyše 40 miliónoch indiánskeho obyvateľstva, ale Bolívia patrí k najdiverzifikovanejším krajinám v tomto smere. V súčasnosti žije v Bolívii až 36 rôznych etník, pričom z indiánskeho obyvateľstva najväčšiu časť tvoria príslušníci kmeňa Kečua a Aymara.⁹ Ústava vymedzuje okrem španielčiny (*el castellano*) za oficiálne jazyky aj jazyky ostatných indiánskych etník: aymara, araona, baure, bésiro, canichana, cavineño, cayubaba, chácobo, chimán, ese ejja, guaraní, guarasu'we, guarayu, itonama, leco, machajuyai-kallawaya, machineri, maropa, mojeño-trinitario, mojeño-ignaciano, moré,

⁷ÁLVAREZ-BERRIÓS, N.L.–PARÉZ-RAMOS, I.K.-AIDE, T.M. (2013): Contrasting Patterns of Urban Expansion in Colombia, Peru, and Bolivia Between 1992-2009, s. 28.

⁸ World Bank. (2015): Direction in Urban Development: Urbanization Trends in Bolivia: Opportunities and Challenges.

⁹ INSTITUTO NACIONAL DE ESTADISTICA. (2015): Censo de Población y Vivienda. Características de la Población, s. 29

mosetén, movima, pacawara, puquina, quechua, sirionó, tacana, tapiete, toromona, uru-chipaya, weenhayek, yaminawa, yuki, yuracaré a zamuco.¹⁰

Z celkového počtu 4 199 977 indiánskeho obyvateľstva žije najväčší podiel v regiónoch La Paz (1 483 489), Cochabamba (837 993), Potosí (572 755) a Santa Cruz (529 659). Obdobne sa dá charakterizovať rozloženie indiánskeho obyvateľstva aj v rámci pohlaví (tabuľka č. 1).

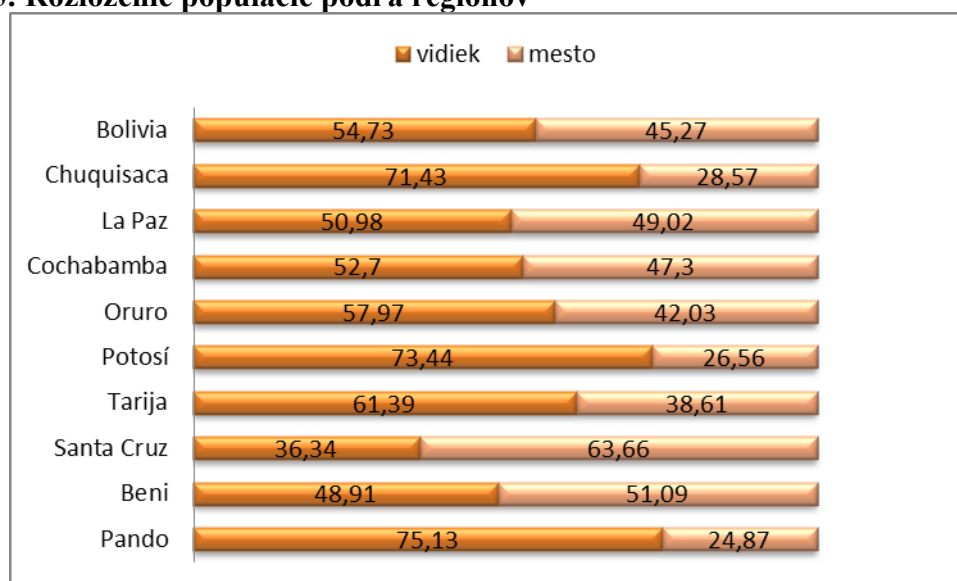
Tabuľka č. 1: Rozloženie populácie podľa regiónov

Región	Celkovo	Muži	Ženy
<i>Bolivia</i>	4 199 977	2 109 868	2 090 109
<i>Chuquisaca</i>	290 332	143 522	146 810
<i>La Paz</i>	1 483 489	738 863	744 626
<i>Cochabamba</i>	837 993	415 759	422 234
<i>Oruro</i>	252 934	126 315	126 619
<i>Potosí</i>	572 755	286 037	286 718
<i>Tarija</i>	70 642	36 301	34 341
<i>Santa Cruz</i>	529 659	275 783	253 876
<i>Beni</i>	135 518	72.270	63 248
<i>Pando</i>	26 655	15 018	11 637

Zdroj: INE, 2012.

V neposlednom rade je dôležitý nepomer indiánskeho obyvateľstva žijúceho na vidieku a v meste. Uvedenú skutočnosť demonštrujeme na príklade geografického rozmiestnenia indiánskych žien (graf č. 5). Väčšina žien prislúchajúcich k pôvodnému obyvateľstvu, explicitne 75, 13 %, žije na vidieku. Najvyšší podiel sa vyskytuje v regiónoch Pando (75,13 % na vidieku vs. 24,87 % v meste), Potosí (73,44 % vs. 26,56 %) a Chuquisaca (71,43 % vs. 28,57 %), pričom v Santa Cruz pozorujeme opačný jav, t.j. v tomto regióne žije viac indiánskych žien v mestách ako na vidieku (63,66 % v meste vs. 36,34 % na vidieku). V mestách žije väčšina Indiánov v slumoch, najchudobnejších častiach, častokrát bez prístupu k základným službám.

Graf č. 5: Rozloženie populácie podľa regiónov

Vlastné spracovanie podľa: INE, 2012.

¹⁰ GOBIERNO DE BOLIVIA. (2009): Constitución Política del Estado. Artículo 5.I.

V súvislosti so sociálno-ekonomickými problémami Bolívie patrí práve indiánske obyvateľstvo medzi najzraniteľnejšiu zložku populácie. Najchudobnejšími regiónmi sú práve Potosí a Chuquisaca, v ktorých žije najväčší podiel indiánskeho obyvateľstva. Nerovnomernosť sa netýka to iba príjmovej chudoby, ale aj nerovnosti v prístupe k sociálnym službám (prístup k vode, sanitácii, zdravotnej starostlivosti, školstvu a elektrine) a na trh práce. Tento trend nerovnosti a istej formy segregácie v Latinskej Amerike si všimol už v roku 1944 čilský antropológ Alejandro Lipschutz, ktorý etnicky a na základe rás založenú hierarchiu nazval pojmom pigmentokracia (*pigmentocracy*)¹¹. Jeho teória pozostávala z rozdelenia obyvateľstva do troch hlavných skupín podľa rás: pôvodné európske obyvateľstvo beloškého pôvodu patrilo do najvyššej vrstvy, tzv. mestizos¹² tvorili strednú triedu a černošské a indiánske obyvateľstvo poslednú spoločenskú vrstvu. Lipschutz zachytil skutočnosť, ktorá sa sformovala ešte počas koloniálnych dôb, a s menšími zmenami sa udržala dodnes. Najvýraznejšou zmenou je postupný prechod mestizos do najvyššej triedy, a práve títo potomkovia Španielov vlastní najdôležitejšie zdroje v krajine (bane, zásoby zemného plynu a rozsiahle farmy).

2.1 Otázka nerovnosti v prístupe k vzdelaniu

Jedným zo základných problémov, ktoré sme identifikovali ako jednu z prekážok rovnomerného rozvoja Bolívie a posilnenia postavenia Indiánov v spoločnosti, je práve menší a menej kvalitnejší prístup k vzdelaniu ponúknutý pôvodnému obyvateľstvu. Význam otázky nerovnosti k prístupu ku vzdelaniu spočíva v dôležitosti pre budúce generácie. Vo všetkých ukazovateľoch (gramotnosť, školská dochádzka, roky strávené v škole) vykazuje indiánske obyvateľstvo horšie výsledky ako neindiánske. Tiež deti vzdelanejších rodičov dosahujú lepšie výsledky ako menej vzdelaných. A teda hovoríme o vysokej nerovnosti v rámci prístupu ku vzdelaniu.

Tabuľka č. 2: Ukazovatele vzdelanosti podľa jednotlivých skupín obyvateľstva

		Neindiáni	Aymari	Kečuánci	Ostatní indiáni	Afrobolívijčania
Gramotnosť	Muži	98,7	97,6	94,1	95,7	97,3
	Ženy	97,0	89,6	83,4	90,7	93,4
Ukončené základné vzdelanie	Muži	86,2	75,9	59,9	70,2	75,8
	Ženy	81,5	56,4	47,7	62,6	69,0
Ukončená sekundárne vzdelanie	Muži	61,6	46,1	30,1	36,1	45,8
	Ženy	58,1	31,8	25,2	32,0	41,9
Roky strávené v škole	Muži	10,8	8,6	6,8	7,9	9,0
	Ženy	10,0	6,1	5,1	6,7	7,9

Vlastné spracovanie podľa: Reimão, Gender Education Gaps among Indigenous and Nonindigenous Groups in Bolivia, s.11.

Počiatky tohto problému siahajú do obdobia španielskych conquistadorov, do obdobia kolonizácie, kedy sa vzdelávanie pôvodného obyvateľstva nepovažovalo za dôležité. Až na začiatku 20. storočia sa tento problém začal riešiť, avšak zvolená forma nepodporovala

¹¹ TELLES E. 2015. Pigmentocracies: Educational inequality, skin color and census ethnoracial identification in eight Latin American countries.

¹² Označenie pre príslušníka europoidnej rasy, ktorý sa narodil už v zámorí.

pluralitu a multietnicitu ako dnes. Prvá reforma, ktorá sa uskutočnila v prvej polovici 20. storočia zaviedla vzdelávanie vidieckych Indiánov v španielčine s cieľom ich budúceho uplatnenia na pracovnom trhu a v neposlednom rade, asimilácie pôvodných obyvateľov a vytvorenia univerzálnej národnej kultúry. V konečnom dôsledku sa zvýšila školská dochádzka v rámci prvého stupňa, ale ostatné dopady sú rozpačité. Zapojenie na trhu práce sa nedosiahlo v takom rozsahu, ako bolo plánované, a to z dôvodu, že vzdelávanie bolo riadené elitami z miest, a teda nebolo prispôbené potrebám indiánskeho obyvateľstva na vidieku.

Ďalšia reformná iniciatíva prišla v 50-tych rokoch, ktorá priniesla lepšie výsledky ako predchádzajúca, a to najmä vo zvýšení školskej dochádzky a v zakladaní nových škôl na vidieku. Avšak najvýraznejším negatívom bol samostatný vývoj školstva na vidieku a v mestách spojený predovšetkým s nižšou kvalitou v rurálnych oblastiach.

Postupne od 80-tych rokov dochádza k vnímaniu a rozpoznavaniu rôznych lingvistických kultúr v Bolívii. Zvyšuje sa dopyt po uznaní práva učiť sa vo vlastnom jazyku a práve ochrany zachovania vlastnej kultúry. V roku 1994 na základe prijatého školského zákona sa skutočne uskutočňuje bilingválny princíp výučby, t. j. v rodnom jazyku a el castellano. Zároveň bola schválená reforma ústavy, ktorá legislatívne zrovnoprávňuje všetky etniká žijúce na území Bolívie.¹³

Zavedenie bilingválnej výučby avšak nemalo tak pozitívne výsledky, ako sa očakávalo. Ide skôr o politické posilnenie práv, ale jeho reálny úžitok. Dôvodom je pracovný trh Bolívie, ktorý sa nezmenil a naďalej sa orientuje na španielsky hovoriace obyvateľstvo. Ak teda chce Bolívijsčan indiánskeho pôvodu zlepšiť svoju životnú úroveň, bezchybné ovládanie španielčiny je nevyhnutnosťou.

3 Rodová nerovnosť

Pre Bolíviu je okrem regionálnej a rasovej, etnickej nerovnosti charakteristická aj nerovnosť medzi pohlaviami. Vo všeobecnosti sú ženy v Bolívii diskriminované, či už na trhu práce alebo v prístupe k vzdelaniu. Napriek tomu, že zákonom im sú stanovené rovnaké práva, v praxi sa s nerovnakým zaobchádzaním stretávajú často. Aj v samotných domácnostiach sa stretávajú častokrát až s násilným správaním zo strany partnerov. Až vyše polovica žien trpela nejakou formou násillia zo strany vlastného partnera v určitom období svojho života.¹⁴

Najzávažnejšia pre prekonanie chudoby je avšak nerovnosť v prístupe ku školstvu a vzdelávanie. V rámci neindiánskeho obyvateľstva sú rozdiely v gramotnosti, dosiahnutom stupni vzdelania či rokoch strávených v škole minimálne (tabuľka č. 2). Naopak, pri indiánskych etnikách, najmä Aymaroch a Kečuáncoch, vidíme väčší nepomer medzi dosiahnutým vzdelaním medzi mužmi a ženami. Práve indiánske ženy sú najviac zasiahnuté tzv. rodovou nerovnosťou, a to nielen čo sa týka prístupu k vzdelaniu, ale aj na trhu práce. Väčšina z nich nepracuje, pretože si uchovávajú svoje tradície. Podobne, opäť kvôli kultúrnym vplyvom, sú rozvody zriedkavé v indiánskych rodinách.

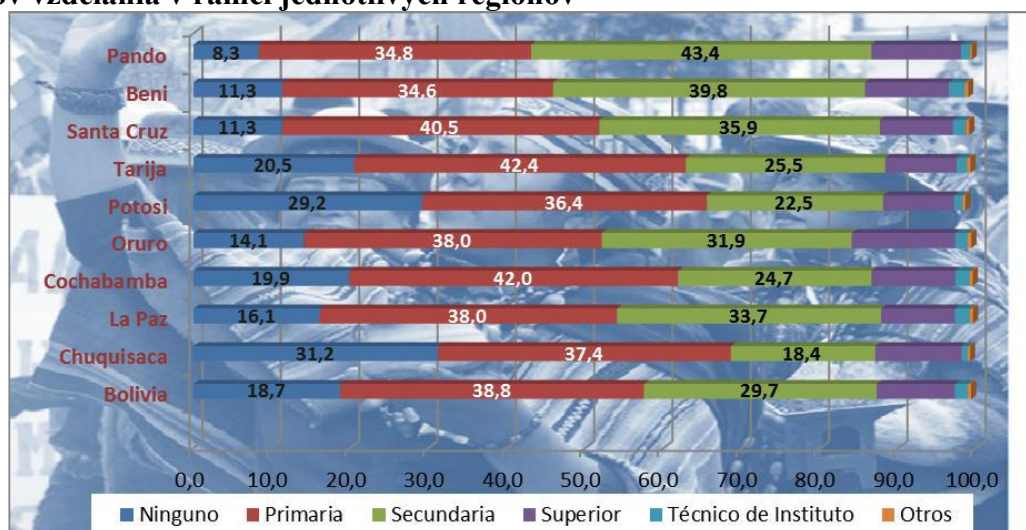
V súčasnosti sa vyše 2 milióny žien identifikujú ako Indiánky a 51 % z nich žije na vidieku. Ako vyššie spomíname, v Bolívii existuje bilingválnosť vo vzdelávacom systéme, avšak okolo 13 % indiánskych žien nie je gramotných, a to najmä čo sa španielčiny týka, hlavného jazyka na trhu práce. Graf č. 6 znázorňuje úroveň vzdelania v jednotlivých regiónoch, pričom najvyššia miera analfabetizmu bola zaznamenaná v Potosí. Ďalším zaujímavým ukazovateľom je najvyššie dosiahnuté vzdelanie. V prípade indiánskych žien ide

¹³ Proces posilňovania práv indiánskeho obyvateľstva bol ešte umocnený v roku 2009, kedy prebehla ďalšia reforma ústavy.

¹⁴ OECD, 2010.

zväčša o primárne vzdelanie, pričom vyššie ako sekundárne vzdelanie dosahuje menej ako 10 % z nich.

Graf č. 6: Percentuálne vyjadrenie vzdelanosti indiánskych žien podľa jednotlivých stupňov vzdelania v rámci jednotlivých regiónov

Zdroj: INU, 2012.

V posledných rokoch sa aj indiánske ženy čoraz viac zviditeľňujú a začínajú hrať aktívnejšiu úlohu v bolívijskej spoločnosti. Vzorom pre nich a zároveň stelesnením hrdosti indiánskych žien je Bartolina Sisa, bojovníčka z aymarskej skupiny, ktorá spoločne so svojím manželom bojovala proti španielskym conquistadorom. Prestavuje akýsi ofenzívny a odvážny príklad ženy, ktorej pamiatku si v Bolívii pripomínajú 5. septembra, kedy sa slávi Národný deň indiánskych žien. Aj vďaka jej pamiatke dochádza k zviditeľňovaniu žien v bolívijskej spoločnosti, a zároveň prispieva k vyššej miere sebaidentifikácie indiánskej žien.

Záver

V príspevku sa venujeme sociálno ekonomickým problémom v Bolívii, ktoré najviac postihujú práve indiánske obyvateľstvo ako najzraniteľnejšiu zložku spoločnosti. Po definovaní súčasnej situácii, čo sa chudoby a urbanizácie týka, sme sa zamerali najmä na rozdiely medzi indiánskym a neindiánskym obyvateľstvom v prístupe k vzdelávaniu. Dospeli sme k záverom, že Indiáni v tomto smere vykazujú slabšie výsledky ako mestici a zvyšok populácie. Napriek obhajovanej a dlho sa rodiacej bilingvalite v školskom bolívijskom systéme sú jej výsledky rozpačité a nepriniesli požadované a plánované výsledky v oblasti vzdelanosti a zjednodušeného prístupu na pracovný trh. Na druhej strane, nemožno uprieť jej význam v oblasti posilnenia politických práv indiánske časti obyvateľstva.

Ďalší závažný problém predstavuje postavenie žien v spoločnosti, a to aj všeobecné. Síce podľa zákonov poskytuje Bolívia rovnaké práva bez ohľadu na pohlavie, stále sú zaznamenané určité formy diskriminácie. V príspevku sa bližšie venujeme najmä prípadu indiánskych žien, ktorých diskriminácia sa prejavuje vo vzdelávaní rovnako ako aj v bežnom domácom živote, čo súvisí z veľkej časti aj s kultúrou a tradíciami ich predkov.

Použitá literatúra:

1. CEPALSTAT. 2016. Estadísticas e Indicadores.: [online]. Comisión Económica para América Latina y el Caribe, 2016. Dostupné na internete:

- http://estadisticas.cepal.org/cepalstat/web_cepalstat/estadisticasIndicadores.asp?idioma=i.
2. GOBIERNO DE BOLÍVIA. 2009. Constitución Política del Estado. Bolivia, 2009.
 3. INU. 2015. Censo de Población y Vivienda. Características de la Población. Instituto Nacional de Estadística, Bolivia, 2015.
 4. OECD. 2010. "Bolivia", in Atlas of Gender and Development: How Social Norms Affect Gender Equality in non-OECD Countries, OECD Publishing. 96-97.
 5. REIMÃO, M. E.- TAŞ, E. O. 2015. Gender Education Gaps among Indigenous and Nonindigenous Groups in Bolivia. Svetová banka, 2015, 33 s.
 6. TELLES, E.- FLORES, R.D.- URRERA-GIRALDO, F. 2015. Pigmentocracies: Educational inequality, skin color and census ethnoracial identification in eight Latin American countries. Research in Social Stratification and Mobility 40, 2015, 39-58.
 7. UN. 2016. Population Divisions. United Nations. Dostupné na internete: <https://esa.un.org/unpd/wup/Country-Profiles/>.
 8. WORLD BANK. 2015. Direction in Urban Development: Urbanization Trends in Bolivia: Opportunities and Challenges.
 9. WORLD BANK. 2016. Poverty. [online]. The World Bank. Dostupné na internete: <http://data.worldbank.org/topic/poverty>

Kontakt:

Ing. Barbora Janubová

Katedra medzinárodných ekonomických vzťahov a hospodárskej diplomacie

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

e-mail: barbora.janubova@euba.sk

Právny režim bezpilotných lietadiel na území Európskej únie

Michal Klenka

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: michal.klenka@euba.sk

Abstrakt:

Článok sa zaoberá súčasnou právnou úpravou bezpilotných lietadiel na území Európskej únie, jej vývoja v posledných rokoch a návrhmi Európskej agentúry pre bezpečnosť letectva v predmetnej problematike. Cieľom článku je priblížiť problematiku systémov diaľkovo pilotovaných lietadiel, ich možné využitie na komerčné a nekomerčné účely, ako aj ich načrtnutie smerovanie budúcej právnej úpravy v rámci Európskej únie.

Kľúčové slová: vzdušný priestor, letecká doprava, drony, Európska Komisia, Európska agentúra pre bezpečnosť letectva

JEL klasifikácia: K22, K23, K29

Abstract:

The article deals with the current legislation of unmanned aircraft within the European Union, its development in recent years and the proposals of the European Aviation Safety Agency on this issue. The aim of the article is to explain issue of remotely piloted aircraft systems, their possible use for commercial and non-commercial purposes, as well as the current legislation and to outline the direction of future legislation in the EU.

Key words: airspace, civil aviation, drones (RPAS), the European Commission, the European Aviation Safety Agency

JEL Classification: K22, K23, K29

Úvod

Letectvo je silným hnacím motorom hospodárskeho rastu, pracovných miest, obchodu a mobility v Európskej únii (EÚ). Zohráva kľúčovú úlohu v ekonomike EÚ a posilňuje jej vedúce postavenie v globálnom meradle. Liberalizácia vnútorného trhu EÚ pre letecké služby a výrazný nárast dopytu v leteckej doprave v rámci EÚ a na celom svete viedli v priebehu posledných 20 rokov k významnému rozvoju európskeho leteckého odvetvia. Stratégia v oblasti letectva je potrebná na zabezpečenie toho, aby si európske odvetvie letectva udržalo konkurencieschopnosť, pričom využíva výhody rýchlo sa meniaceho a rozvíjajúceho globálneho hospodárstva. Zároveň je potrebné, aby bol rast v leteckej doprave v Európe a na celom svete v súlade so zachovaním vysokých noriem bezpečnosti a bezpečnostnej ochrany letectva, ako aj s minimalizáciou environmentálnej stopy letectva a aby prispieval k boju proti zmene klímy. Stručne povedané, letectvo musí rásť udržateľným spôsobom. Civilné letectvo prispieva k integrovanému logistickému dopravnému reťazcu, ktorého cieľom je lepšie slúžiť občanom a spoločnosti. Jeho pridanú hodnotu predstavuje ponuka rýchlych, spoľahlivých a pružných spojení v globálnej sieti. Otvorenie európskeho trhu pre systémy diaľkovo pilotovaných lietadiel alebo používanie bezpilotných lietadiel (drony) na civilné účely – je preto dôležitým krokom k vytvoreniu trhu leteckej dopravy budúcnosti. Široká verejnosť pozná drony hlavne v súvislosti s vojenským využitím. V súčasnosti sa začínajú využívať aj v civilnom vzdušnom priestore.

1 Charakteristika bezpilotných lietadiel

V posledných rokoch sú média plné správ ako napríklad: Amazon plánuje používať drony na doručovanie balíkov;¹ futbaloví fanúšikovia použili dron na prerušenie zápasu medzi Srbskom a Albánskom;² prelety nad francúzskymi jadrovými elektrárnami;³ bolo hlásené aj blízke priblíženie malého dronu s pristávajúcim civilným lietadlom na letisku Heathrow⁴ a nedávno aj u nás počas Bratislavského summitu lietal dron v blízkosti Letiska M. R. Štefánika v Bratislave.⁵

Za týmto zvýšeným mediálnym záujmom je veľký nárast komerčného využívania dronov, konkrétne nazývaných systémov diaľkovo pilotovaných lietadiel (RPAS – *Remotely Piloted Aircraft Systems*), ktoré sú súčasťou širšej kategórie systémov leteckých dopravných prostriedkov bez posádky (UAS – *Unmanned Aerial Systems*). V Európe sa RPAS používajú na kontrolu bezpečnosti infraštruktúry, napr. železničných tratí, priehrad, hrádzí alebo rozvodných sietí. Štátne orgány ich používajú pri zmierňovaní následkov katastrof, napr. na prelet nad zaplavenými oblasťami alebo na podporu hasenia požiarov. Prostredníctvom RPAS by sa v budúcnosti mohli dať vyniesť obrovské veterné turbíny do vzduchu a vyrábať „zelenú“ elektrickú energiu. Na druhej strane inžinieri pracujú na vývoji mikro RPAS, ktoré by sa mohli použiť na opravu úniku plynu alebo chemických látok alebo ktoré by mohli byť naprogramované tak, aby fungovali ako včely na opelenie rastlín.⁶ RPAS by mohli poskytovať internetové pripojenie v odľahlých územiach. V skutočnosti Google a Facebook majú záujem o túto technológiu, aby zabezpečili lepší prístup k ich webovým službám.⁷ Podľa Marka Zuckerberga a Larryho Pagea budúcnosť Internetu sa nachádza v stratosfére. Facebook oznámil, že by chcel používať solárne poháňané lietadlá, ktorý by krúžili vo výške 20 kilometrov nad predmestskými územiami so slabým internetovým pripojením po celom svete. Ďalej plánuje vybaviť svoje drony infračervenými lasermi, ktoré môžu byť použité pre dátové spojenie s rýchlou porovnateľnou optickým vláknom.⁸

Ešte prednedávnom sa o dronoch hovorilo iba v súvislosti s bojovými zónami: odstrašujúce prístroje, ktoré rozsievajú smrtiaci náklad v Pakistane, Jemene, Somálsku, Afganistane, Líbyi, Sýrii a Iraku,⁹ zatiaľ čo pilot sedí v bezpečí vojenského tábora. Prvé zaznamenané použitie diaľkovo pilotovaného lietadla bolo v roku 1935, keď Kráľovské loďstvo (*the Royal Navy*) použilo DH82 Queen Bee pre cvičenie. Za posledných 10 – 15

¹ [online] <https://www.amazon.com/b?node=8037720011> (navštívené 18. 10. 2016).

² [online] <https://www.theguardian.com/football/2014/oct/14/serbia-albania-euro-2016-flag-halted> (navštívené 18. 10. 2016).

³ [online] http://www.nytimes.com/2014/11/04/world/europe/unidentified-drones-are-spotted-above-french-nuclear-plants.html?_r=0 (navštívené 18. 10. 2016).

⁴ [online] <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2870937/As-cheap-28-Christmas-haves-near-miss-planeHeathrow-Drones-ultimate-boys-toys-godsend-snoopers-terrorists.html> (navštívené 18. 10. 2016).

⁵ [online] <http://www.teraz.sk/slovensko/kalinak-na-bezpecnost-summitu-v-bra/218301-clanok.html> (navštívené 18. 10. 2016).

⁶ EURÓPSKA KOMISIA. *Nová éra letectva*. Otvorenie trhu leteckej dopravy pre bezpečné a udržateľné používanie systémov diaľkovo pilotovaných lietadiel na civilné účely (COM(2014) 207). Brusel. 8. 4. 2014, s. 3.

⁷ [online] <http://www.telegraph.co.uk/technology/facebook/11120639/Facebook-drones-the-size-of-jumbo-jets-tosoaar-17-miles-up.ht> (navštívené 18. 10. 2016).

⁸ [online] <https://www.technologyreview.com/s/525951/facebooks-drones-will-battle-googles-balloons-to-spread-internet-access/> (navštívené 18. 10. 2016).

⁹ [online] <https://www.thebureauinvestigates.com/category/projects/drones/> (navštívené 18. 10. 2016).

rokov najmä americká armáda vyvinula viacej sofistikované RPAS pre prieskumné a operatívne účely, ako napríklad Global Hawk a Predator. Bohužiaľ v civilnom sektore pretrvávajú vojenská minulosť, ktorá prináša negatívne asociácie v mnohých častiach výrobného odvetvia.

Technológia RPAS v posledných rokoch rapídne vyspela a podobne ako mnohé iné letecké technológie je pripravená na to, aby sa z čisto vojenského vybavenia stala spoľahlivou novou technológiou na civilné použitie. S cieľom využiť ich plný potenciál RPAS by mali byť schopné lietať ako „tradičné“ lietadlá a mali by sa začleniť medzi „tradične pilotované“ lietadlá v neoddelenom vzdušnom priestore, t. j. vzdušnom priestore otvorenom pre všetky lietadlá civilnej leteckej dopravy.¹⁰

Pilot RPAS môže stáť vonku na otvorenom priestranstve a ovládať lietadlo pomocou vreckovej rádio-riadiacej jednotky, alebo je umiestnený vnútri bezpečnej budovy so sofistikovanou ovládacou konzolou a pomocou satelitného pripojenia komunikuje s lietadlom.¹¹ RPAS zahŕňajú mnohé rôzne typy lietadiel na poskytovanie uvedených služieb z hľadiska maximálnej vzletovej hmotnosti od gramov až po viac ako desať ton, z hľadiska maximálnej rýchlosti od vznášania sa až po viac ako 1 000 km/h, z hľadiska maximálnej doby letu od niekoľkých minút až o mesiace a z hľadiska technológie zdvihu od rotora s pevnými krídlami až po ľahšie ako vzduch.¹²

Podľa Európskej agentúry pre bezpečnosť letectva (EASA) vo svojej regulačnej definícii „predstavuje dron lietadlo bez ľudského pilota na palube, ktorého let je ovládaný buď autonómne alebo diaľkovo pilotom na zemi alebo z iného dopravného prostriedku“. Priemysel bezpilotných lietadiel je extrémne inovatívny a riziko, že úprava bude nahradená novým vývojom stále trvá. Inovácie v podmienkach typu prístrojov ako aj type prevádzky. Rýchlosť výroby je bezprecedentná v letectve. Už prebehlo testovanie dronov (vo Francúzsku a v Nemecku) zamerané na donášku tovaru v odľahlých oblastiach krajiny (ostrovy, horské oblasti). Odhládnuť od donášky tovarov, mohlo by tiež dôjsť k súčinnosti s osobnými vzdušnými vozidlami, pri ktorých by mohli byť použité technológie dronov na návrh plne automatizované lietadlá, v ktorých cestujúci by, iba jednoduchým zadaním cieľa cesty boli dopravení na miesto.

Postoj širokej spoločnosti na drony predstavuje zmes príťažlivosti k novej technológii s mnohými využitiami a obavami o bezpečnosť a súkromie. Len donedávna verejnosť bola priklonená k využívaniu dronov ako sľubného odvetvia letectva. Avšak, po niekoľkých incidentoch kedy drony sa priblížili lietadlám s posádkou alebo prelietavali nad citlivými oblasťami, postoj spoločnosti sa mení. To má za následok a odzrkadľuje sa aj v kritickejších článkoch v médiách. Bezpečnostné obavy hlavne vyjadrujú piloti lietadiel (komerční, civilní ako aj vojenský), ktorí zdôrazňujú, že lietanie vo veľmi nízkych výškach neznamená, že riziko zrážky s iným lietadlom neexistuje. Argumentujú, že vo výške pod 150 metrov je celkom výrazná premávka: armáda, polícia, záchranné vrtuľníky a rekreačné letectvo. Obavy sú aj ohľadom preletov nad uzavretými oblasťami, ako napríklad prelety nad jadrovými elektrárnami, prelety ale aj pristátia v rezidenciách hláv štátov (Francúzsko, Japonsko a USA). Čo sa týka súkromia, drony priniesli nový rozmer do vnímania problematiky. Sú tichšie,

¹⁰ V neoddelenom vzdušnom priestore sa musí lietadlo identifikovať ďalšiu leteckú premávku a musí byť schopné vykonať kroky na obmedzenie rizika. Ak takáto identifikácia nie je možná, lietadlá môžu lietať iba v oddelenom vzdušnom priestore.

¹¹ HOUSE OF LORDS, European Union Committee. *Civilian Use of Drones in the EU*. 7th Report of Session 2014 – 15. London: The Stationery Office Limited. 2015, s. 5-11.

¹² EURÓPSKA KOMISIA. *Nová éra letectva*. Otvorenie trhu leteckej dopravy pre bezpečné a udržateľné používanie systémov diaľkovo pilotovaných lietadiel na civilné účely (COM(2014) 207), 8. 4. 2014. Brusel. s. 3.

menej viditeľné ako „tradičné“ lietadlá, môžu sa vyhýbať prekážkam a ani steny im nerobia problém. Preto sú schopné zhromaždiť viacej údajov a vysielat' ich v reálnom čase.¹³

Vo väčšine členských štátoch EÚ, legislatíva RPAS sa odlišuje medzi dvoma až štyrmi kategóriami prevádzok, so zložitou prevádzkových predpisov sa obvykle zvyšuje hmotnosť lietadlá. Napríklad: v Írsku sú dve kategórie (pre RPAS nad a pod 20 kg), naopak vo Francúzsku sú štyri (pod 2 kg, 2 – 4 kg, 4 – 25 kg, a nad 25 kg). Navyše požiadavky v niektorých členských štátoch, vrátane Rakúska, Francúzska a Švédska, sa odlišujú s charakterom prevádzky.¹⁴

Výroba bezpilotných lietadiel má cezhraničný rozmer, keďže mnohé bezpilotné lietadlá sa nakupujú online, dovážajú sa alebo prinajmenšom ich súčasti pochádzajú z dovozu. Vzájomné uznávanie v rámci vnútorného trhu je ťažké dosiahnuť v prítomnosti podrobných a rozdielných vnútroštátnych noriem a pravidiel. Aj so zreteľom na služby bezpilotných lietadiel mnohí prevádzkovatelia vyvíjajú cezhraničnú činnosť. Na medzinárodnej úrovni sa napríklad organizujú inšpekcie infraštruktúry, od ropných plošín až po železničné koľaje. Aj keď je rozsah týchto operácií obmedzený, prevádzkovatelia by mali mať možnosť používať na rozvoj svojho podnikania tie isté bezpilotné lietadlá a prevádzkové požiadavky s tým istým pilotom na rôznych miestach v Únii, najmä ak pôsobia v okrajových segmentoch trhu. Veľké doručovateľské spoločnosti vyjadrili zámer organizovať svoje služby na európskej úrovni, čo si vyžaduje spoločné pravidlá. Na úrovni vykonávania spoločných prevádzkových pravidiel sa uplatňuje zásada subsidiarity, pričom platí, že napr. orgány členských štátov budú vykonávať miestne posudzovania rizika a rozhodovať o tom, ktorý vzdušný priestor bude otvorený alebo zatvorený pre prevádzku bezpilotných lietadiel, a za akých podmienok. Väčšina ľahkých bezpilotných lietadiel sa bude prevádzkovať na miestnej úrovni a miestne orgány by mali mať právo posúdiť úroveň rizika a povoliť konkrétny typ prevádzkovej činnosti.¹⁵

2 Pohľad Európskej Komisie na problematiku

Vývoj bezpilotných lietadiel otvoril novú sľubnú kapitolu v histórii leteckého priemyslu. Bepilotné lietadlá poskytujú široké spektrum možností, ktoré sú užitočné pre európsku spoločnosť, zahŕňajúc kontrolu životného prostredia a bezpečnosť, ako aj pestrý výber komerčných služieb. Môžu vykonávať vzdušné operácie, s ktorými majú ľudia problém, a ich použitie je výsledkom v zrejmych ekonomických úsporách a environmentálnych výhod zatiaľ čo znižujú ohrozenie ľudského života. Avšak absencia jasného regulačného rámca na úrovni EÚ nepovoľuje vytvorenie skutočného Európskeho trhu pre služby dronov a lietadiel, čo obmedzuje potenciál pre zamestnanosť a rast v novom odvetví hospodárstva.

V reakcii na tieto výzvy, Európska Komisia v svojom oznámení Európskemu parlamentu a Rade pod názvom *Nová éra letectva*,¹⁶ sa venuje otvoreniu trhu leteckej dopravy pre bezpečne a udržateľné používanie systémov diaľkovo pilotovaných lietadiel na civilné účely. RPAS sa už používajú na civilné účely a očakáva sa, že budú čoraz viac ovplyvňovať

¹³ EURÓPSKA AGENTÚRA PRE BEZEČNOSŤ LETECTVA. *Advance Notice of Proposed Amendment 2015-10. Introduction of a regulatory framework for the operation of drones*, s. 4-9.

¹⁴ STEER DAVIES GLEAVE. *Study on the Third-Party Liability and Insurance Requirements of Remotely Piloted Aircraft Systems (RPAS). Final Report. November 2014*, s. 19-20.

¹⁵ EURÓPSKA KOMISIA. *Návrh – NARIADENIE EURÓPSKEHO PARLAMENTU A RADY o spoločných pravidlách v oblasti civilného letectva a o zriadení Agentúry Európskej únie pre bezpečnosť letectva, ktorým sa zrušuje nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 216/2008. COM(2015) 613. Brusel. 7. 12. 2015*, s. 4.

¹⁶ [online] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0207&from=EN> (navštívené 18. 10. 2016).

náš každodenný život. Rovnako ako internetová technológia na začiatku deväťdesiatych rokov zapríčinila vznik mnohých rôznych aplikácií, technológie RPAS by mali v nasledujúcich rokoch viesť k rozvoju širokého spektra rozličných služieb. Hoci presná povaha a rozsah potenciálnej prevádzky RPAS sa v súčasnosti dajú predpovedať ťažko, očakáva sa, že odvetvie poskytovania služieb získa dostatočné príjmy na podporu samotného výrobného priemyslu. Ovládanie technológie RPAS bude kľúčom k budúcej konkurencieschopnosti európskeho leteckého priemyslu. USA a Izrael majú v súčasnosti dominantné postavenie v sektore výroby RPAS na celom svete, pričom využívajú odborné znalosti získané v oblasti veľkých vojenských RPAS. Ostatné krajiny, ktoré nie sú členmi EÚ ako Brazília, Čína, India a Rusko majú takisto potenciál stať sa silnými konkurentmi. Silný spoločný trh EÚ by mal poskytovať pevný základ pre konkurencieschopnosť na celosvetovej úrovni. Podporný právny rámec by neposkytoval iba pravidlá na výrobu lietadiel, ale čo je ešte dôležitejšie, postupne by aj umožnil ich prevádzku, počnúc jednoduchou prevádzkou, ktorá by prerástla do zložitejšej prevádzky. Takto by prevádzkovatelia mohli získať cenné praktické odborné znalosti a postupne rozšíriť svoje podnikanie.

Presný rozsah potenciálneho trhu s RPAS je ťažké predpovedať. Podľa údajov tohto priemyselného odvetvia sa očakáva, že prognóza globálneho rozpočtu na výskum a vývoj a obstarávanie vrátane vojenského a štátneho sa v roku 2023 zvýši zo súčasnej 5,2 miliardy USD na približne 11,6 miliardy USD ročne. Zvyšujúce sa činnosti RPAS sa odrzkadlia v značnom počte nových pracovných miest. Podľa prognóz priemyselnej štúdie USA sa v prvých troch rokoch integrácie RPAS do vnútroštátneho vzdušného priestoru vytvorí viac než 70 000 pracovných miest s ekonomickým účinkom vo výške viac než 13,6 miliardy USD. Pokiaľ ide o Európu, podľa Združenia pre vzdušný a kozmický priestor a obranu v Európe, prognózy hovoria o približne 150 000 pracovných miestach do roku 2050 bez pracovných miest vytvorených pomocou služieb prevádzkovateľov. Potenciál rastu sa využije iba vtedy, keď bude na európskej úrovni stanovený podporný právny rámec. Európsky priemysel trvale požadoval, aby sa vytvorili také pravidlá, ktoré by umožnili civilnú prevádzku RPAS, pričom by sa zároveň zaručila vysoká úroveň bezpečnosti a ochrany súkromia, čo je nevyhnutným predpokladom akceptovania RPAS verejnosťou.

Vplyv civilného využitia RPAS na spoločnosť: zodpovednosť v prípade nehody, zodpovednosť za škodu, poisťné požiadavky pre RPAS operátorov, zákony na ochranu súkromia a údajov a spoločenské prijatie RPAS. Využívanie RPAS môže byť povolené, iba ak zodpovednosť za prevádzku a zodpovednosť v prípade škody tretím stranám bude jasne definovaná a RPAS aktivity budú kryté primeranými poisťnými schémami. Právni experti prišli k záveru, že striktnú zodpovednosť budú mať operátori RPAS. Kompetentné authority musia zaručiť, že operátori budú konať v súlade s národnou a/alebo európskou úpravou. Poisťné požiadavky pre leteckých dopravcov a prevádzkovateľov lietadiel sú definované v Nariadení Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 785/2004,¹⁷ určujú zodpovednosť leteckých prevádzkovateľov za cestujúcich, batožinu, náklad a tretie strany. Nariadenie sa aplikuje na komerčné využívanie všetkých typov RPAS. RPAS používané štátom sú vyňaté z poisťných požiadaviek.

Všetky úkony súvisiace s vývojom RPAS musia rešpektovať práva a princípy zakotvené v Charte základných práv Európskej únie, a hlavne rešpektovanie súkromného a rodinného života (článok 7) a ochrany osobných údajov (článok 8). Smernica o ochrane fyzických osôb pri spracovaní osobných údajov a voľnom pohybe týchto údajov¹⁸ vytvára

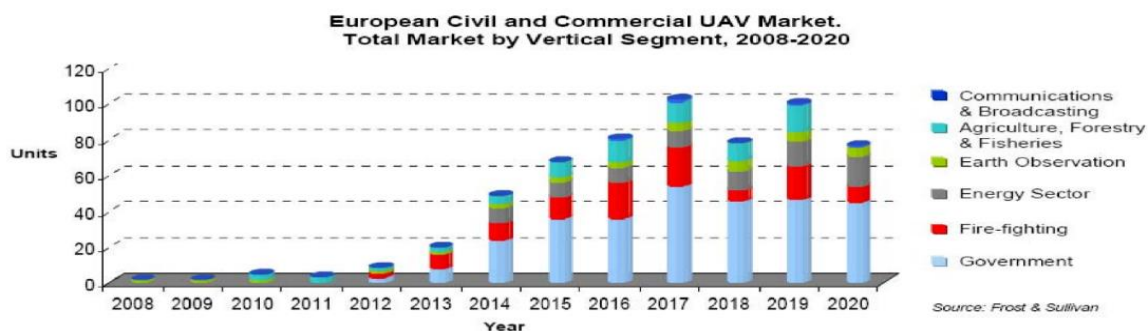
¹⁷ [online] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004R0785&qid=1474360408054&from=EN> (navštívené 18. 10. 2016).

¹⁸ Smernica Európskeho parlamentu a Rady 95/46/EHS [online] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:31995L0046&qid=1474385845470&from=EN> (navštívené 18. 10. 2016).

právny rámec na ochranu dát. Ustanovuje princípy pre spracovávanie osobných údajov a práva subjektov k ich osobným údajom. Platí to aj pre RPAS, pretože RPAS v princípe nepridali nové funkcie k už existujúcemu systému zberu informácií ako sú pilotované lietadlá, satelity alebo kamery. Komisia transformovala túto Smernicu na Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady č. 2016/679¹⁹ (*General Data Protection Regulation*), ktoré upravuje spracovávanie osobných údajov a voľný pohyb týchto dát, a na Smernicu, ktorá upravuje spracovávanie údajov kompetentnými autoritami pre účely prevencie, vyšetrovania, odhaľovania alebo stíhania trestných činov alebo výkonu trestov, a voľného pohybu týchto údajov (*Police and Criminal Justice Data Protection Directive*)²⁰.²¹

Vývoj technológii RPAS je podporovaný dynamickým priemyslom. Medzi výrobcov patria spoločnosti rôznej veľkosti, od svetových leteckých a obranných spoločností, ktoré vyrábajú veľké systémy prevažne pre armádu a štát (>150 kg), až po start-up spoločnosti a malé a stredné podniky, ktoré vyvíjajú malé systémy na komerčné alebo firemné účely (<150 kg). Vývoj veľkých RPAS mal najviac dynamickejšiu rast v leteckom priemysle v poslednom desaťročí. RPAS technológie predstavujú dôležitý spin-off v civilnom letectve a kľúčový prvok v budúcnosti leteckého odvetvia. Malé a stredné podniky predstavujú viac ako 80% spoločností zapojených do vývoja, výroby a využívania ľahkých RPAS. Podpora RPAS odvetvia je aktívna zo strany regiónov, kooperácia medzi veľkými spoločnosťami, malými a strednými podnikmi, výskumnými organizáciami a akadémiou dovolila vývoj regionálnych, špecializovaných systémov RPAS.²²

Prvé veľké využitie RPAS sa očakáva zo strany štátu: ochrana hraníc, protipožiarny systém, monitorovanie dopravy, životného prostredia, pozorovanie povrchu a komunikácia, etc. Dlhá výdrž a značné zaťaženie z vojenských systémov ich robí perfektne vybavené k veľkému počtu možnosti využitia zo strany štátu. Špeciálna užitočnosť RPAS v krízovom manažmente, ale aj ako doplnok v systéme GMES (*Global Monitoring for Environment and Security*). Ako predpovedajú viaceré štúdie z dlhodobého hľadiska komerčný a verejný trh s RPAS má veľký potenciál rastu.

„Mutualizácia“ aktív RPAS zatiaľ umožňovala využívanie na civilné účely zo strany štátu. Tento pojem sa používa na označenie vojenských činností RPAS aktív armádou na nevojenské vládne účely. Základnými výhodami sú: (1) poskytuje príležitosť armáde na dodatočné cvičné RPAS lety; (2) dodávky tovaru zvyšujú hodnotu vojenským cvičným letom;

¹⁹ [online] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679&qid=1474385962116&from=EN> (navštívené 18. 10. 2016).

²⁰ Smernica Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2016/680 [online] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016L0680&from=EN> (navštívené 18. 10. 2016).

²¹ EURÓPSKA KOMISIA. *Towards a European strategy for the development of civil applications of Remotely Piloted Aircraft Systems (RPAS)*. SWD(2012) 259. 4. 9. 2012, s. 18-20.

²² EURÓPSKA KOMISIA. *Towards a European strategy for the development of civil applications of Remotely Piloted Aircraft Systems (RPAS)*. SWD(2012) 259. 4. 9. 2012, s. 4-5.

(3) dovoľuje zvýšenie návratnosti investícií do vojenských RPAS využívajúc ich na nevojenské vládne misie so sociálnymi výhodami.²³

Ťažisko európskej stratégie sa zameriava na vytvorenie jednotného trhu s RPAS, aby sa využili výhody tejto inovačnej technológie pre spoločnosť, a na riešenie obáv občanov prostredníctvom verejnej diskusie a ochranných opatrení. Mali by sa ňou aj upraviť podmienky na vytvorenie silného a konkurencieschopného výrobného priemyslu a sektora služieb schopného súťažiť na globálnom trhu.²⁴

Komisia v *Stratégii v oblasti letectva pre Európu*²⁵ z roku 2015 navrhla vytvorenie rámca založeného pre všetky typy prevádzok dronov. Tento rámec bude zabezpečovať bezpečné používanie bezpilotných lietadiel v civilnom vzdušnom priestore a vytvorí právnu istotu pre priemysel. V tejto súvislosti sa budú do úvahy brať aj obavy týkajúce sa súkromia a ochrany dát, bezpečnosti, zodpovednosti a poistenie alebo životné prostredie.

Bezpilotné lietadlá sú technológiou, ktorá už prináša radikálne zmeny tým, že vytvára príležitosti pre nové služby a aplikácie, ako aj nové výzvy. Predstavujú obrovskú príležitosť tak pre náš priemysel v oblasti leteckej výroby, najmä pre malé a stredné podniky, ako aj pre mnohé letecké a neletecké podniky, ktoré budú schopné integrovať bezpilotné lietadlá do svojich činností a zvýšiť ich efektívnosť a konkurencieschopnosť. Dnešné pravidlá leteckej bezpečnosti nie sú prispôsobené bezpilotným lietadlám. Vzhľadom na širokú škálu typov bezpilotných lietadiel používaných podľa veľmi odlišných prevádzkových podmienok je potrebné rýchlo zaviesť rámec založený na riziku. Tento rámec zabezpečí ich bezpečné používanie v civilnom vzdušnom priestore a vytvorí právnu istotu pre priemyselné odvetvie. V tejto súvislosti sa zohľadnia aj obavy týkajúce sa súkromia a ochrany údajov, bezpečnostnej ochrany, zodpovednosti a poistenia alebo životného prostredia. Tento rámec sa musí stanoviť na úrovni EÚ, aby sa zabezpečila bezpečná interakcia so súčasnými používateľmi vzdušného priestoru v zmysle predpisov EÚ a aby sa vytvoril veľký jednotný domáci trh, ktorý bude obzvlášť dôležitý pre malé a stredné podniky a pre začínajúce spoločnosti. Z bezpečnostných dôvodov musia byť zahrnuté všetky bezpilotné lietadlá vrátane malých.²⁶

Návrh Komisie je postavený na *Deklarácii z Rigy*,²⁷ ktorá bola schválená v roku 2015, počas litovského Predsedníctva v Rade Európskej Únie.²⁸ Letecká komunita v Deklarácii zdôraznila potrebu európskych regulačných orgánov, aby zabezpečili splnenie všetkých podmienok na bezpečný a trvalo udržateľný rozvoj inovatívnych dronových služieb. Zároveň predpisy musia pomôcť odvetviu, aby sa rozvíjalo a primerane reagovalo na obavy občanov. Letecká komunita vytvorila nasledovné princípy pre vedenie regulačného rámca v Európe:

1. *S bezpilotnými lietadlami sa musí zaobchádzať ako s novými typmi lietadiel s primeranými pravidlami na základe rizika každej prevádzky.* Prírastková integrácia dronov do leteckého systému nesmie znížiť úroveň bezpečnosti, ktorá je v súčasnosti dosiahnutá v civilnej leteckej doprave. Aj keď nikto nie je na palube dronu, ľudia v iných lietadlách alebo na zemi môžu byť zranení v prípade nehody alebo neplánovaného

²³ EURÓPSKA KOMISIA. *Towards a European strategy for the development of civil applications of Remotely Piloted Aircraft Systems (RPAS)*. SWD(2012) 259. 4. 9. 2012, s. 9-10.

²⁴ EURÓPSKA KOMISIA. *Nová éra letectva*. Otvorenie trhu leteckej dopravy pre bezpečné a udržateľné používanie systémov diaľkovo pilotovaných lietadiel na civilné účely (COM(2014) 207), 8. 4. 2014. Brusel, s. 3-5.

²⁵ [online] <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0598&from=E> (navštívené 18.10.2016).

²⁶ EURÓPSKA KOMISIA. *Stratégia v oblasti letectva pre Európu*. COM(2015) 598. 7. 12. 2015. Brusel, s. 13.

²⁷ Riga Declaration on Remotely Piloted Aircraft (drones) "*Framing the Future of Aviation*" Riga - 6 March 2015.

²⁸ [online] http://ec.europa.eu/transport/modes/air/uas/index_en.htm (navštívené 18. 10. 2016).

- pristátia. Spôsob akým je bezpečnosť regulovaná musí byť primeraný prevádzkovým rizikám. Pravidlá by mali byť jednoduché a založené na výkonnosti, aby umožnili malým start-upom alebo jednotlivcom začať nízkorizikové prevádzky v malej nadmorskej výške podľa minimálnych pravidiel a rozvíjať s miernou reguláciou na základe rizík, podobne ako moderné bezpečnostné opatrenia používané v iných odvetviach. Vyššie riziko prevádzky bude postupne podliehať prísnejšej úprave alebo jej obmedzeniam. Na druhej strane, kde riziko je najvyššie, v prípade veľkých dronov nachádzajúcich vedľa pilotovaných lietadiel, opatrenia budú musieť byť podobné tým, ktoré platia pre letectvo, s prísnyimi štandardami pre dizajn, výrobu, údržbu a používanie dronov, ako aj pre školenia pilotov dronov a personál údržby.
2. *Je potrebné rozvíjať bezpečnostné pravidlá EÚ pre služby bezpilotných lietadiel.* Bezpečnostné pravidlá, vrátane kvalifikácii diaľkových pilotov a prevádzkovateľov, by mali byť vytvorené na európskej úrovni Európskou agentúrou pre bezpečnosť letectva, stavajúc na skúsenosti členských štátov EÚ. Základnou požiadavkou by mala byť snaha o harmonizáciu na svetovej úrovni v čo najväčšej možnej miere.
 3. *Technológie a štandardy musia byť vyvinuté pre plné začlenenie bezpilotných lietadiel do európskeho vzdušného priestoru.* Úspech aktivít dronov a bezpečnostných opatrení závisí na finančnej snahe o výskum a na povolení kľúčovej chýbajúcej technológie a z toho plynúcich požadovaných štandardov. Priemysel, ako aj orgány verejnej správy zdôraznili potrebu primeraných investícií do technológii, ktoré sú potrebné pre integráciu bezpilotných lietadiel do leteckého systému – program SESAR. To by vytvorilo spin-off výhody pre tradičné letectvo a vytvorili rámec pre budúcnosť lietania.
 4. *Prijatie zo strany spoločnosti je kľúčové pre rast služieb bezpilotných lietadiel.* Musí byť garantované rešpektovanie základných práv občanov, ako právo na súkromie a ochrana osobných údajov. Keďže veľa služieb zhromažďuje dáta, zodpovedné orgány, či už na národnej alebo európskej úrovni, by mali vypracovať potrebné pokyny a monitorovacie mechanizmy pre zabezpečenie plného rešpektovania existujúcich ochranných pravidiel, vrátane bezpilotných lietadiel. Drony môžu spôsobovať negatívne vplyvy, ako napríklad hluk. RPAS rovnako predstavujú potenciálne bezpečnostné riziko. Návrh dronov môže a mal by brať do úvahy tieto riziká použitím metód kybernetickej ochrany a geofencingu.²⁹ Avšak, zneužitiu dronov sa nedá úplne zabrániť návrhom alebo prevádzkovými obmedzeniami. To je úlohou národných policajných a justičných systémov pre riešenie týchto rizík.
 5. *Prevádzkovateľ bezpilotného lietadla je zodpovedný za jeho použitie.* Ak bezpilotné lietadlo sa nachádza v zakázanom vzdušnom priestore, používa sa nebezpečným spôsobom, alebo na nezákonné účely, kompetentné orgány by mali zasiahnuť a brať prevádzkovateľa na zodpovednosť. Aby sme mohli vynucovať zodpovednosť, bude potrebné pre drony mať identifikovateľného majiteľa a prevádzkovateľa, preto orgány by mali nájsť čo najmenej byrokratický spôsob dosiahnutia tohto cieľa. Možným riešením by mohli byť štandardizované stránky v členských štátoch pre registráciu prevádzkovateľov a ich prevádzky. Členské štáty by mali ujasniť použiteľné poistenie a režim povinného ručenia a monitorovať kompenzačné mechanizmy pre potenciálne obete. Vytvorenie kompenzačných fondov na odškodnenie obetí pri škodách spôsobených nepoistených používateľov bezpilotných lietadiel. Podávanie správ o incidentov bezpilotných lietadiel by malo byť začlenené do celkových požiadaviek na

²⁹ „Geofencing“ znamená automatickú funkciu na obmedzenie prístupu lietadiel bez posádky (UA) do vzdušného priestoru alebo objem poskytnutých dát ako geografické obmedzenie založené na polohe pozície UA a navigačných dát. [EURÓPSKA AGENTÚRA PRE BEZPEČNOSŤ LETECTVA. „Prototype“ Commission Regulation on Unmanned Aircraft Operations. Článok 2 odsek 2 písmeno (j).]

hlásenie incidentov. Systematické a súdržné hlásenia incidentu zvýšia bezpečnosť a budú mať kľúčový význam pre poisťovne v ich analýze rizík, na ktorých sú založené poisťné zodpovednosti za škodu spôsobenú.

Vývoj služieb bezpilotných lietadiel a technológii potrebuje starostlivé sledovanie. EÚ by mala zriadiť ľahký prístup malým a stredným podnikom pre potrebné informácie o výrobe dronov a poskytovaní služieb, sledovať narastajúci počet využívania v Európe a evolúcii inovácii. Toto monitorovanie umožní prijať informované rozhodnutia vo vzťahu k stanoveniu priorít pre budúcu právnu úpravu. Pomôže to tiež orgánom učiť sa zo skúseností a overiť, že pravidlá sú vhodné pre daný účel, a to zaisťuje, že nové technológie a služby bezpilotných lietadiel sa môžu vyvíjať v plnom súlade s požadovanou vysokou úrovňou bezpečnosti, zabezpečenia súkromia a ochrany životného prostredia.³⁰

3 Predstava Európskej agentúry pre bezpečnosť letectva o budúcej právnej úprave RPAS

Komisia spolupracuje s Európskou agentúrou pre bezpečnosť letectva, aby zabezpečila, že budúce pravidlá pre bezpilotné lietadlá sú primerané riziku a aby sa zabezpečilo, že novému vývoju nebránili zbytočne ťažké a nákladné pravidlá a postupy.³¹ V nasledujúcej časti sa budeme venovať návrhom pre právnu úpravu, ku ktorým dospela Európska agentúra pre bezpečnosť letectva (Agentúra, EASA).

V roku 2015 EASA publikovala návrh regulačného rámca pre drony a reguláciu kategórie dronov (*Advance Notice of Proposed Amendmenst 2015-10*³²). Podľa tohto návrhu, by všetky drony boli regulované na úrovni EÚ, svojvoľné obmedzenie 150 kg by zmizlo. Dôvodom pre túto možnosť bola žiadosť prevádzkovateľov dronov. Momentálne potrebujú dostať jednotlivé povolenia v každom štáte. Úpravou na úrovni EÚ by Agentúra nebola zodpovedná za jej implementáciu; členské štáty EASA by boli naďalej zodpovedné za všetku implementáciu, okrem prípadov, keď úprava vyžaduje certifikáciu dronov Agentúrou. Predmetný návrh je založený na rizikách prevádzky dronov. Vo väčšine prípadov nikto nie je na palube drona a následky straty kontroly vysoko závisia na okolitom prostredí. Pád v Antarktíde by viedol iba k strate drona, zatiaľ čo podobný prípad by mal iné následky vo väčšom meste alebo v blízkosti letiska. Z toho dôvodu sa návrh jednotnej prevádzkovej úpravy zdá byť vhodnejší, pre blízkosť realite činnosti s dronmi. Je potrebné riešiť nasledujúce bezpečnostné riziká: stret s lietadlami s posádkou vo vzduchu; škoda voči ľuďom; škoda spôsobená na majetku, obzvlášť pri dôležitej a citlivej infraštruktúre. Úroveň rizika závisí na energii a zložitosti dronov, hustoty zaľudnenia prelietavanej oblasti, návrhu lietadla a hustoty dopravy. Agentúra navrhuje upravovať komerčné a nekomerčné prevádzky, keďže rovnaký dron sa môže použiť tak pri komerčných, ako aj nekomerčných aktivitách s rovnakým rizikom nezúčastnených strán.

Kategórie boli stanovené s myšlienkou, že start-up spoločnosti začnú s prevádzkou v „otvorenej“ kategórii s malými a jednoduchými dronmi v nízkorizikových podmienkach (činnosť VLOS – znamená typ prevádzky, v ktorej diaľkový pilot udržiava neobmedzený a bez problémový vizuálny kontakt s UA, umožňujúci diaľkovému pilotovi kontrolovať letovú dráhu UA vo vzťahu s ostatnými lietadlami, osobami a prekážkami, na účely udržiavania

³⁰ Riga Declaration on Remotely Piloted Aircraft (drones) "Framing the Future of Aviation" Riga - 6 March 2015, s. 1-5.

³¹ [online] <https://www.easa.europa.eu/easa-and-you/civil-drones-rpas> http://ec.europa.eu/transport/modes/air/uas/index_en.htm (navštívené 18. 10. 2016).

³² EURÓPSKA AGENTÚRA PRE BEZPEČNOSŤ LETECTVA. *Advance Notice of Proposed Amendmenst 2015-10. Introduction of regulatory framework for the operation of drones.*

oddelenia od nich a vyhnutie sa kolízií³³), a ako sa budú ich skúsenosti zvyšovať, presunú sa do „osobitnej“ a „certifikovanej“ kategórie s viacej zložitejšími prevádzkovými činnosťami (činnosť BVLOS³⁴). Agentúra navrhuje vytvoriť tri kategórie prevádzok dronov: „otvorená“ kategória (nízke riziko); „osobitná“ kategória (stredné riziko) a „certifikovaná“ kategória (vysoké riziko).

3.1 „Otvorená“ kategória

Prevádzkou prvej kategórie je každá prevádzka s malým dronom v priamom dohľade s maximálnou vzletovou hmotnosťou menej ako 25 kg prevádzkovaným v rámci bezpečnej vzdialenosti od osôb na povrchu a oddelene od ostatných užívateľov vzdušného priestoru. Predmetná kategória by nemala vyžadovať oprávnenie pre lety od národných leteckých agentúr (NAA – *National Aviation Agency*), ale namiesto toho ostať pri definovaných prevádzkových obmedzeniach (napr. bezpečná vzdialenosť od lietadiel, od ľudí). Horný limit vzletovej hmotnosti 25 kg je založený na súčasných úpravách v členských štátoch EASA. V teórii, v závislosti od hustoty populácie, ťažšie drony by výrazne nezvýšili riziko, ale praktický limit musí byť zriadený. V prípade nechcených letov mimo bezpečných zón a na zvýšenie dodržiavania predpisov, Agentúra navrhuje povinný geofencing a identifikáciu určitých dronov a prevádzkových oblastí (*I-Drone*³⁵). Aby bola zabezpečená bezpečnosť, ochrana životného prostredia, ochrana a súkromie, kompetentné orgány môžu definovať „zónu bez dronov“ („*no-drone zone*“), kde žiadna prevádzková činnosť nie je povolená bez súhlasu orgánov, a „obmedzená zóna s dronmi“ („*limited-drone zone*“), kde drony musia poskytovať funkciu ľahkej identifikácie, automatické obmedzenie do vstupujúceho vzdušného priestoru a mali by mať obmedzenú váhu. Štandardy pre funkcie identifikácie a geofencingu budú schvaľované Agentúrou, aby mohli byť odkázané v systéme regulácie trhu s cieľom zabezpečiť, že väčšina spotrebného tovaru je v súlade s týmito normami a zaisťujú harmonizáciu na technickej úrovni. To umožní výrobcovi vyvinúť zodpovedajúce vybavenie a vyhlásiť zhodu s týmito štandardmi. Agentúra bude definovať bežne používaný formát dát (napr. pre mapové podklady), ktoré by mali byť použité na poskytnutie informácií v otvorenom webovom rozhraní. Tieto informácie by mohli byť k dispozícii prostredníctvom poskytovateľov služieb, prezentované cez smartphone aplikácie, alebo priamo nahrané do dronu. Všetky činnosti s dronmi v „otvorenej“ kategórii musia byť vykonané v súlade s definovanými obmedzeniami:

- Povolené lety iba v priamom dohľade pilota.
- Povolené drony s maximálnou vzletovou hmotnosťou 25 kg.
- Zakázaná činnosť dronov v „zónach bez dronov“.
- Drony pôsobiace v „obmedzenej zóne“ musia spĺňať platné obmedzenia.
- Pilot je zodpovedný za bezpečné oddelenie od iných užívateľov vzdušného priestoru a musí dať prednosť v lete iným užívateľom.
- Dron v „otvorenej“ kategórii sa nesmie nachádzať vo vyššej výške ako 150 m nad zemou alebo vodou.

³³ „Visual Line of Sight“ (VLOS), [EURÓPSKA AGENTÚRA PRE BEZPEČNOSŤ LETECTVA. „*Prototype*“ *Commission Regulation on Unmanned Aircraft Operations*. Článok 2 odsek 2 písmeno (w).]

³⁴ „Beyond Visual Line of Sight“ (BVLOS) – mimo priameho dohľadu.

³⁵ „I-Drone“ predstavuje schopnosť reagovať na výzvu orgánov a poskytnúť im informácie o drone, prevádzkovateľovi a prevádzkovej činnosti. Môžu využívať technológie podobné SIM kartám v mobilných telefónoch, prostredníctvom Internetu alebo priamou komunikáciou dronu so smartphonom prostredníctvom Wi-Fi siete. (EURÓPSKA AGENTÚRA PRE BEZPEČNOSŤ LETECTVA. *Advance Notice of Proposed Amendmenst 2015-10*, s. 18).

- Pilot je zodpovedný za bezpečnosť prevádzky a bezpečnú vzdialenosť od nezúčastnených osôb a majetku na zemi a od ostatných užívateľov vzdušného priestoru a nesmie nikdy lietať s dronom nad skupinou ľudí (>12 osôb).

Pre lety nad 50 m nad zemou Agentúra navrhuje, aby sa od pilotov vyžadovalo základné letecké povedomie. Za účelom umožnenia väčšej pružnejšiemu prispôsobeniu sa rizikám EASA ďalej navrhuje vytvorenie podkategórii „otvorenej“ kategórie: CAT A0: „hračky“ a „mini drony“ < 1 kg (vysoké množstvo spotrebiteľských produktov používaných v rôznych prostrediach spadá do tejto podkategórie, patria sem napríklad: pripútané balóny, šarkany, hračky ako aj sofistikovanejšie zariadenia automaticky nasledujúce majiteľa); CAT A1: „veľmi malé drony“ < 4 kg (väčšina kvalitnejších produktov, ktoré sú vybavené navigáciou a s automatizovanými systémami, ich výkon je obdivuhodný a môžu byť aj zaťažované, čo predstavuje riziko pre tretie strany); CAT A2: „malé drony“ < 25 kg (do tejto podkategórie patria komerčnejšie využívané produkty, nesúce vysokokvalitné kamerové systémy, alebo drony a modely nadšencov).

Agentúra pre zabezpečenie proporcionality pravidiel navrhuje dodatočné požiadavky pre CAT A0: „hračky“ a „mini drony“ < 1 kg:

- Každý dron predaný ako hračka alebo spotrebiteľský produkt v hmotnosťou pod 1 kg by mohol byť v súlade s platnou smernicou o bezpečnosti produktov a musí mať obmedzený výkon, aby sa zaistil let pod 50 m nad zemou a miestne ovládanie alebo alternatívne automatickými prostriedkami na obmedzenie vstup predmetnej výšky vo vzdušnom priestore.
- Prevádzka musí byť vykonávaná pod výšku 50 m.

V prípade CAT A1: „veľmi malé drony“ < 4 kg medzi dodatočné požiadavky patria:

- Každý dron predaný ako spotrebiteľský produkt, ktorý váži viac ako 1 kg by mohol byť v súlade s platnou smernicou o bezpečnosti produktov a musí mať prostriedky na automatické obmedzenie vstupu do vzdušného priestoru a prostriedky umožňujúce automatickú identifikáciu.
- Drony pôsobiace v „obmedzenej zóne“ musia mať aktívnu identifikáciu a povolenú aktuálne schopnosť geofencingu.
- Pre akúkoľvek prevádzku nad 50 m nad povrchom, pilot musí mať základné letecké povedomie.
- Akékoľvek zlyhanie, nedostatky alebo iné udalosti, ktoré vedú k závažným zraneniam alebo úmrtí akejkoľvek osoby, treba ohlásiť.

Medzi dodatočné požiadavky pre CAT A2: „malé drony“ < 25 kg patria:

- Každý dron predaný ako spotrebiteľský produkt, ktorý váži viac ako 4 kg by mohol byť v súlade s platnou smernicou o bezpečnosti produktov a musí mať prostriedky na automatické obmedzenie vstupu do vzdušného priestoru a prostriedky umožňujúce automatickú identifikáciu.
- Prevádzka v „obmedzenej zóne“ nie je dovolená v „otvorenej“ kategórii pre drony so vzletovou hmotnosťou väčšou ako 4 kg.
- Pre akúkoľvek prevádzku nad 50 m nad povrchom, pilot musí mať základné letecké povedomie.
- Akékoľvek zlyhanie, nedostatky alebo iné udalosti, ktoré vedú k závažným zraneniam alebo úmrtí akejkoľvek osoby, treba ohlásiť Agentúre.

3.2 „Osobitná“ kategória

Druhá kategória prevádzky je každá prevádzka s dronmi, ktorá spôsobuje viac výrazných leteckých rizík pre prelietavané osoby alebo zahŕňa zdieľanie vzdušného priestoru s lietadlami s posádkou. Každé osobitné riziko potrebuje byť analyzované a zmiernené na

základe posúdenia bezpečnostných rizík. V tejto kategórii nachádzame prevádzky, ktoré sa vykonávajú mimo priameho dohľadu pilota, vyžadujú zdieľanie vzdušného priestoru s inými užívateľmi, malé drony v husto zaľudnených oblastiach (napr. centrá miest), ako aj veľké drony. Aby sme znížili riziko na prijateľnejšiu úroveň, musí sa vykonať posúdenie bezpečnostných rizík. Kľúčové faktory v posudzovaní bezpečnostných rizík sú: oblasť prevádzky (hustota zaľudnenia, oblasti s určitou ochranou – letiská), vzdušný priestor, návrh dronu (funkcie, nadmernosť a bezpečnostné prvky), typ prevádzky drona, kompetencia pilota a organizačný faktor prevádzkovateľa. Agentúra navrhuje, aby posudzovanie bezpečnostných rizík vykonával prevádzkovateľ, ktorý do úvahy bude brať všetky prvky, ktoré zvyšujú riziko prevádzky. Na tento účel by prevádzkovateľ mal poskytovať kompetentným národným leteckým agentúram všetky informácie potrebné na predbežnú kontrolu použiteľnosti prevádzky; poskytovať kompetentným orgánom hodnotenie bezpečnostného rizika tak dronu, ako aj prevádzky, identifikujúc všetky riziká spojené s konkrétnou činnosťou, a navrhnúť primerané opatrenia zníženia rizika; zostaviť zodpovedajúcu Prevádzkovú príručku (*Operations Manual*) obsahujúcu všetky požadované informácie, opisy, podmienky a obmedzenia pre prevádzku, vrátane školení, kvalifikácie pre personál, údržbu drona a jeho systémov, ako aj hlásenie udalostí a dohľad nad dodávateľmi.

Kompetentné orgány štátu prevádzkovateľa sú zodpovedné za vydanie Povolenia na prevádzku (*Operation Authorisation*) po preskúmaní prevádzkovateľovho posúdenia bezpečnostných rizík, zmluvy s prevádzkovateľom a Prevádzkovú príručku v „osobitnej“ kategórii. Prevádzka by mala byť vykonávaná podľa obmedzení a podmienok definovaných v Povolení na prevádzku:

- Prevádzkovateľ nesmie vykonávať osobitné činnosti, pokiaľ nemá platné Povolenie na prevádzku.
- Prevádzkovateľ zaistí, aby všetok zainteresovaný personál bol dostatočne kvalifikovaný a oboznámený s relevantnými prevádzkovými postupmi a podmienkami.
- Pred začatím akejkoľvek činnosti, prevádzkovateľ je zodpovedný za zozbieranie požadovaných informácií o trvalých alebo dočasných obmedzeniach a podmienkach a vyhovieť každej požiadavke alebo obmedzeniu definovanému príslušným orgánom alebo si vyžiadať zvláštne povolenie.

Prevádzkovatelia smú dobrovoľne využívať dodávateľov alebo personál, ktorí majú certifikát alebo dobrovoľne sa uchádzať o Certifikát diaľkového prevádzkovateľa (*Remote Operator Certificate*) popisujúci spôsob rozdelenia povinností, príslušnosť oprávnení na autorizáciu prevádzky. Tento Certifikát je predpokladaný v „certifikovanej“ kategórii s vysokorizikovými prevádzkami širokého rozsahu pôsobnosti, ktoré presahujú použiteľnosť posúdenia bezpečnostného rizika. Prevádzkovateľom, ktorí majú Certifikát, by mohlo byť udelené privilegium na autorizáciu ich vlastných Povolení na prevádzku a neskoršiu zmenu v „osobitnej“ kategórii, ak sú ich schopností ohodnotené a považujú sa v danom rozsahu za vhodné.

3.3 „Certifikovaná“ kategória

Certifikácia bude potrebná pri prevádzkach s príslušným vysokým rizikom vzhľadom na typ činnosti, alebo môže byť požadovaná na základe dobrovoľnosti organizácie poskytujúcej služby alebo vybavenia. V prípade nárastu rizika na podobnú úroveň ako pri „tradičných“ lietadlách, prevádzka by sa presunula do „certifikovanej“ kategórie prevádzok. Tieto činnosti a drony, ktorých sa to týka by sa v tomto ohľade s nimi zaobchádzalo ako s klasickými lietadlami: vydané viaceré certifikáty plus ďalšie certifikáty osobitne pre drony. Príkladom sú medzinárodná nákladná doprava pomocou veľkých dronov, doprava osôb alebo iná prevádzka, pri ktorej proces hodnotenia rizík v „osobitnej“ kategórii nedostatočne rieši vysoké riziká spojené s prevádzkou. Vymedzenie medzi „osobitnou“ a „certifikovanou“

kategóriou nemusí byť ľahko určené v podmienkach váhy ako je to pri použití procesu hodnotenia rizík bezpečnosti. Za účelom prevádzkovanie dronu v „certifikovanej“ kategórii, letová spôsobilosť a dodržovanie environmentálnych štandardov musí byť zabezpečená v rovnakej miere ako v súčasnosti je to v „tradičnom“ letectve používaním certifikátov (Osvedčenie o letovej spôsobilosti). Spoločnosti zodpovedné za návrh, výrobu, údržbu a školenia preukážu svoju schopnosť vlastným zodpovedným osvedčením v prípade potreby vzhľadom na riziko činnosti.³⁶

Na základe podpory progresívneho vývoja trhu s civilnými dronmi Komisia dňa 8. decembra 2015 prijala Návrh revízie EASA Nariadenia (ES) č. 216/2008.³⁷ Návrh sa vzťahuje na potrebné prvky, ktoré umožnia aby došlo k rozvoju európskych bezpečnostných pravidiel pre drony. Navrhuje tiež rozšírenie úpravy lietadiel všetkých veľkostí, vrátane bezpilotných lietadiel pod 150 kg, ktoré sú dnes regulované na národnej úrovni.³⁸

Články 45 až 47 tvoria právny základ pri stanovovaní podrobnejších pravidiel pre bezpilotné lietadlá vzhľadom na rozšírený rozsah pôsobnosti navrhovaného nariadenia. Článok 45 odkazuje na príslušnú prílohu IX,³⁹ ktorá obsahuje základné požiadavky týkajúce sa vývoja, výroby, prevádzky a údržby bezpilotných lietadiel, ktoré musia byť splnené na zaistenie bezpečnej prevádzky.

V článku 46 sa opisuje rozsah prostriedkov preukázania súladu so základnými požiadavkami. Keďže bezpilotné lietadlá sú schopné vykonávať operácie, ktoré nebolo možné vykonávať lietadlami s posádkou, rozsah rizík spojených s prevádzkou bezpilotných lietadiel je veľmi široký a siaha od tradičných vysoko rizikových činností podobných rizikám spojeným s prevádzkou lietadiel s posádkou až po veľmi nízke riziko. V záujme primeranosti pravidiel a postupov rizikovosti prevádzky je potrebné prejsť k prístupu zameranému na prevádzku, ktorý posudzuje konkrétne riziko prevádzky alebo typu prevádzky.

V prípade sériovo vyrábaných bezpilotných lietadiel, ktoré predstavujú nízke riziko, sa navrhuje použitie existujúcich mechanizmov dohľadu nad trhom podľa nariadenia č. 765/2008 a rozhodnutia č. 768/2008, ktoré sa osobitne týkajú výroby a uvádzania na trh takýchto typov výrobkov. Aj v tomto prípade však ostanú letecké úrady naďalej nepriamo zapojené, keďže prípadné obmedzenia prevádzkových schopností (napr. že z dôvodu zachovania nízkej rizikovosti by bezpilotné lietadlá nemali lietať napríklad vyššie ako 50 m) budú musieť vychádzať priamo z požiadaviek „tradičného“ letectva. Agentúra by síce nemala byť zodpovedná za dohľad nad mechanizmami dohľadu nad trhom, Komisia má však vždy právo overiť, či členské štáty plnia svoje povinnosti. Okrem toho sa v rámci mechanizmu dohľadu nad trhom využívajú odôvodnené sťažnosti občanov alebo podnikov s cieľom odhaliť nevyhovujúce výrobky. Zistenia nesúladu s predpismi v jednom konkrétnom členskom štáte sa potom oznamujú v rámci spoločného trhu.⁴⁰

³⁶ EURÓPSKA AGENTÚRA PRE BEZPEČNOSŤ LETECTVA. *Advance Notice of Proposed Amendmenst 2015-10. Introduction of regulatory framework for the operation of drone.*, s. 12-31.

³⁷ [online] http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:da8dfec1-9ce9-11e5-8781-01aa75ed71a1.0018.02/DOC_1&format=PDF (navštívené 18.10.2016).

³⁸ [online] http://ec.europa.eu/growth/sectors/aeronautics/rpas_en (navštívené 18.10.2016)

³⁹ [online] http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:da8dfec1-9ce9-11e5-8781-01aa75ed71a1.0018.02/DOC_1&format=PDF (navštívené 18.10.2016).

⁴⁰ EURÓPSKA KOMISIA. *Návrh – NARIADENIE EURÓPSKEHO PARLAMENTU A RADY o spoločných pravidlách v oblasti civilného letectva a o zriadení Agentúry Európskej únie pre bezpečnosť letectva, ktorým sa zrušuje nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 216/2008. COM(2015) 613. Brusel, 7. 12. 2015, s. 14.*

V roku 2016 EASA prezentovala „prototyp“⁴¹ úpravy pre prevádzku lietadiel bez posádky v „otvorenej“ a „osobitnej“ kategórii. Dôvodom zamerania sa na tieto dve oblasti je ich dynamický vývoj. Požiadavky pre „certifikovanú“ kategóriu budú súčasťou novelizácie existujúcej úpravy lietadiel s posádkou. Jediným účelom návrhu úpravy je informovať a radiť zúčastneným stranám v súvislosti s prebiehajúcimi rokovaniami s Európskym parlamentom a Radou o revízii Nariadenia (ES) č. 216/2008, s ohľadom na náznaky možných smerovaní, ak EASA bude trvať na jeho realizácii po príslušnom prerokovaní naplánovanom koncom roka 2016. „Prototyp“ predstavuje súčasný pohľad Agentúry, nepredstavuje žiaden formálny záväzok pre EASA alebo Európsku Komisiu. Predmetný návrh úpravy navrhuje skutočné pravidlá poskytujúce nevyhnutnú jasnosť, konkrétne aké sú zodpovednosti členských štátov a aká flexibilita je im ponúkaná. Nazýva sa to „prototypom“, pretože by to pomohlo pripraviť formálny proces tvorby pravidiel, ktorý bude nasledovať. Zámer je publikovať tento „prototyp“ úpravy a zozbierať reakcie, ktoré budú použité pri budúcich rokovaníach.⁴²

Záver

Výber prístupu orientovaného na prevádzku je odôvodnený skutočnosťou, že nikto zatiaľ nie je na palube dronu. Preto následky straty kontroly nad dronom závisia od okolia, v ktorom sa dron nachádza. Tento prístup by mal byť založený na rizikách a primeranosti. Teoreticky legislatíva na základe posudzovania rizík by mohla fungovať, ale viedla by k značnej záťaži prevádzkovateľov a kompetentných orgánov. Rovnováha medzi týmito úvahami viedla k vytvoreniu troch kategórii. „Otvorená“ kategória nevyžaduje povolenia keďže bezpečnosť je značne zabezpečená kombináciou opatrení vrátane požiadaviek a obmedzení prevádzky dronov a zúčastneného personálu a spoločnosti. „Osobitná“ a „certifikovaná“ kategória vyžaduje od prevádzkovateľov vlastnenie povolenia od kompetentných orgánov na základe posúdenia bezpečnostných rizík prevádzkovateľom. Keďže to by mohlo predstavovať záťaž pre orgány a prevádzkovateľov, bola vytvorená koncepcia štandardného postupu pokrývajúceho určité typy letov alebo činností. Štandardný postup bude identifikovať prípady, keď namiesto povolenia bude dostatočné jednoduché vyhlásenie prevádzkovateľa na začatie prevádzky.⁴³

RPAS sa stávajú skutočnosťou a čoskoro budú komerčne dostupné v celej Európe. Trh s nimi predstavuje skutočnú príležitosť na podporu vytvárania pracovných miest a zdroj inovácií a hospodárskeho rastu v nasledujúcich rokoch. Takisto prináša nové výzvy týkajúce sa bezpečnosti, bezpečnostnej ochrany a rešpektovania práv občanov, ktoré sa musia zvládnuť skôr, než sa RPAS budú môcť použiť v akomkoľvek závažnom rozsahu v civilnom prostredí. Nedostatok harmonizovaných predpisov v celej Európe a validovaných technológií tvorí hlavnú prekážku otvorenia trhu s RPAS a integrácie RPAS do neoddeleného európskeho vzdušného priestoru. Priemysel vyzýva na rýchle kroky smerom k vytvoreniu podporného regulačného rámca pre RPAS. Teraz je pravý čas na otvorenie trhu EÚ s RPAS s kombináciou nových a existujúcich regulačných opatrení na európskej úrovni vzťahujúcich sa na všetky relevantné otázky vrátane zahrnutia požiadaviek na bezpečnosť, bezpečnostnú ochranu, ochranu súkromia a údajov do existujúcich pravidiel EÚ v týchto oblastiach. Európska Komisia využije verejno-súkromné partnerstvá, rámcový program Horizont 2020, európske štrukturálne a investičné fondy a Európsky fond pre strategické investície na

⁴¹ EURÓPSKA AGENTÚRA PRE BEZPEČNOSŤ LETECTVA. „Prototype“ *Commission Regulation on Unmanned Aircraft Operations*. 22. august 2016.

⁴² EURÓPSKA AGENTÚRA PRE BEZPEČNOSŤ LETECTVA. *Explanatory Note on 'Prototype' Commission Regulation on Unmanned Aircraft Operations*, s. 4-5.

⁴³ EURÓPSKA AGENTÚRA PRE BEZPEČNOSŤ LETECTVA. *Explanatory Note on 'Prototype' Commission Regulation on Unmanned Aircraft Operations*, s. 3.

podporné opatrenia v oblasti výskumu, vývoja a inovácie v odvetví letectva a zároveň zabezpečí, aby opatrenia boli v súlade s politikou EÚ v oblasti bezpečnosti. Okrem toho, výzvou je racionálne využívať existujúce priemyselné programy na podporu konkurencieschopnosti odvetvia a prevádzkovateľov RPAS. Vysokovýkonné odvetvie letectva prispieva k zdravému hospodárstvu EÚ. Pri rozvíjaní tohto trhu je cieľom podporiť záujmy spotrebiteľov, znížiť prekážky obchodu, zachovať rovnaké podmienky pre prevádzkovateľov, podporiť inovácie, zachovať najvyššiu úroveň bezpečnosti a zapojiť do procesu všetky zainteresované strany.

Použitá literatúra:

1. Amazon Prime Air [online]. dostupné na internete: <https://www.amazon.com/b?node=8037720011>.
2. AMES, N – IBRULJ, S. (2014): Serbia v Albania abandoned after players and fans brawl on pitch. [online]. In: *The Guardian*, 14. október 2014. dostupné na internete: <https://www.theguardian.com/football/2014/oct/14/serbia-albania-euro-2016-flag-halted>.
3. Civil drones (Unmanned aircraft). European Aviation Safety Agency. [online]. dostupné na internete: <https://www.easa.europa.eu/easa-and-you/civil-drones-rpas>
4. DE LA BAUME, M. (2014): Unidentified Drones Are Seen Above French Nuclear Plants [online]. In: *The New York Times*, 3. november 2014. dostupné na internete: <http://www.nytimes.com/2014/11/04/world/europe/unidentified-drones-are-spotted-above-french-nuclear-plants.html>.
5. EURÓPSKA KOMISIA. *Towards a European strategy for the development of civil applications of Remotely Piloted Aircraft Systems (RPAS)*. SWD(2012) 259. 4. 9. 2012. [online]. dostupné na internete: [https://circabc.europa.eu/sd/a/3a6d53da-0197-4fa7-8c90-01637cb57055/Commission%20Staff%20Working%20Document%20\(SWD\(2012\)259\)%20-%20Towards%20a%20European%20strategy%20for%20the%20development%20of%20civil%20applications%20of%20Remotely%20Piloted%20Aircraft%20Systems%20\(RPAS\).pdf%20](https://circabc.europa.eu/sd/a/3a6d53da-0197-4fa7-8c90-01637cb57055/Commission%20Staff%20Working%20Document%20(SWD(2012)259)%20-%20Towards%20a%20European%20strategy%20for%20the%20development%20of%20civil%20applications%20of%20Remotely%20Piloted%20Aircraft%20Systems%20(RPAS).pdf%20).
6. EURÓPSKA KOMISIA. *Nová éra letectva*. Otvorenie trhu leteckej dopravy pre bezpečné a udržateľné používanie systémov diaľkovo pilotovaných lietadiel na civilné účely (COM(2014) 207). Brusel. 8. 4. 2014. [online]. dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014DC0207&from=EN>.
7. EURÓPSKA KOMISIA. *Stratégia v oblasti letectva pre Európu*. COM(2015) 598. Brusel. 7. 12. 2015. [online]. dostupné na internete: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0598&from=E>.
8. EURÓPSKA KOMISIA. *Návrh – NARIADENIE EURÓPSKEHO PARLAMENTU A RADY o spoločných pravidlách v oblasti civilného letectva a o zriadení Agentúry Európskej únie pre bezpečnosť letectva, ktorým sa zrušuje nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 216/2008*. COM(2015) 613. Brusel. 7. 12. 2015. [online]. dostupné na internete: http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:da8dfec1-9ce9-11e5-8781-01aa75ed71a1.0018.02/DOC_1&format=PDF.
9. EURÓPSKA AGENTÚRA PRE BEZPEČNOSŤ LETECTVA. *Advance Notice of Proposed Amendment 2015-10. Introduction of a regulatory framework for the operation of drones*. [online]. dostupné na internete: <https://www.easa.europa.eu/system/files/dfu/A-NPA%202015-10.pdf>.
10. EURÓPSKA AGENTÚRA PRE BEZPEČNOSŤ LETECTVA. „*Prototype*“ *Commission Regulation on Unmanned Aircraft Operations*. 22. august 2016 [online]. dostupné na internete:

- <https://www.easa.europa.eu/system/files/dfu/UAS%20Prototype%20Regulation%20final.pdf>.
11. GRAFF, V. (2014): As cheap as £28, they're Christmas must-haves. But after a near-miss with a plane at Heathrow... Are Drones the ultimate boys' toys or a godsend for snoopers and terrorists? [online]. In: *Mail Online*, 12. december 2014. dostupné na internete: <http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2870937/As-cheap-28-Christmas-haves-near-miss-planeHeathrow-Drones-ultimate-boys-toys-godsend-snoopers-terrorists.html>.
 12. HOUSE OF LORDS, European Union Committee. *Civilian Use of Drones in the EU*. 7th Report of Session 2014 – 15. London: The Stationery Office Limited. 2015. [online]. dostupné na internete: <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld201415/ldselect/ldeucom/122/122.pdf>.
 13. Riga Declaration on Remotely Piloted Aircraft (drones) "Framing the Future of Aviation" Riga - 6 March 2015 [online]. dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/transport/modes/air/news/doc/2015-03-06-drones/2015-03-06-riga-declaration-drones.pdf>.
 14. SIMONITE, T. (2014): Facebook's Drones Will Battle Google's Balloons to Spread Internet Access [online]. In: *MIT Technology Review*, 27. marec 2014. dostupné na internete: <https://www.technologyreview.com/s/525951/facebooks-drones-will-battle-googles-balloons-to-spread-internet-access/>.
 15. SPARKES, M. (2014): Facebook drones the size of jumbo jets to soar 17 miles up. Matthew Sparkes [online]. In: *The Telegraph*, 25. september 2014. dostupné na internete: <http://www.telegraph.co.uk/technology/facebook/11120639/Facebook-drones-the-size-of-jumbo-jets-to-soar-17-miles-up.html>.
 16. STEER DAVIES GLEAVE. *Study on the Third-Party Liability and Insurance Requirements of Remotely Piloted Aircraft Systems (RPAS). Final Report. November 2014*. London. [online]. dostupné na internete: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/7661?locale=sk>.
 17. TASR. (2016): KALIŇÁK: Kolaps sa nekonal, polícia riešila dron a muža s brokovnicou [online]. In: *TERAZ Slovensko*, 19. september 2016. dostupné na internete: <http://www.teraz.sk/slovensko/kalinak-na-bezpecnost-summitu-v-bra/218301-clanok.html>.
 18. The Bureau of Investigative Journalism. Covert Drone war. [online] dostupné na internete: <https://www.thebureauinvestigates.com/category/projects/drones/>.
 19. Unmanned aircraft (drones) – Transport. European Commission. [online]. dostupné na internete: http://ec.europa.eu/transport/modes/air/uas/index_en.htm.
 20. Unmanned aircraft. European Commission. [online]. dostupné na internete: http://ec.europa.eu/growth/sectors/aeronautics/rpas_en.

Kontakt:

Mgr. Michal Klenka

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava
e-mail: michal.klenka@euba.sk

Právna úprava kozmického priestoru a nebeských telies

Ján Malik

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: jan.malik@euba.sk

Abstrakt:

Článok sa zaoberá právnou úpravou kozmického priestoru a nebeských telies s dôrazom na medzinárodnoprávne dokumenty. Cieľom článku je analyzovať genézu medzinárodného kozmického práva a vytvoriť prehľad v základnej právnej úprave kozmického priestoru a nebeských telies. Pozornosť je venovaná najmä Kozmickej zmluve z roku 1967 a na ňu nadväzujúce medzinárodnoprávne dokumenty. V závere článku je osobitná pozornosť venovaná nelegálnemu predávaniu pozemkov na Mesiaci a Space Act 2015.

Kľúčové slová: kozmické právo, kozmický priestor, nebeské telesá, Kozmická zmluva

JEL Classification: K29, K33

Abstract:

The article deals with the legislation of outer space and celestial bodies with emphasis on international legal documents. The aim of the article is to analyze the genesis of international space law and to create an overview of basic legislation governing outer space and celestial bodies. The article focuses on Outer Space Treaty of 1967 and based thereon international legal documents. The end of the article focuses on illegal sale of land on the Moon and Space Act 2015.

Key words: space law, outer space, celestial bodies, Outer Space Treaty

JEL Classification: K29, K33

Úvod

Americký fyzik Steven Weinberg, nositeľ Nobelovej ceny za fyziku z roku 1979, počas svojej kariéry skonštatoval, že: „*Vesmír nemožno opísať inak než matematickým jazykom*“. Z pohľadu fyzikálno-matematického mu treba dať za pravdu. Na prvý pohľad by sa mohlo javiť, že vákuové prostredie vesmíru je zároveň *vacuum legis*. Dovolím si tvrdiť, že vývoj udalostí od 30. rokov 20. storočia postupne začali vyvracať toto tvrdenie Stevena Weinberga. Nielen, že sa ukázala potreba juristicky pomenovať kozmický priestor, ale i regulovať ho, aspoň čo sa týka vedecko-technologického dosahu ľudstva.

Cieľom tohto článku je analyzovať genézu medzinárodného kozmického práva a vytvoriť prehľad v základnej právnej úprave kozmického priestoru a nebeských telies. Dôraz bude kladený na jednotlivé zásady a medzinárodné zmluvy kozmického práva. Článok bude taktiež analyzovať *Space Act 2015* v kontexte medzinárodných zmlúv kozmického práva a rozporu s nimi.

1 Genéza právnej úpravy kozmického priestoru a nebeských telies

Čoskoro to bude presne 60 rokov, od kedy človek vypustil na obežnú dráhu prvú umelú družicu – *Sputnik 1*. Tento historický míľnik ľudstvu ukázal, že nadobudlo vedecko-

technické možnosti na prenikanie do vesmíru. Len o štyri roky neskôr, v roku 1961, vyslalo „ľudstvo“ na obežnú dráhu prvého človeka, ktorým bol Jurij Alexejevič Gagarin.

Vtedajšia geopolitická klíma, čím máme na mysli tzv. hviezdne vojny medzi USA a Sovietskym zväzom, bránila ponímať tento historický počín ako úspech celého ľudstva. Historický prvý prienik človeka do kozmického priestoru bol považovaný najmä za úspech vtedajšieho Sovietskeho zväzu. Pod taktovkou vedecko-technického súperenia, a treba priznať, že aj vojenského „predháňania sa“ medzi oboma veľmocami, nasledovala viac než 50-ročná éra prenikania človeka do vesmíru, výskumu a využívania kozmického priestoru, Mesiaca a iných nebeských telies.

Završenie tejto éry dáva príležitosť uvažovať o právnych aspektoch výskumu a využívania tejto novej oblasti medzinárodného práva.¹

Analýzou rezolúcií Valného zhromaždenia OSN, dokumentov a medzinárodných dokumentov a zmlúv, možno pozorovať postupný vývin, formovanie a rozvoj práva kozmického priestoru a nebeských telies, medzinárodného kozmického práva, ako novej oblasti a súčasť medzinárodného práva.² V rovine *de lege lata* považujeme právnu úpravu kozmického priestoru a nebeských telies za akési „subodvetvie“ medzinárodného práva verejného.

Počiatky kozmického práva však nespájame s prvým prienikom človeka do vesmíru v roku 1957 (*pozn. autora – vypustenie prvej umelej družice Sputnik 1 na obežnú dráhu*), ale s prvými odbornými výstupmi v prvej polovici 20. storočia.

V prvom rade treba spomenúť belgického právnika Emile Laude, ktorý bol autorom krátkeho komentára na onomastiku vzdušného práva a predpokladal vo svojej práci vznik nového práva, ktoré označil termínom „*Law of space*“.³

Ďalej možno spomenúť V. A. Zarzara, ktorý prišiel s myšlienkou medziplanetárneho lietania. Poukazoval na tzv. „teóriu zón“, podľa ktorej sa vzdušný priestor člení na dve zóny. Prvá je zóna národná a druhá – medzinárodná zóna, sa nachádza nad ňou.⁴

Prvý komplexnejší prehľad *Law of space* priniesol československý právnik Vladimír Mandl, ktorého práca bola vydaná v roku 1932 v Nemecku. Dodnes však širšia verejnosť Mandlov prínos pre medzinárodné právo prehliada, a to aj z dôvodu nízkeho počtu originálnych výťahov v nemčine. Myšlienky V. Mandla prezentované v jeho práci možno zhrnúť do dvoch základných bodov:

- 1) družice obiehajúce okolo Zeme na obežnej dráhe sa nemôžu vyhnúť priestoru nad jednotlivými krajinami, teda nemožno hovoriť o svojoľnom narušení suverénneho pásma ľubovoľného štátu, najmä s ohľadom na skutočnosť, že dráhy družíc sú determinované zákonmi kozmickej mechaniky, ktoré sú nemenné;
- 2) štáty a ani nikto iný by nemal kozmický priestor a nebeské telesá nachádzajúce sa v ňom výhradne či súkromne vlastniť.

Udalosti v druhej polovici 20. storočia nasvedčujú tomu, že štáty skutočne, dobrovoľne a bez výhrad, rešpektovali a rešpektujú spomínanú teóriu zón a myšlienky V. Mandla. Štáty v zásade s obsahom vyššie uvedených tvrdení súhlasili. Všetky suverénne štáty, ktoré sa pri prehlásení Sovietskeho zväzu a USA v roku 1955 o vypustení družice na obežnú dráhu nedovoľovali zvrchovanosti nad svojim „výsekom“ kozmického priestoru. Rovnako neboli zaznamenané protesty ani po uskutočnení konkrétnych misií. Suverénne štáty tak konkludentne súhlasili s právnou obvyčajou o voľnom pohybe v kozmickom priestore. Na

¹ AZUD, J. (2003): Medzinárodné právo. Bratislava : VEDA, 2003, s. 258.

² Tamtiež, s. 258.

³ DIEDERIKS-VERSCHOOR, I. H. Ph. – KOPAL, V. (2008): An Introduction to Space Law, s. 1

⁴ Tamtiež, s. 1.

margo toho V. Čebiš poznamenal, že „mlčanlivý súhlas všetkých štátov má hodnotu precedensu, pokiaľ ide o mierové umelé družice a umelé kozmické telesá“.⁵

Spomínané vypustenie Sputnika 1 na obežnú dráhu bolo teda „len“ katalyzátorom už prebiehajúcej diskusie o potrebe *Law of Space*. Vypustenie Sputnika 1 bolo zároveň spečatením spomínaného obyčajového pravidla o slobodnom výskume a využívaní kozmického priestoru.

Doktrína medzinárodného práva verejného totiž vyžaduje objektívny moment, resp. kvalifikovanú prax subjektov medzinárodného práva (*usus longaevus*) a subjektívny moment (*opinio iuris*), kedy subjekty sú presvedčené o platnosti danej zvyklosti.⁶ Treba však zdôrazniť, že kvalifikovaná prax musí byť opakovaná, rovnorodá, nepretržitá, rozšírená, reprezentatívna a dlhodobá. Správanie suverénnych štátov a iných subjektov nasvedčuje tomu, že obyčajové pravidlo o slobodnom výskume a využívaní kozmického priestoru tieto atribúty spĺňa. Charakteristickou črtou medzinárodnej právnej obyčaje je, že zaväzuje všetky subjekty medzinárodného práva, nielen pôvodcu obyčaje.⁷

Princípy a normy kozmického práva, zahŕňajúce i právny režim nebeských telies, sa využívajú aj pri regulovaní činností spojených s výskumom a využívaním kozmického priestoru, ktoré sa realizujú v medziach pozemného priestoru. *In concreto* ide o budovanie a využívanie pozemných vesmírnych komplexov, pátranie po umelých družiciach a kozmonautoch a ich zachraňovanie, ak pristáli mimo svojho územia, na riešenie problémov zodpovednosti za škodu, spôsobenú pri páde vesmírnych objektov alebo ich častí kdekoľvek na Zemi.⁸

Katalyzátorom pre normotvorbu v oblasti medzinárodného kozmického práva bol už spomínaný rok 1957, kedy sa iniciatívy ujala Organizácia spojených národov (ďalej len „OSN“) a 13. decembra 1958 v rezolúcii č. 1348 (XIII) ustanovila Komisiu pre mierové využívanie vesmíru (ďalej len „COPUOS“), ktorá sa v období prijímania prvých právnych aktov kozmického práva a nebeských telies zaoberala viac-menej komplexne kozmickou činnosťou človeka, a to prostredníctvom svojho Vedecko-technického podvýboru a Právneho podvýboru. COPUOS bola však najprv konštituovaná ako dočasný útvar. Až o rok neskôr bola rezolúciou č. 1472 (XIV) transformovaná na stály orgán, ktorý má za úlohu navrhovať program pre mierové využívanie kozmického priestoru a nebeských telies, a to všetko pod hlavičkou OSN.

Ďalej bola COPUOS zverená právomoc podporovať súvislý výskum a zdieľanie informácií o kozmických aktivitách a reagovať na rôzne problémy právneho charakteru, ktoré vznikajú predovšetkým pri rozširovaní kozmických výskumných aktivít. Riešenie týchto úloh bolo zverené spomínanému Vedecko-technickému výboru a Právnomu podvýboru. Oba výbory na základe konsenzu predkladajú Valnému zhromaždeniu OSN odporúčania a ako výsledok svojej činnosti vydávajú výročnú správu, ktorá komplexne sumarizuje všetky aktivity, ktoré im boli zverené.

Valné zhromaždenie OSN v roku 1961 navrhlo Výboru, aby sa v spolupráci s generálnym sekretariátom snažil o dosiahnutie bližšej kooperácie s vládnyimi a mimovládnyimi organizáciami (tzv. tretím sektorom), ktorých predmetom činnosti je akákoľvek problematika vznikajúca v súvislosti s kozmickým priestorom a nebeskými telesami. Ďalej navrhlo, aby pomohol pri štúdiu opatrení podporujúcich medzinárodnú

⁵ ČEBIŠ, V. (1962): Kosmický prostor a mezinárodní právo: (Vědecko-populární výklad o mezinárodněprávním režimu kosmického prostoru), s. 32.

⁶ SCHEU, H. Ch. (2010): Úvod do mezinárodního práva veřejného, s. 22.

⁷ MALENOVSKÝ, J. (2008): Mezinárodní právo veřejné: jeho obecná část a poměr k jiným právním systémům, zvláště k právu českému, s. 188-190.

⁸ MRÁZ, S. (2011): Medzinárodné kozmické právo. In: Medzinárodné vzťahy. Journal of International relations, ročník IX., 2/2011, s. 90.

spoluprácu v tejto oblasti a zabezpečil výmenu informácií týkajúcich sa činnosti v kozmickom priestore. V súčasnosti Výbor tvorí celkovo 76 členských štátov, čím sa *de facto* zaraďuje medzi najväčšie výbory zriadené pri OSN.

Významný vplyv na posilnenie právnej obyčaje o voľnom pohybe a zákaze privlastňovania kozmického priestoru mali rezolúcia Valného zhromaždenia OSN č. 1721/XVI z roku 1961 a deklarácia č. 1962/XVIII z roku 1963, ktorá je formálne pomenovaná ako **Deklarácia právnych zásad, ktorými sa spravuje činnosť štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru** (ďalej len „Deklarácia“). Oba medzinárodné dokumenty z dielne OSN boli akosi „predzvesťou“ Kozmickej zmluvy, pretože deklarujú právo všetkých suverénnych štátov na výskum a využívanie kozmického priestoru a nebeských telies a kogentne zakazujú privlastnenie štátmi. Deklarácia zakotvila celkovo 9 princípov, ktorými by sa členské štáty mali riadiť pri objavovaní a využívaní kozmického priestoru a nebeských telies. „*Tieto princípy vyjadrovali záujem medzinárodného spoločenstva na obmedzovaní suverenity štátov v kozmickom priestore, na zvyšovaní medzinárodnej spolupráce štátov, ale aj na riešení otázky bezpečnosti a slobody využívania.*“⁹

Deklarácia v tom čase predstavovala významný posun v právnej úprave medzinárodného kozmického práva, nakoľko rozvinula tému zodpovednosti za škody a zodpovednosti za všetky národné aktivity v kozmickom priestore. *In concreto* Deklarácia zakotvila, že štáty sa musia v rámci svojej činnosti riadiť právnou úpravou medzinárodného práva, pričom za svoje konanie a za konanie subjektov tretieho sektora vykonávajúcich činnosť v kozmickom priestore (*pozn. autora – ktorých kozmické objekty sú v tom-ktorom štáte registrované*) nesú medzinárodnoprávnu zodpovednosť. Deklarácia zakotvila, že vlastníctvo a výkon jurisdikcie vypúšťajúceho štátu nad umelým kozmickým objektom vypustením nezanikajú a v prípade návratu na Zem pristátím mimo územia vypúšťajúceho štátu sa objekt alebo časti objektu musia vrátiť štátu, v ktorom bol objekt registrovaný. Zodpovednostný systém bol v tomto prípade nastavený tak, že ak tento objekt spôsobil v rámci pristávania na Zemi škodu na území cudzieho štátu, štát registrácie nesie za ňu zodpovednosť a musí ju nahradiť. Okolnosťou vylučujúcou zodpovednosť nie sú ani škody spôsobené telesu cudzieho štátu vo vzdušnom a kozmickom priestore.

2 Medzinárodné zmluvy v oblasti právnej úpravy kozmického práva a nebeských telies

Objektívne právo v oblasti kozmického priestoru a nebeských telies sa obohatilo o určitú množinu základných právnych dokumentov, resp. imperatívnych kogentných (*ius cogens*) právnych noriem, ktoré boli premietnuté do viacstranných zmlúv, a ktoré všeobecne uznali jednotliví členovia medzinárodného spoločenstva.

Túto právnú úpravu kozmického priestoru a nebeských telies môžeme oprávnenne považovať za samostatné právne odvetvie, ktoré je „*systémom právnych noriem, ktoré upravujú základné zásady využívania vesmíru a všetkých jeho integrálnych súčastí pre mierové účely, vymedzujúce základné princípy a pravidlá medzinárodnej spolupráce pri výskume kozmického priestoru a ich úlohou je tiež vylúčiť zneužitie získaných poznatkov a skúseností k ohrozeniu svetového mieru a bezpečnosti.*“¹⁰

Základné princípy a právne obyčaje boli premietnuté do zmluvnej úpravy medzinárodnej povahy, pričom ich nielen prevzala, ale ich aj rozvinula. V súčasnosti do

⁹ KIČ, R. (2014): Právne postavenie štátov, ktoré neratifikovali kozmickú zmluvu. In: GIERTL, A. (2014): Aktuálne problémy medzinárodného leteckého a kozmického práva, s. 119-120.

¹⁰ LUKÁŠEK, L. (2011): Mezinárodní právo v komentovaných dokumentech, s. 91.

kategórie medzinárodných zmlúv upravujúcich právny režim kozmického priestoru a nebeských telies patrí najmä:

- 1) Zmluva o zásadách a činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru vrátane Mesiaca a iných nebeských telies z roku 1967,
- 2) Dohoda o pomoci kozmonautom a ich návrate a o vrátení predmetov vypustených do kozmického priestoru z roku 1968,
- 3) Dohovor o medzinárodnej zodpovednosti za škody spôsobené kozmickými objektmi z roku 1972,
- 4) Dohovor o registrácii objektov vypustených do kozmického priestoru z roku 1975,
- 5) Dohoda o činnosti štátov na Mesiaci a iných nebeských telesách z roku 1979.¹¹

Pre úplnosť treba dodať, že nejde ani zďaleka o úplný výpočet právnych aktov medzinárodného kozmického práva. Vyššie uvedené dokumenty sú pokladané za fundamentálny základ právnej úpravy kozmického práva a nebeských telies. Právna úprava kozmického priestoru a nebeských telies je dotváraná komplexom medzinárodných zmlúv, dohovorov, dohôd, princípov, deklarácií prijatých na pôde OSN, prípadne aj rezolúcií prijatých Valným zhromaždením OSN. Medzinárodné kozmické právo je zároveň dotvárané aj na regionálnej úrovni, ktorá akcentuje ekonomické aspekty využívania zdrojov vesmírneho programu (napríklad oblasť telekomunikácií), regulácie činnosti aktérov (napríklad frekvenčné pásma) zakladajúcich spoluprácu medzi štátmi na základe regionálneho alebo globálneho charakteru. Do tejto kategórie dokumentov medzinárodného kozmického práva patrí napríklad:

- 1) Dohoda o založení medzinárodného systému a organizácie vesmírnych komunikácií (INTERSPUTNIK),
- 2) Konvencia o založení Európskej organizácie pre satelitnú komunikáciu (EUTELSAT),
- 3) Dohoda o arabskej korporácii pre vesmírne komunikácie (ARABSAT) a pod.

Uvedené medzinárodnoprávne dokumenty vytvorili osobitný právny režim využívania kozmického priestoru, ktorý je založený na nasledujúcich zásadách:

- 1) kozmický priestor je otvorený činnosti všetkých suverénnych štátov na princípe zákazu diskriminácie, a to na princípe rovnosti v súlade s úpravou medzinárodného práva a so slobodným prístupom do každej sféry kozmických činností;
- 2) štáty participujú na medzinárodnej spolupráci v sfére realizácie vedeckých výskumov v kozme;
- 3) kozmický priestor a kozmické telesá nemôžu byť prisvojené okupáciou, deklaráciou suverenity na ne alebo akýmkoľvek iným prostriedkom;
- 4) vesmírna činnosť štátov je uskutočňovaná v súlade s medzinárodným právom ako aj v súlade s Chartou OSN na to, aby sa udržal mier a bezpečnosť vo svete, a ďalší rozvoj medzinárodnej spolupráce a porozumenia;
- 5) kontrahent zmluvy nesmie na obežnú dráhu alebo vesmírne telesá umiestňovať nijaké druhy zbraní hromadného ničenia, ani na nich budovať opevnenia, stavby alebo vojenské základne, ani vykonávať vojenské manévry alebo skúšky akýchkoľvek zbraní;
- 6) na základe vnímania kozmonautov ako vyslancov ľudstva do kozmu, sú štáty povinné poskytovať im všestrannú pomoc v prípade pohromy, havárie alebo núteného pristátia,

¹¹ HAYS, P. L. (2011): Space and Security: A Reference Handbook, s. 9-37.

tak na území kontrahenta zmluvy, ako aj na otvorenom mori a zaistiť im bezpečný a okamžitý návrat do krajiny, kde bola daná vesmírna loď evidovaná;

- 7) kontrahenti zmluvy musia bezodkladne informovať ostatné štáty alebo generálneho tajomníka OSN o javoch zistených vo vesmírnom priestore, ako aj o kozmických telesách, ktoré by mohli predstavovať nebezpečenstvo pre život a zdravie kozmonautov;
- 8) kontrahenti nesú zodpovednosť za činnosť štátu v kozme, a to nezávisle od jej realizácie vládnymi orgánmi alebo nevládnymi právnickými osobami pre zabezpečenie toho, aby sa realizovala takáto činnosť v súlade s ustanoveniami zmluvy, pod stálou kontrolou a povolením náležitých štátov, pričom táto zásada sa plne týka aj kozmickej činnosti medzinárodných organizácií, ako aj ich členov;
- 9) stanovuje sa medzinárodná zodpovednosť fyzických alebo právnických osôb za škody, ktoré objekty alebo ich súčasti vyslané do kozmu spôsobili na Zemi, vo vzdušnom priestore alebo v kozme, a to vo vzťahu k štátom, ktoré sú spojené s vysielaním takýchto objektov do kozmu, ako aj vo vzťahu k zmluvným partnerom;
- 10) vo vzťahu k objektom vyslaným do kozmu a ich posádkam platí právomoc a kontrola príslušného kontrahenta počas celého obdobia, v ktorom sa objekt a jeho posádka nachádzajú v kozme alebo na nebeskom telese, pričom sa to týka aj vlastníckeho práva štátu, ktorý ich vypustil na tieto objekty a ich súčasti, alebo tiež na stavby vybudované na nebeskom telese;
- 11) na princípe spolupráce a vzájomnej pomoci, sú štáty povinné realizovať všetku svoju činnosť v kozme s ohľadom na príslušné záujmy iných kontrahentov, ako aj predchádzať škodlivému znečisteniu a zmenám zemského prostredia, ktoré sú preňho nepriaznivé v dôsledku účinku mimozemského objektu alebo vytvorenia škodlivých porúch činnosti na Zemi;
- 12) štáty podliehajúce zmluve realizujúce kozmickú činnosť sú povinné na základe súčinnosti medzinárodnej spolupráce vo výskume a využívaní kozmického priestoru na rovnakom základe skúmať žiadosti iných štátov, aby im dali možnosť pozorovať let vysielaných objektov a v maximálne nožnej a prakticky realizovateľnej miere informovať generálneho tajomníka OSN, verejnosť a medzinárodné vedecké spoločenstvo o charaktere, miestach, priebehu a výsledkoch takejto činnosti;
- 13) všetky stanice, vesmírne lode, zariadenie ako aj vybavenie nachádzajúce sa na nebeských telesách sú otvorené pre predstaviteľov iných zmluvných strán na princípe vzájomnosti, pričom títo predstavitelia musia plánovanú návštevu oznámiť vopred, aby boli uskutočniteľné príslušné konzultácie a prijaté opatrenia na maximálne obozretné zabezpečenie bezpečnosti a na predchádzanie narušenia regulárneho chodu operácií na objektoch, ktoré majú byť navštívené.¹²

Skôr než budeme analyzovať vyššie uvedené medzinárodné dokumenty a zásady, na mieste je otázka – akým subjektom sú adresované medzinárodno-právne akty kozmického práva? Odpoveď vyplýva najmä z ustanovení Zmluvy o zásadách a činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru vrátane Mesiaca a iných nebeských telies z roku 1967 a niektorých ďalších medzinárodných dohôd o vesmíre. Z dikcie jednotlivých ustanovení týchto dokumentov vyplýva, že adresátmi medzinárodného kozmického práva sú najmä:

¹² MRÁZ, S. – POREDOŠ, F. – VRŠANSKÝ, P. (2005): Medzinárodné právo verejné, s. 135-136.

- 1) štáty, ktoré vysielajú vesmírne objekty a tiež štáty, z územia ktorých alebo zariadení sa takéto vysielanie realizuje;¹³
- 2) medzinárodné organizácie štátov, vládne a mimovládne právnické osoby, ktoré sa zúčastňujú na vesmírnej činnosti s povolením a pod kontrolou vysielajúcich signatárskych štátov;¹⁴
- 3) fyzické osoby, ktoré sa bezprostredne zúčastňujú na realizácii letov do kozmického priestoru, t. j. kozmonauti, ktorí majú právne postavenie vyslancov ľudstva do vesmíru.¹⁵

Vyššie uvedeným subjektom je priznaná medzinárodno-právna subjektivita, nakoľko na základe príslušných ustanovení spomínaných medzinárodných dokumentov kozmického práva disponujú určitou množinou práv, ktorým zodpovedajú určité povinnosti.

2.1 Zmluva o zásadách a činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru vrátane Mesiaca a iných nebeských telies

Pri príležitosti 10. výročia vypustenia prvého kozmického objektu (*Sputnik 1*) do vesmíru boli v roku 1967 zásady a právne obyčaje, ktorým sme sa venovali vyššie, premietnuté do ťažiskovej **Zmluvy o zásadách činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru vrátane Mesiaca a iných nebeských telies z roku 1967** (ďalej len „Kozmická zmluva“). Kozmická zmluva bola podpísaná v Moskve, Washingtone a Londýne 27. januára 1967. K dnešnému dňu zmluvu podpísalo a ratifikovalo celkovo 104 štátov.

Z formalistického hľadiska sa Kozmická zmluva člení na preambulu a články I. až XVII. Príslušné ustanovenia Kozmickej zmluvy sa stali základom nového právneho odvetvia, medzinárodného kozmického práva.

Kozmická zmluva bola prijímaná na pozadí tzv. hviezdnych vojen, ktoré, stručne povedané, spočívali vo vedecko-technickom súperení dvoch veľmoci v oblasti vesmírneho programu – USA a ZSSR. Súperenie oboch veľmocí malo podstatný dopad na kontrakčný proces Kozmickej zmluvy. Obe strany sa takpovediac predbiehali vo vedecko-technickom pokroku dobývania vesmíru, čo podnecovalo ich záujem na vzájomnom limitovaní sa aj na úrovni medzinárodného kozmického práva. Preto sa kontrakčný proces Kozmickej zmluvy niesol spočiatku v duchu snáh o obmedzenie jednej strany. V roku 1966 obe veľmoci predložili návrhy zmlúv COPUOS-u, ktoré prispeli ku konečnej, konsenzuálnej podobe Kozmickej zmluvy.

Prvá zásada je premietnutá do ustanovenia čl. I Kozmickej zmluvy, v zmysle ktorého výskum a využívanie kozmického priestoru vrátane Mesiaca a iných nebeských telies sa vykonávajú pre blaho a v záujme všetkých krajín bez ohľadu na stupeň ich hospodárskeho a vedeckého rozvoja a patria celému ľudstvu.

Kozmický priestor vrátane Mesiaca a iných nebeských telies je voľný pre výskum a využívanie všetkými štátmi bez akejkoľvek diskriminácie, na základe rovnosti a podľa medzinárodného práva a všetky oblasti nebeských telies sú voľne prístupné. V kozmickom priestore vrátane Mesiaca a iných nebeských telies musí byť sloboda vedeckého bádania a štáty uľahčujú a napomáhajú medzinárodnú spoluprácu pri takomto bádani.

¹³ Preambula a I.I., III.-XVI. Zmluvy o zásadách a činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru vrátane Mesiaca a iných nebeských telies z roku 1967.

¹⁴ 1. VI., XI. A XIII. Zmluvy o zásadách a činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru vrátane Mesiaca a iných nebeských telies z roku 1967.

¹⁵ 1. V. a VIII. Zmluvy o zásadách a činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru vrátane Mesiaca a iných nebeských telies z roku 1967; Dohoda o pomoci kozmonautom a ich návrate a o vrátení predmetov vypustených do kozmického priestoru z roku 1968.

Hoci sme v súčasnosti svedkami ukončenia éry raketoplánov, stále prebieha celý rad iných projektov. Hľadanie alternatívy raketoplánov a iné projekty potvrdzujú, že slobodu výskumu a využívania kozmického priestoru štáty uskutočňujú prostredníctvom vedecky zameraných kozmických objektov určených na prieskum blízkeho a postupne aj vzdialenejšieho vesmíru.

V súčasnosti azda najviac počuť hlasy o kolonizácii Marsu, či dokonca preskúmaní mesiacov ostatných planét. Sloboda výskumu a využívania kozmického priestoru sa v súčasnosti bežne uskutočňuje aj prostredníctvom kozmických letov s ľudskými posádkami (orbitálne stanice s medzinárodnými posádkami), ako aj aplikovaných kozmických objektov určených na prenos televíznych signálov, geografický prieskum Zeme, výskum a predpoveď počasia, a prostredníctvom fungovania pozemných orientačných systémov (GPS), ochrany životného prostredia a pod.

Rôznorodosť a počet aktivít v kozmickom priestore a percepčia viacerých štátov ukazuje nevyhnutnosť regulovania činnosti štátov vo vesmíre založenej na teórii zón. Preto podobne ako v prípade Antarktídy, aj medzinárodný režim využívania kozmického priestoru a nebeských telies je (čl. II až IV Kozmickej zmluvy) založený na zákaze privlastnenia si akejkoľvek časti kozmického priestoru, Mesiaca alebo iných nebeských telies vyhlásením suverenity, okupovaním alebo iným spôsobom.

S uplatňovaním tejto základnej zásady medzinárodného kozmického práva nebol problém do roku 1976, keď rovníkové štáty¹⁶ vydali Bogotskú deklaráciu, ktorou vyhlásili svoju suverenitu nad časťou geostacionárnej dráhy (ďalej len „GEO“).

Ide o dráhu vo výške 36 000 km nad zemským povrchom, po ktorej obiehajú umelé družice takou rýchlosťou, že obehnú Zem v rovnakom čase, ako sa Zem otočí okolo vlastnej osi. Zmluvné štáty Bogotskej deklarácie konštatovali, že čl. II Kozmickej zmluvy im bola neprávnom odopretá suverenita nad GEO.

Rovníkové štáty považovali GEO za ich vlastnú časť (prírodný zdroj) a nie za súčasť kozmického priestoru. Argumentovali satelitným a telekomunikačným využívaním GEO, keďže umelé telesá vypustené do kozmu budú „fixne umiestnené v jednom bode“. Vzhľadom k tomu, že k dispozícii je len 360 stupňov orbity a satelity musia byť stále od seba oddelené niekoľkými stupňami, aby sa navzájom nerušili, ide o relatívne vzácny priestor, ktorý motivoval rovníkové štáty k ich presvedčeniu, pretože ekonomické dôsledky využívania orbity inými štátmi by po priznaní suverenity rovníkovým štátom mohli mať blahý vplyv na rozvoj takýchto krajín.¹⁷

Ostatné štáty tento výklad jednoznačne zavrhlí a považovali v zmysle čl. II Kozmickej zmluvy GEO naďalej za imanentnú súčasť kozmického priestoru. V tejto súvislosti je vhodné spomenúť dve organizácie, ktoré chránia využívanie kozmického, a teda aj GEO priestoru – Právny podvýbor COPUOS-u a ITU (Medzinárodná telekomunikačná únia). Právny podvýbor prijíma rozhodnutia na základe konsenzu strán, ktorým sa eliminuje nesúhlas s prijímanými ustanoveniami a tým sa predchádza možným problémom. ITU má vo svojej právomoci „prerozdeľovanie“ orbitálnych priestorov v záujme ich efektívneho využívania, pričom dáva všetkým štátom rovnakú možnosť umiestňovania družíc a teda aj tým rovníkovým, ktoré boli signatármi Bogotskej deklarácie.

Kozmická zmluva v ustanovení čl. III zdôrazňuje, že štáty sa musia zdržať činností ohrozujúcich medzinárodný mier a bezpečnosť a musia konať v záujme rozvoja medzinárodnej spolupráce a porozumenia.

Podľa čl. IV Kozmickej zmluvy sa zmluvné štáty zaväzujú neumiestňovať na obežnú dráhu okolo Zeme nijaké objekty nesúce jadrové zbrane alebo akékoľvek iné druhy zbraní

¹⁶ Kolumbia, Ekvádor, Kongo, Indonézia, Keňa, Uganda, Zair a Brazília ako pozorovateľ.

¹⁷ KICĎ, R. (2014): Právne postavenie štátov, ktoré neratifikovali kozmickú zmluvu. In: GIERTL, A. (2014): Aktuálne problémy medzinárodného leteckého a kozmického práva, s. 122.

hromadného ničenia, nezavádzať tieto zbrane na nebeské telesá a nerozmiestňovať tieto zbrane akýmkoľvek iným spôsobom v kozmickom priestore. Mesiac a iné nebeské telesá využívajú všetky zmluvné štáty výhradne pre mierové účely. Na nebeských telesách sa zakazuje budovanie vojenských základní, zariadení a opevnení, skúšky akýchkoľvek zbraní a vykonávanie vojenských manévrov. Využívať vojenské osoby pre vedecký výskum a pre akékoľvek iné mierové účely nie je zakázané. Zároveň používať akýkoľvek výstroj alebo akékoľvek zariadenie nevyhnutné pre mierový výskum Mesiaca a iných nebeských telies taktiež nie je zakázané.

Významným ustanovením je čl. V Kozmickej zmluvy, ktorý kozmonautom priznáva právny status vyslancov ľudstva v kozmickom priestore. Zmluvné štáty Kozmickej zmluvy sú povinné kozmonautom poskytnúť všemocnú pomoc v prípade nehody, tiesne alebo núdzového pristátia na území iného zmluvného štátu alebo na širom mori. Ak kozmonauti pristnú týmto spôsobom, dopravujú sa bezpečne a rýchlo do štátu, v registri ktorého je kozmické plavidlo zapísané. Pri vykonávaní činnosti v kozmickom priestore a na nebeských telesách poskytujú kozmonauti jedného zmluvného štátu všemožnú pomoc kozmonautom ostatných zmluvných štátov.

Zmluvné štáty sú povinné okamžite informovať ostatné zmluvné štáty alebo generálneho tajomníka OSN o akýchkoľvek javoch, ktoré zistia v kozmickom priestore vrátane Mesiaca a iných nebeských telies a ktoré by mohli byť nebezpečné pre život alebo zdravie kozmonautov.

Nemožno opomenúť ustanovenie čl. VI Kozmickej zmluvy, ktoré priznáva zmluvným štátom, medzinárodným organizáciám vykonávajúcim činnosť v kozmickom priestore a členským štátom týchto organizácií medzinárodnú zodpovednosť za ich činnosť v kozmickom priestore vrátane Mesiaca a iných nebeských telies a za vypúšťanie objektov do tohto priestoru. Objekty vypúšťané zmluvným štátom musia byť zapísané v registri, pričom štáty po jeho vypustení nad objektom nestrácajú kontrolu a jurisdikciu.

Kozmická zmluva ďalej ukladá zmluvným stranám konzultačnú povinnosť, ak sa domnievajú, že ich činnosť v kozmickom priestore by mohla škodlivo pôsobiť na činnosť iných štátov (čl. IX Kozmickej zmluvy), záväzok spolupráce pri pozorovaní kozmických objektov z územia zmluvných strán (čl. X Kozmickej zmluvy), notifikačnú povinnosť generálnemu tajomníkovi OSN o svojej činnosti v kozmickom priestore (čl. XI Kozmickej zmluvy) a pod.

Napriek nespornému prínosu Kozmickej zmluvy do medzinárodného kozmického práva, bolo zrejmé, že jej úprava na úrovni všeobecných právnych zásad nie je postačujúca pre praktické potreby rozvíjajúcej sa kozmickej činnosti, ktorá prinášala množstvo praktických a právnych problémov. Preto v roku 1966 Valné zhromaždenie OSN Výboru pre mierové využívanie kozmického priestoru odporučilo pripraviť návrhy ďalších medzinárodných zmlúv. Konkrétne sa tieto medzinárodné dokumenty mali zamerať na pomoc kozmonautom a zodpovednosť za škodu spôsobenú kozmickými objektmi a rozhraničenie vzdušného a kozmického priestoru.

2.2 Dohoda o pomoci kozmonautom a ich návrate a o vrátení predmetov vypustených do kozmického priestoru

Jedným z výsledkov z radu predložených návrhov bola **Dohoda o pomoci kozmonautom a ich návrate a o vrátení predmetov vypustených do kozmického priestoru** z roku 1968 (ďalej len „Dohoda o kozmonautoch“).

Dohoda o kozmonautoch bola uzatvorená 19. decembra 1967 a ratifikovaná 18. februára 1969. Notifikácia sukcesie Slovenskej republiky do Dohody o kozmonautoch bola uskutočnená 1. januára 1993 (*pozn. autora – vznik Slovenskej republiky*), kedy aj nadobudla

účinnosť. Dohodu celkovo ratifikovalo 94 štátov, ďalších 25 ju podpísalo a 2 štáty vydali vyhlásenie o prevzatí práv a povinností z nej.¹⁸

Z formalistického hľadiska Dohoda o kozmonautoch obsahuje 10 článkov, ktoré zakotvujú právny status kozmonautov po návrate na Zem v špecifických prípadoch. Taktiež upravuje proces zaobchádzania s kozmickými objektmi, aby bolo garantované prinavrátenie vypúšťajúcemu štátu.

Dohoda o kozmonautoch bola aj reakciou na tragické osudy kozmonautov (napríklad v rámci programu *Apollo*). Prijatie tejto dohody sa už v najbližších rokoch ukázalo ako správne, napríklad s ohľadom na misiu *Apollo 13*, kedy kozmonauti nemohli pristáť na Mesiaci z dôvodu poruchy.

Dohoda o kozmonautoch vychádza z čl. V Kozmickej zmluvy a v súlade s preambulou si kladie za cieľ rozvíjať spoluprácu štátov vo vymedzených oblastiach a dať jej konkrétnejší výraz.¹⁹

Podľa čl. 1 Dohody o kozmonautoch každá zmluvná strana, ktorá dostane informácie alebo objaví, že posádka kozmickej lode utrpela nehodu alebo sa nachádza v tiesni alebo vykonala núdzové či nezamýšľané pristátie na území, ktoré podlieha jej právomoci, alebo na voľnom mori či ktoromkoľvek inom mieste, ktoré nespadá pod právomoc žiadneho štátu, okamžite

- a) upovedomí o tom vypúšťajúce orgány alebo, ak ich nemôže zistiť a ihneď s nimi nadviazať spojenie, bez meškania to verejne oznámi všetkými vhodnými komunikačnými prostriedkami, ktoré má k dispozícii, a
- b) upovedomí generálneho tajomníka OSN, ktorý má informáciu bez odkladu rozšíriť všetkými vhodnými komunikačnými prostriedkami, ktoré má k dispozícii.

Ak posádka kozmickej lode pristane v dôsledku nehody, tiesne, núdzového alebo nezamýšľaného pristátia na území pod právomocou zmluvnej strany, vykoná táto strana ihneď všetky možné opatrenia na jej záchranu a poskytne jej všetku potrebnú pomoc. Bude informovať vypúšťajúce orgány, tak isto generálneho tajomníka OSN o opatreniach, ktoré vykonáva, a o ich postupe. Ak by pomoc vypúšťajúcich orgánov mohla prispieť k dosiahnutiu rýchlej záchrany alebo by podstatne prispela k účinnosti pátracích a záchranných operácií, budú vypúšťajúce orgány spolupracovať so zmluvnou stranou, aby sa dosiahlo účinné vykonávanie pátracích a záchranných operácií. Tieto operácie bude riadiť a kontrolovať zmluvná strana, ktorá bude konať za tesných a stálych konzultácií s vypúšťajúcimi orgánmi.

Ak dôjdu informácie alebo sa objaví, že posádka kozmickej lode zostúpila na voľné more alebo na iné miesto, ktoré nespadá pod právomoc žiadneho štátu, poskytnú v prípade potreby tie zmluvné strany, ktoré to môžu urobiť, pomoc pri pátracích a záchranných operáciách pre túto posádku, aby zabezpečili jej urýchlenú záchranu. Budú informovať vypúšťajúce orgány a generálneho tajomníka OSN o opatreniach, ktoré vykonávajú, a o ich postupe. Ak posádka kozmickej lode pristane v dôsledku nehody, tiesne, núdzového alebo nezamýšľaného pristátia na území, ktoré spadá pod právomoc niektorej zmluvnej strany, alebo ak bola nájdená na voľnom mori alebo inom mieste, ktoré nepatrí pod právomoc žiadneho štátu, bude bezpečne a bez meškania vrátená zástupcom vypúšťajúcich orgánov.

Ďalšie ustanovenia (čl. V – VI Dohody o kozmonautoch) riešia otázky jurisdikcie, vzájomnej kooperácie, súčinnosti a notifikačnej povinnosti voči vypúšťajúcim orgánom²⁰ a generálnemu tajomníkovi OSN.

¹⁸ KÍČ, R. (2014): Právne postavenie štátov, ktoré neratifikovali kozmickú zmluvu. In: GIERTL, A. (2014): Aktuálne problémy medzinárodného leteckého a kozmického práva, s. 123.

¹⁹ KLUČKA, J. (2011). Medzinárodné právo verejné (všeobecná a osobitná časť), s. 354.

²⁰ Na účely Dohody o kozmonautoch výraz "vypúšťajúce orgány" sa vzťahuje na štát zodpovedný za vypustenie alebo, keď je za vypustenie zodpovedná medzinárodná vládna organizácia, na túto

2.3 Dohoda o medzinárodnej zodpovednosti za škody spôsobené kozmickými objektmi

Výsledkom predložených návrhov na nadviazanie na Kozmickú zmluvu bola **Dohoda o medzinárodnej zodpovednosti za škody spôsobené kozmickými objektmi** (ďalej len „Dohoda o medzinárodnej zodpovednosti“), ktorá bola podpísaná 29. marca 1972 v Londýne, Moskve a Washington. Z formálneho hľadiska Dohoda o medzinárodnej zodpovednosti pozostáva až z XXIII článkov.

Už úvodný článok I sa venuje definovaniu základných pojmov, ako je škoda, vypustenie, vypúšťajúci štát a kozmický objekt.

Vypúšťajúci štát je na princípe absolútnej zodpovednosti zodpovedný zaplatiť náhradu škody spôsobenej jeho kozmickým objektom na povrchu Zeme alebo lietadlám počas letu. Výnimkou z absolútnej zodpovednosti je prípad, ak škoda vznikla na kozmickom objekte jedného štátu kozmickým objektom druhého štátu mimo územia povrchu Zeme. V takomto prípade je druhý štát zodpovedný iba, ak škoda vznikla jeho vinou alebo vinou osôb, za ktoré je zodpovedný.

Problém nastane v prípade škody spôsobenej inde než na povrchu Zeme kozmickému objektu jedného vypúšťajúceho štátu alebo osobám či majetku na palube tohto kozmického objektu kozmickým objektom iného vypúšťajúceho štátu a škody tým spôsobenej tretiemu štátu alebo jeho fyzickým či právnickým osobám. V takomto prípade sa u prvých dvoch štátov uplatňuje solidárna zodpovednosť (podľa miery ich zavinenia) voči tretiemu štátu.

Dohoda o medzinárodnej zodpovednosti ďalej ustanovuje, že nárok na náhradu škody sa predkladá vypúšťajúceму štátu diplomatickou cestou. V prípade, že neudržiava s konkrétnym štátom diplomatické styky, možno tak urobiť prostredníctvom iného štátu, ktorý udržiava, alebo prostredníctvom generálneho tajomníka OSN.

Uplatnenie nároku je limitované, pretože musí byť uplatnený najneskôr jeden rok odo dňa vzniku škody (objektívna lehota) alebo od menovitého zistenia vypúšťajúceho štátu, ktorý je za škodu zodpovedný, alebo do jedného roka odo dňa, keď sa o týchto skutočnostiach dozvedel (subjektívna lehota). „*Predloženie nároku na náhradu škody vypúšťajúceму štátu podľa tohto Dohovoru nevyžaduje, aby štát predkladajúci nárok alebo fyzické či právnické osoby, ktoré zastupuje, vyčerpali predtým miestne prostriedky na nápravu, ktoré môžu mať k dispozícii. Spravidla sa poskytuje taká náhrada za škodu, ktorá uvedie fyzickú či právnickú osobu, štát alebo medzinárodnú organizáciu, ktorých nárok sa predkladá, do stavu, ktorý by existoval, keby škoda nebola nastala.*“²¹ Ak nastane situácia, že sa do jedného roka nedosiahne dohoda o nároku na náhradu škody odo dňa, keď štát predkladajúci nárok oznámi vypúšťajúceму štátu, že predložil dokumentáciu o svojom nároku, zriadi dotknuté strany na žiadosť ktoréhokoľvek z nich komisiu na zistenie rozsahu nárokov. Komisia na zistenie nárokov rozhodne o podstate nároku na náhradu škody, a pokiaľ ide o relatívnu náhradu, určí jej výšku. Komisia na zistenie nárokov sa skladá z troch členov, pričom jedného člena vymenuje štát predkladajúci nárok, druhého člena menuje vypúšťajúci štát a tretieho člena – predsedu, volia dotknuté strany spoločne.

2.4 Dohovor o registrácii objektov vypustených do kozmického priestoru

Bohatá kozmická činnosť štátov priniesla potrebu registrácie. Treba však zdôrazniť, že s registrami kozmických objektov na národnej úrovni počítala už Kozmická zmluva z roku

organizáciu, ak táto organizácia vydá vyhlásenie o svojom prijatí práv a povinností ustanovených touto Dohodou a väčšina členských štátov tejto organizácie sú zmluvnými stranami tejto Dohody a Zmluvy o zásadách činnosti štátov pri výskume a využívaní kozmického priestoru včítane Mesiaca a iných nebeských telies.

²¹ KICĎ, R. (2014): Právne postavenie štátov, ktoré neratifikovali kozmickú zmluvu. In: GIERTL, A. (2014): Aktuálne problémy medzinárodného leteckého a kozmického práva, s. 124.

1967. Od roku 1961 bol u generálneho tajomníka OSN aj zriadený „dobrovoľný“ register kozmických objektov.²²

Výsledkom práce Výboru OSN pre mierové využitie kozmického priestoru v roku 1975 bol **Dohovor o registrácii objektov vypustených do kozmického priestoru** (ďalej len „Dohovor o registrácii“).

Na základe Dohovoru o registrácii sa vnútroštátna a medzinárodná registrácia kozmických objektov stáva povinnou. *„Zatiaľ čo vnútroštátne registre sa vedú pri orgánoch alebo inštitúciách, o ktorých rozhoduje štát samostatne, medzinárodný register vedie generálny tajomník OSN. Po tom, čo bol kozmický objekt vypustený na obežnú dráhu alebo do kozmického priestoru sa do vnútroštátneho registra zapisujú jeho identifikačné údaje vrátane označenia vypúšťajúceho štátu (štátov), registračných čísiel objektu, miesta a času jeho vypustenia, základných parametrov jeho obežnej dráhy, účelu, na ktorý má slúžiť, a pod.“*²³

Dohovor o registrácii je založený na postuláte jediného registračného miesta. Prakticky to znamená, že v prípade vypustenia kozmického objektu medzinárodnou organizáciou alebo spoločne viacerými štátmi treba rozhodnúť o tom, kto bude uvedený ako štát jeho registrácie. V tejto súvislosti možno spomenúť napríklad družice vypúšťané tzv. Európskou kozmickou agentúrou (ESA), ktoré sú registrované vo Francúzsku a družice vypúšťané v rámci bývalého programu Interkozmos boli registrované v bývalom ZSSR. *„Je to tak preto, lebo s národnou registráciou kozmických objektov kozmické právo spája právne účinky, a to pokiaľ ide o výkon jurisdikcie, udržanie vlastníckeho práva a vrátenie kozmických objektov do štátu, v registri ktorého sú zapísané, ako aj režimu zodpovednosti za škody spôsobené kozmickými objektmi (keďže štát registrácie kozmického objektu spravidla býva aj vypúšťajúcim štátom).“*²⁴

2.5 Dohoda o činnosti štátov na Mesiaci a ostatných nebeských telesách

Dodnes poslednú viacstrannú zmluvu medzinárodného kozmického práva predstavuje **Dohoda o činnosti štátov na Mesiaci a iných nebeských telesách** z roku 1979 (ďalej len „Dohoda o Mesiaci“), ktorá dosiaľ nenadobudla platnosť.²⁵ *„Je nesporné, že predmetom svojej úpravy „predbehla dobu“, hoci úprava právneho režimu Mesiaca a jeho prírodných zdrojov aj v období predchádzajúcom jeho praktickému využitiu má svoje výhody a do kozmického práva vnáša prvok právnej istoty. Podobne ako predošlé mnohostranné dohovory aj Dohoda o Mesiaci nadväzuje na Kozmickú zmluvu, ale aj na ďalšie už uzavreté zmluvy.“*²⁶ Nepochybným prínosom Dohody o Mesiaci je konkretizácia a rozvinutie predošlých zmlúv s ohľadom na ďalší pokrok vo výskume a využívaní kozmického priestoru, resp. nebeských telies.

Dohoda o Mesiaci akcentuje to, čo vyplývalo z predošlých dokumentov, a to, že akúkoľvek činnosť na Mesiaci možno vykonávať len v súlade s medzinárodným právom a najmä Chartou OSN v záujme upevnenia medzinárodného mieru a bezpečnosti. Kontrahenti Dohody o Mesiaci sa zaviazali, že ľudstvu najbližšie nebeské teleso budú využívať len na mierové účely. Taktiež je na Mesiaci vyhlásená sloboda vedeckého výskumu pre všetky štáty bez akejkoľvek diskriminácie, pričom na jeho účely môžu štáty zbierať a odvážať vzorky minerálov z Mesiaca. Zmluvné štáty sú ďalej oprávnené pristávať a štartovať z povrchu Mesiaca, umiestňovať tam svoj personál, kozmické aparatúry, stavby či zariadenia alebo sa voľne pohybovať na Mesiaci. Ďalej treba zdôrazniť, že Dohoda o Mesiaci zakotvuje, že prírodné bohatstvo je spoločné dedičstvo ľudstva, a teda nesmú byť nikým privlastnené.

²² KLUČKA, J. (2011). Medzinárodné právo verejné (všeobecná a osobitná časť, s. 355.

²³ Tamtiež, s. 355.

²⁴ KLUČKA, J. (2011). Medzinárodné právo verejné (všeobecná a osobitná časť, s. 355.

²⁵ Tamtiež, s. 355.

²⁶ Tamtiež, s. 356.

V tejto súvislosti si dovoľíme poukázať činnosti niektorých fyzických osôb a právnických osôb – podnikateľov. Už dlhšiu dobu sme svedkami toho, že sa „predávajú“ pozemky na Mesiaci s tým, že kupujúcemu sa vystaví certifikát potvrdzujúci jeho vlastnícke právo k danému pozemku na Mesiaci. Spomenúť možno napríklad spoločnosť *Lunar Embassy* z Nevady. Jeden akrový (pozn. autora - 4 046,873 m²) pozemok na Mesiaci táto spoločnosť predáva za 33,18 Eur. Najnovšie sa táto spoločnosť neobmedzuje len na Mesiac, ale v zásade na všetky planéty slnečnej sústavy. *Ad absurdum* je predaj celej trpasličej planéty Pluto za 250 000 amerických dolárov.²⁷

Takéto jednostranné vyhlásenie vlastníckeho práva k nebeským telesám predávajúcim treba považovať za protiprávne a certifikáty o vlastníctve pozemku na určitom nebeskom telese sú absolútne neplatné. Predaj pozemkov je totiž nepochybne v rozpore s čl. II Kozmickej zmluvy, ktorý *expressis verbis* zakazuje privlastnenie si akejkoľvek časti kozmického priestoru, Mesiaca alebo iných nebeských telies vyhlásením suverenity, okupovaním alebo iným spôsobom. Nakoľko v danom prípade ide o predaj svojvoľne privlastnených pozemkov medzi podnikateľom a fyzickou osobou (prípadne medzi dvoma fyzickými osobami), možno argumentovať aj rozporom so zásadou *nemo plus iuris ad alium transfere potest quam ipse habet*.

Takéto konanie možno posunúť dokonca do trestnoprávnej roviny. Predaj pozemkov na Mesiaci a iných nebeských telesách podľa nášho názoru napĺňa skutkovú podstatu trestného činu podvodu podľa § 221 Trestného zákona (zákon č. 300/2005 Z. z. v znení neskorších predpisov). Skutkovú podstatu trestného činu podľa § 221 ods. 1 Trestného zákona naplní ten, kto na škodu cudzieho majetku seba alebo iného obohatí tým, že uvedie niekoho do omylu alebo využije niečí omyl, a spôsobí tak na cudzom majetku malú škodu. V takomto prípade sa páchatel potrestá trestnom odňatím slobody až na dva roky. Samozrejme, trestný kódex zakotvuje aj kvalifikované skutkové podstaty trestného činu podvodu s vyššími trestnými sadzbami (napríklad ak je spôsobená značná škoda, alebo z osobitného motívu, alebo závažnejším spôsobom konania atď.).

Možno teda konštatovať, že takéto konanie je v rozpore s celým radom právnych predpisov pochádzajúcich z medzinárodného práva, trestného práva a súkromného práva (občianske a obchodné právo).

3 Space Act 2015

Pomerne búrlivú diskusiu prinieslo podpísanie *Space Act 2015* administratívou Baracka Obamu. Sporným bodom *Space Act 2015* je právo súkromných spoločností privlastniť si suroviny z planétiok.

Uvedený zákon bol prijatý na pozadí aktuálne prebiehajúcej „privatizácie“ vesmíru. Ukončenie éry raketoplánov umocnilo požiadavku na hľadanie alternatívnych zdrojov financovania kozmickej činnosti, a to z radov súkromných spoločností. V tomto smere dominuje najmä spoločnosť *Space X*.

Zákon je označený ako H.R. 2262 (Snemovne reprezentantov Kongresu USA) - *U.S. Commercial Space Launch Competitiveness Act* (voľne Zákon USA o konkurencieschopnosti v komerčných vesmírnych aktivitách). Podpisom prezidenta z 25. novembra 2015 oficiálne nadobudol platnosť.

Hlavným účelom zákona je podporiť vznikajúci priemysel využívania kozmu. Súkromným firmám poskytuje akési obdobie benevolencie, keď budú môcť vypúšťať kozmické lode s minimálnym dozorom vlády. Najpodstatnejším bodom je ale to, že im

²⁷ LUNAR EMBASSY: Pluto (in it's entirety) [online]. Dostupné na internete: <http://www.lunarembassy.com/product/pluto-in-its-entirety/>.

poskytuje vlastnícke práva k surovinám, ktoré vyťažia na planétkach alebo iných nebeských telesách.

Práve tento bod vyvoláva negatívne ohlasy na medzinárodnom poli, najmä zo strany Ruska a Číny. Kriticky sa však vyjadrila aj EÚ a iné štáty. USA totiž podpísali a ratifikovali spomínanú Kozmickú zmluvu, ktorá zakotvuje, že kozmický priestor a telesá nepatria nijakej krajine. Preto odborníci na kozmické právo spochybňujú nárok USA na udeľovanie vlastníckych práv v kozme. Navyše každé rozhodovanie v tomto kontexte sa musí riešiť v rámci inštitúcií medzinárodného spoločenstva, čím máme na mysli najmä OSN.

Javí sa, že *Space Act 2015* je v rozpore so zavedenými princípmi kozmického práva. Totiž už prvá klauzula Kozmickej zmluvy zakotvuje, že prieskum a využívanie kozmu musia prebiehať na prospech a v záujme všetkých krajín, čo vylučuje predaj kozmických minerálov pre zisk. Kozmická zmluva ďalej uvádza, že kozmický priestor je územím celého ľudstva a že krajiny sú povinné vyhnúť sa jeho škodlivej kontaminácii. Ďalej nemožno opomenúť, že ide zrejme o právnu úpravu, ktorá je *contra legem* s ustanovením čl. II Kozmickej zmluvy, podľa ktorej kozmický priestor vrátane Mesiaca a iných nebeských telies si jednotlivé štáty nemôžu privlastniť vyhlásením suverenity, užívaním, okupáciou alebo akýmkoľvek iným spôsobom.

Záver

Medzinárodné kozmické právo v súčasnosti môžeme už oprávnenne považovať za jedno z odvetví medzinárodného práva verejného, ktoré začalo vznikáť od samotného počiatku prenikania človeka do vesmíru. Historickým míľnikom bolo vypustenie prvej umelej družice *Sputnik 1* na obežnú dráhu okolo Zeme.

Medzinárodné kozmické právo tvorí komplex právnych zásad a noriem, ktoré sme sa snažili analyzovať v predkladanom článku. Činnosti niektorých subjektov (napríklad *Lunar Embassy*) a prijímanie aktov ako je *Space Act 2015* naznačujú, že sú zjavne v rozpore so základnými medzinárodnými dokumentami, najmä s Kozmickou zmluvou.

Vývoj vesmírneho programu a kozmického práva nasvedčuje, že ďalší skutočný prienik ľudského spoločenstva do kozmu, sa nezaobíde bez ingerencie súkromných spoločností, resp. komerčných programov jednotlivých krajín. *Pro futuro* možno predpokladať, že snahy o privatizáciu a komercializáciu vesmíru budú nielen pretrvávať, ale aj prehĺbovať sa. Preto sa zároveň nastoľuje otázka nutnosti medzinárodnej regulácie, ak sa má predísť konfliktom politicko-ekonomického a vojenského charakteru.

Zoznam použitej literatúry:

1. AZUD, J. (2003): *Medzinárodné právo*. Bratislava: Veda, 2003. 454 s. ISBN 80-224-0753-4.
2. ČEBIŠ, V. (1962): *Kozmický prostor a mezinárodní právo: (Vědecko-populární výklad o mezinárodněprávním režimu kosmického prostoru): Určeno pro lektory, propagandisty, právníky, účastníky ideologických školení*. Praha: Orbis, 1962. ISBN neuvedené.
3. DIEDERIKS-VERSCHOOR, I. H. Ph. – KOPAL, V. (2008): *An Introduction to Space Law*. Alphen aan den Rijn: Kluwer Law International, 2008, s. 1. ISBN 978-90-411-2647-4.
4. HAYS, P. L. (2011): *Space and Security: A Reference Handbook*. Santa Barbara: ABC-CLIO, 2011. 289 s. ISBN 978-15-988-4421-4.
5. KIČ, R. (2014): Právne postavenie štátov, ktoré neratifikovali kozmickú zmluvu. In: GIERTL, A (ed.). 2014. *Aktuálne problémy medzinárodného leteckého a kozmického práva. Zborník príspevkov zo VII. Ročníka študentského sympózia z medzinárodného práva konaného v dňoch 11. – 12. apríla 2014 v učebno-výcvikovom zariadení*

- Univerzity P. J. Šafárika v Danišoviciach*. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, 2014. 192 s. ISBN 978-80-8152-180-5.
6. KLUČKA, J. (2011): *Medzinárodné právo verejné (všeobecná a osobitná časť)*. Druhé, doplnené a prepracované vydanie. Bratislava: Iura edition, 2011. 725 s. ISBN 978-80-8078-414-0.
 7. LUKÁŠEK, L. (2011): *Mezinárodní právo v komentovaných dokumentech*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2011. ISBN 978-80-246-1898-2.
 8. LUNAR EMBASSY (2016): *Pluto (in it's entirety)* [online] [Citované 16.09.2016]
Dostupné na internete: <http://www.lunarembassy.com/product/pluto-in-its-entirety/>.
 9. MALENOVSKÝ, J. (2008): *Mezinárodní právo veřejné: jeho obecná část a poměr k jiným právním systémům, zvláště k právu českému*. 5., podstatně upr. a dopl. vydanie. Brno: Masarykova univerzita, 2008. 551 s. ISBN 978-80-210-4474-6.
 10. MRÁZ, S. – POREDOŠ, F. – VRŠANSKÝ, P. (2005): *Medzinárodné právo verejné*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2005. 380 s. ISBN 80-7160-202-7.
 11. SCHEU, H. Ch. (2010): *Úvod do mezinárodního práva veřejného*. Praha: Auditorium, 2010. 142 s. ISBN 978-808-7284-056.

Kontakt:

Mgr. Ján Malík

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: jan.malik@euba.sk

Čierny september – vyvrcholenie aktivity palestínskeho hnutia odporu v Jordánsku (1970)¹

Tomáš Michalák

Ústav orientalistiky Slovenskej akadémie vied, Klemensova 19, 813 64 Bratislava,
Slovenská republika, e-mail: tmichalak@centrum.sk

Abstrakt:

V júni 1967 na Blízkom východe vypukla ďalšia arabsko-izraelská vojna, ktorá trvala iba šesť dní. Izrael v tejto vojne dobyl územie trikrát väčšie ako bola jeho vtedajšia rozloha. Výsledky júnovej vojny však nemali politický dopad len na arabské štáty, ktoré sa vojny zúčastnili. Ešte viac zasiahli mladé palestínske hnutie odporu, reprezentované viacerými politickými a ozbrojenými organizáciami, ktoré boli združené v Organizácii za oslobodenie Palestíny (OOP). Aḥmad aš-Šuqajrī, predseda OOP, sa po júnovej vojne dostal pod silný tlak. V čase jej vypuknutia sa nachádzal v Jeruzaleme, ale hneď po izraelskom útoku utiekol do Libanonu, kde si v tom čase staval honosnú vilu. O vojnu sa prakticky vôbec nezaujímal. Jeho postoj výrazne pomohol hnutiu al-Fataḥ, ktoré bolo najvýraznejšie palestínske hnutie odporu. Do povedomia ľudí sa dostávalo oveľa viac svojimi ozbrojenými výpadmi na izraelské územie už pred vojnou, ale nemalo také uznanie arabských vlád, aké mala OOP. Aj bojovníci ďalších ozbrojených skupín zvýšili tlak na aš-Šuqajrīho, ktorý bol podľa nich iba lokajom niektorých arabských štátov a viac sa koncentroval na propagandu ako na ozbrojené akcie. Aḥmad aš-Šuqajrī tlaku podľahol a v decembri 1967 rezignoval na svoju funkciu a definitívne odišiel do Libanonu. Koncom roka 1967 ho nahradil Jahjā Ḥammūda.

Kľúčové slová: Izrael, Organizácia za oslobodenie Palestíny (OOP), pásma Gazy, Západný breh Jordánu, al-Fataḥ, Čierny september, Palestínčania

JEL klasifikácia:

Abstract

In the Middle East in June 1967 the next Arab-Israeli war broke out, which lasted only six days. Israel in the war conquered the area three times larger than its area was at that time. Outcomes of the June war did not have the political impact only on Arab States which participated in the war. Even more the war hit the young Palestinian resistance movement, represented by several political and armed organizations, which have been associated in the Palestine Liberation Organization (PLO). Aḥmad ash-Shuqayrī, chairman of the PLO, after the June war came under strong pressure. At the time of the outbreaks war he was in Jerusalem, but soon after the Israeli attack he fled to Lebanon, where he had been building the villa. He did not interest about the war. His attitude has been instrumental to al-Fatah movement, which was the most significant Palestinian resistance movement. Al-Fatah has come to the consciousness of people for their armed incursions into Israeli territory before the war however it hasn't had recognition by the Arab governments, which the PLO had. Fighters and other armed groups have increased pressure on the ash-Shuqayrī, which was according to them, only lackey of some Arab states and he focused more on propaganda than military action. Aḥmad ash-Shuqayrī succumbed to pressure and in December 1967 he resigned from his post and finally went to Lebanon. At the end of 1967 he was replaced by Yahya Hammuda.

¹ Štúdia bola vypracovaná v rámci grantového projektu VEGA 2/0107/15.

Key words: Israel, Palestine Liberation Organisation (PLO), Gaza Strip, West Bank of the Jordan River, al-Fatah, Black September, The Palestinians

JEL Classification:

1 Palestínski partizáni po júnovej vojne

Ako každá arabsko-izraelská vojna, aj júnová vojna v roku 1967 spôsobila ďalšie utečenecké vlny palestínskych Arabov. Počas júnovej vojny Palestínčania utekali zo Západného brehu Jordánu² hlavne na východný breh rieky Jordán, teda do Jordánska. Obyvatelia Jordánska však sami mali ťažké sociálne postavenie vo svojej krajine a ďalší „hladní“ utečenci predstavovali opäť pokles životnej úrovne aj pre nich. Navyše Západný breh bol najúrodnejšou časťou Jordánska, ktoré spolu s kvalitnou pôdou stratilo aj turisticky prítiažlivé mestá Jeruzalem a Betlehem. Jordánsko tak na jednej strane prišlo o územie, ktoré produkovalo 40 % jeho HDP a na strane druhej získalo veľký počet nových utečencov.³

Politickému vedeniu Jordánska však robili starosti najmä ozbrojené partizánske skupiny, ktoré z jordánskeho územia podnikali útoky proti Izraelu už pred júnovou vojnou. Pre nich bol Západný breh tradičnou baštou a po vojne partizáni⁴ presunuli svoje velenie práve do Jordánska. Hranica s Izraelom sa posunula bližšie k hlavnému mestu Ammán a koncentrácia Palestínčanov, či už ozbrojených alebo neozbrojených, sa na území východne od rieky Jordán značne zvýšila. Vodca hnutia al-Fatah⁵ Jāsir ʿArafāt sa už cítil natoľko silný, že spolu s niekoľkými ďalšími bojovníkmi prekročil rieku Jordán späť na Západný breh a začal podnikat' vojenské operácie priamo z tyla nepriateľa. Jāsir ʿArafāt povedal: „Vedeli sme, že to nebude ľahké, ale boli sme pripravení tú cenu zaplatiť.“⁶ Partizánske akcie boli vedené v duchu hesla: zabi a zmizni. Podľa Abū ʿAlī Šāhīna jedného z partizánov, bojovníci využívali hlavne moment prekvapenia: „Najlepšie terče boli tie, pri ktorých sme využili moment prekvapenia. Napríklad pohybujuce sa vozidlá izraelskej kontroly. Skupina troch mužov začala strieľať a kým sa spamätali, hodili sme dva granáty na vozidlo a bolo to vybavené. Oni boli mŕtvi a my sme boli v bezpečí.“⁷ Jāsir ʿArafāt sa skrýval predovšetkým v Nābuluse a dokonca tam robieval aj náborov nových partizánov pre svoju organizáciu. Chcel tu zriadiť základňu pre svoju „národno-oslobodzovaciu vojnu“. Jāsir ʿArafāt zostal na Západnom brehu do konca roka 1967. Izraelčanom utiekol prezlečený za starú ženu. Velenie partizánov bolo presunuté do tábora Karāma, ktorý ležal pár kilometrov na východ od rieky Jordán, odkiaľ plánovali aj naďalej podnikat' a aj podnikali výpady na izraelské pozície.

Z obavy z odvetných útokov Izraela jordánsky kráľ Ḥusajn apeloval na palestínskych partizánov, aby všetky útoky cez rieku Jordán koordinovali s krokmi jordánskej armády. Avšak márne. Palestínčania vyhlásili, že pri svojom oslobodzovacom boji od kráľa nepotrebujú žiadne povolenia a možné následky odmietali brať do úvahy.⁸ Útoky partizánov

² Západný breh Jordánu – územie, ktoré malo byť podľa rezolúcie č. 181/II Valného zhromaždenia OSN, súčasťou Palestínskeho štátu, bolo v roku 1950 anektované Zajordánskom, čím vzniklo Hášimovské kráľovstvo Jordánske.

³ ROBINS, Philip. *A History of Jordan*, s. 124.

⁴ Po arabsky fidāʿī / plurál – fidāʿī jūn: partizán, doslova - „ten, čo sa obetuje“.

⁵ al-Fatah – iniciály čítané odzadu z originálneho arabského názvu: *Ḥarakat at-tahrīr al-waṭanī al-filasṭīnī* (Hnutie za oslobodenie Palestíny). Znamená tiež otvorenie, dobytie.

⁶ DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation. *The 50 years war*, Jāsir ʿArafāt, disk č. 1, 1.h. 39.min. 20.s.

⁷ DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation. *The 50 years war*, Abū ʿAlī Šāhīn, disk č. 1, 1.h. 40.min. 20.s.

⁸ WANNER, Jan. *Krvavý Jom Kippur*, s. 35.

pokračovali a potom, čo 18. marca 1968 pri výbuchu izraelského autobusu, ktorý nabehol na nastraženú mínu, zahynuli dvaja Izraelčania a dvadsaťsedem, vrátane detí, ich bolo zranených, Izrael sa rozhodol, že napadne baštu odporu v Jordánsku, tábor Karāma.

2 Jāsir ʿArafāt predsedom OOP

Izraelské velenie do akcie nasadilo 15 000 vojakov a veľké množstvo vojenskej techniky, vrátane tankov a stíhacích bombardérov. Izraelčania však podcenili silu a odhodlanie palestínskeho hnutia odporu a partizánsky spôsob boja. Jeden z izraelských generálov Uzi Narkis sa vyjadril: „Neboli sme veľmi opatrní. Po šesťdňovej vojne sme nemali vážneho nepriateľa, nemali sme ani dôvod sa nejako špeciálne kryť, keď sme sa presúvali.“⁹

Partizáni zo všetkých ozbrojených skupín mali správy o prípravách tvrdej odvety a mnohí sa rozhodli, že sa z tábora stiahnu do hôr. Avšak najmä bojovníci hnutia al-Fataḥ zostali v Karāme, pripravení čeliť nepriateľskému útoku. Čiastočne sa spoliehali na podporu jordánskych vojenských jednotiek.¹⁰ V Karāme sa sústredilo približne 2 000 partizánov.

Ráno 21. marca o 5:30 hod. Izraelčania začali útok. Už pri prekračovaní rieky Jordán sa dostali pod ťažkú paľbu jordánskeho delostrelectva. Jordánska armáda sa nemienila len tak prizerať, ako na jej územie vstupujú vojenské sily iného štátu. Izraelská armáda sa aj za pomoci letectva nakoniec prebila do Karāmy. V tábore sa stretli so zúrivým odporom partizánov, ktorým išlo o všetko. Nielen palestínski obrancovia utrpeli ťažké straty, ale aj izraelskí útočníci, na čo nebola izraelská armáda v podobných bojoch zvyknutá.¹¹ Podvečer izraelskí vojaci začali ustupovať. Pod sústredenou paľbou jordánskych diel z kopcov v okolí tábora sa stiahli naspäť za riekou Jordán o 21:00 hod. večer. Jordánska armáda stratila v týchto bojoch 40 a Palestínski partizáni zhruba 200 mužov. Asi 150 ďalších osôb podozrivých z príslušnosti k OOP¹² bolo dopravených do Izraela na vypočúvanie. Straty Izraelčanov činili 28 mŕtvych, 69 zranených, 4 zničené tanky, 2 obrnené transportéry a zostrelené bolo aj jedno lietadlo.¹³

Izrael touto akciou nič nezískal. Naopak sebavedomie tentoraz narástlo Palestínčanom. Výsledok „bitky o Karāmu“ vyhlasovali do sveta ako svoje víťazstvo. „Bolo to prvé víťazstvo arabského národa po veľkej prehre vo vojne 1967“, povedal Jāsir ʿArafāt.¹⁴ Mŕtvi partizáni boli pochovávaní s poctou mučeníkov a utečenecké tábory po celom arabskom svete oslavovali oživenie aktivity palestínskeho ľudu. Čo bolo ešte dôležitejšie, do náborových stredísk hnutia al-Fataḥ sa začali hrnúť dobrovoľníci. A nielen Palestínčania. V priebehu troch mesiacov od bitky v Karāme vzrástol počet bojovníkov z 2 000 na 15 000 osôb.¹⁵ Výcvikové tábory vznikali na vidieku západne od Ammánu, v kopcoch a údoliach. Pokročilý špecializovaný výcvik sa konal v Alžírsku a Egypte, Číne a Severnom Vietname. Vplyv Karāmy sa však neobmedzil iba na Arabov. Aj ostatný svet začal brať do úvahy novú silu, ktorá nastupovala na Blízkom východe. Jāsir ʿArafāt sa stal novým arabským hrdinom a jeho

⁹ DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation. *The 50 years war*, Generál Uzi Narkiss, disk č. 1, 1.h. 42.min. 25.s.

¹⁰ TYLER, Patrick. *A World of Trouble*, s. 115.

¹¹ BEN-AMI, Shlomo. *Scars of War, Wounds of Peace*, s. 137.

¹² OOP – palestínska zastupiteľská organizácia. Organizácia mala spojiť v jednotné teleso „palestínsku elitu“ a zastrešiť všetky politické a odbojové palestínske skupiny pod jedno vedenie.

¹³ HERZOG, Chaim. *Arabsko-izraelské války*, s. 255.

¹⁴ DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation, *The 50 years war*, Jāsir ʿArafāt, disk č. 1, 1.h. 44.min. 46.s.

¹⁵ ROBINS, Philip. *A History of Jordan*, s. 127.

fotografie sa začali objavovať na prvých stránkach mienkotvorných magazínov na Západe. Rovnako Izraelčania čoskoro zistili, že hoci boli úspešní v oslabení vplyvu OOP na okupovaných územiach, tak Karāma odštartovala nový spôsob boja proti nim.¹⁶

Víťazstvo hnutia al-Fataḥ v Karāme značne oslabilo pozíciu vedenia OOP. Začali sa stupňovať tlaky na reorganizáciu Palestínskej vlasteneckej rady (al-Madžlis al-waṭanī al-filastīnī) a Jahjā Hammūda nakoniec zvolal jej zasadanie v júli 1968. Štvrté zasadnutie Palestínskej vlasteneckej rady sa konalo v Káhire v dňoch 10. – 17. júla. Hnutie al-Fataḥ, ktoré po bitke v Karāme získalo veľkú podporu od egyptského prezidenta Džamāla ʿAbdannāšira, na tomto zasadnutí demonštrovalo svoju silu a svoj rastúci vplyv.¹⁷ Na návrh hnutia al-Fataḥ bolo v Palestínskej národnej charte (al-Mīṭāq al-qawmī al-filastīnī) urobených niekoľko zmien: názov Palestínskej národnej charty bol zmenený na Palestínsku vlasteneckú chartu (al-Mīṭāq al-waṭanī al-filastīnī); „palestínske organizácie a jednotlivci,“ boli zmenené na „jednotný vlastenecký front“; zavedená bola tiež formulácia „OOP reprezentuje sily Palestínskej revolúcie“ a iné.¹⁸ Hnutie al-Fataḥ požadovala aj väčšinu kresiel vo Výkonnom výbore OOP (šesť z jedenástich), ale narazilo na odpor prosýrskej palestínskej skupiny aṣ-Šāʿiqa (Blesk), pôsobiacej v Sýrii a Ľudového frontu za oslobodenie Palestíny (ĽFOP), ktoré sa obávali nadvlády ʿArafātovho hnutia.¹⁹ Keďže jednotlivé skupiny sa nevedeli dohodnúť na novom zložení vo Výkonnom výbore OOP, bolo rozhodnutie odložené o šesť mesiacov. Dovtedy totiž malo byť zvolané ďalšie zasadnutie Palestínskej vlasteneckej rady v novom zložení, ktorá mala voliť aj nových členov Výkonného výboru.²⁰

Hnutie al-Fataḥ sa tento čas rozhodlo využiť vo svoj prospech a to tak, že začalo posilňovať svoju pozíciu v očiach všetkých Palestínčanov a väčšiny Arabov. Hnutie začalo radikálne naberať na sile a vplyve. Do jeho služieb sa hlásili nielen jednotlivci, ale často aj celé menšie odbojové skupiny. Okrem mužov nachádzali v radoch hnutia miesto aj ženy. Rýchlo sa rozvinula celá sieť podporných služieb – kliniky, nemocnice, školy a domovy pre deti „mučeníkov“. Vďaka finančným príspevkom, najmä z bohatých ropných štátov, ktoré sa hnutiu al-Fataḥ po bitke o Karāmu začali zvyšovať, mohlo hnutie zamestnávať a platiť ľudí, ktorí mali na starosti odbory propagandy. V kanceláriách, nachádzajúcich sa v obchodných štvrtiach Ammánu, zásobovali správami novinárov svetových médií a venovali sa uverejňovaniu odbojovej literatúry. Poprední členovia hnutia sa pohybovali vo vychytených hoteloch a reštauráciách hlavného jordánskeho mesta, kde sa stretávali s miestnymi, ale tiež zahraničnými podnikateľmi alebo celými delegáciami.²¹ Predseda hnutia Jāsir ʿArafāt sa veľmi rýchlo stal objektom záujmu svetových médií. V decembri 1968 bol svetu predstavený na titulnej strane časopisu *Time*. Svojím vystupovaním a cielenou propagandou predstavil svetu Palestínčanov ako entitu, aktívne sa domáhajúcu naplnenia svojich túžob po samostatnosti.²² To všetko viedlo k tomu, že vo februári 1969 na piatom zasadnutí Palestínskej vlasteneckej rady v Káhire získalo hnutie al-Fataḥ najviac kresiel spomedzi všetkých frakcií (33 zo 105), do Výkonného výboru OOP zasadli štyria jeho členovia a ďalší traja boli podporovateľmi tohto hnutia. Naproti tomu skupina aṣ-Šāʿiqa obsadila vo Výkonnom výbore dve miesta a jeden člen bol jej sympatizantom. Posledné miesto získal člen starého vedenia

¹⁶ BEN-AMI, Shlomo. *Scars of War, Wounds of Peace*, s. 137.

¹⁷ SINGH, Rashmi. *Hamas and Suicide Terrorism*, s. 41.

¹⁸ Text novelizovanej charty dostupný na http://avalon.law.yale.edu/20th_century/plocov.asp

¹⁹ SHEMESH, Moshe. *The Palestinian Entity 1959 – 1974*, s. 157.

²⁰ QUANDT, William B.; JABBER, Fuad; LESCH, Ann Mosely. *The Politics of Palestinian Nationalism*, s. 70.

²¹ HIRST, David. *Puška a olivová ratolest*, s. 393 – 394.

²² ČEJKA, Marek. *Izrael a Palestína*, s. 141.

Výkonného výboru, ktorý mal na starosti Palestínsky národný (vlastenecký) fond.²³ Po novom obsadení hlavných orgánov OOP bol Jāsir ʿArafāt zvolený za predsedu Organizácie za oslobodenie Palestíny.²⁴ Cieľ hnutia al-Fataḥ sa tak stal cieľom OOP – nekompromisný boj proti Izraelu a za palestínske práva.

Opačným smerom sa uberala ďalšia pomerne silná organizácia LFOP, ktorej cieľom nebolo iba oslobodenie Palestíny, ale tiež boj proti imperializmu a arabskej reakcii.²⁵ Jej bojovníci sa smutne preslávili teroristickými útokmi na civilné izraelské ciele, predovšetkým na civilné dopravné lietadlá. Tieto útoky sa často odohrávali mimo územia Izraela, prípadne mimo okupovaných území. Prvý teroristický útok vo vzduchu vykonali príslušníci LFOP 22. júla 1968.²⁶ Trojčlenné ozbrojené komando v tento deň unieslo lietadlo izraelskej spoločnosti *El Al* a pilotov donútili pristáť v Alžírsku. Potom, ako alžírskaja vláda začala vyjednávať s predstaviteľmi LFOP, únoscovia prepustili väčšinu cestujúcich s výnimkou dvanástich Izraelčanov a posádky. Tých prepustili až 31. augusta, keď boli z izraelských väznic prepustení niekoľkí Palestínčania.²⁷ Ďalší útok sa odohral na letisku v Aténach, kde dvaja členovia LFOP strieľali 28. decembra 1968 na lietadlo spoločnosti *El Al*, pričom zabili izraelského námorného dôstojníka na dôchodku, dvoch ďalších zranili a ťažko poškodili lietadlo. Na letisku v Zúrichu 18. januára 1969 v blízkosti lietadla spoločnosti *El Al* sa odohrala prestrelka medzi strážcami letiska a skupinkou bojovníkov z LFOP. Pri streľbe zahynul pilot a jeden terorista, druhý terorista bol zranený.²⁸ V rokoch 1969 až 1970 LFOP uskutočnil niekoľko ďalších únosov civilných dopravných lietadiel rôznych leteckých spoločností.

Predseda LFOP George Ḥabaš chcel takisto získať v OOP oveľa silnejšiu pozíciu, akú mal dovtedy. Únosmi civilných dopravných lietadiel sa snažil dokázať, že jeho akcie sú účinnejšie ako partizánske cezhraničné výpady do Izraela alebo na okupované územia, keďže zadržané osoby je možné vymieňať za väznených spolubojovníkov. George Ḥabaš sa snažil nadväzovať kontakty so zahraničnými teroristickými skupinami a takisto získavať financie od arabských štátov. Jeho marxisticky-ľavicová organizácia však nemala šancu získať podporu od bohatých ropných štátov. Aj vo vnútri LFOP sa odohrávali ideologické boje, pretože niektorým členom sa táto organizácia zdala byť málo radikálna a málo marxistická. Ideologické ťahanice rozoberali Ḥabašovú organizáciu zvnútra, až sa nakoniec v októbri 1968 od nej odtrhlo radikálne sýrske krídlo vedené Aḥmadom Džibrílom a nová organizácia si dala názov LFOP – Hlavné velenie. Začiatkom roka 1969 sa nespokojnosť so smerovaním LFOP rozhodlo vyjadriť odchodom aj marxisticko-leninské krídlo. Toto krídlo viedol Nājif Ḥawātma a od LFOP sa osamostatnilo 22. februára 1969. Ultraľavicová frakcia bola nazvaná Ľudovo-demokratický front za oslobodenie Palestíny (LDFOP).²⁹ Tieto tri organizácie sa stali najhlasnejšími kritikmi nového vedenia OOP.

Výmeny na hlavných postoch OOP pridávali viac starostí kráľovi Ḥusajnovi. Staré politické kádre boli v OOP vytlačené z výkonných aj legislatívnych funkcií a k moci sa dostali ozbrojené a revolučne zmýšľajúce sily. Ak pred izraelským útokom jordánsky kráľ pomýšľal na potlačenie vplyvu palestínskych partizánov, teraz sa už takáto možnosť javila

²³ QUANDT, William B.; JABBER, Fuad; LESCH, Ann Mosely. *The Politics of Palestinian Nationalism*, s. 70.

²⁴ NAZZAL, Nafez and NAZZAL, Laila A.. *Historical Dictionary of Palestine*, s. 149.

²⁵ JAMAL, Amal. *The Palestinian National Movement*, s. 19.

²⁶ Niektoré zdroje úvádzajú, že k únosu prišlo 23. júla. Izraelské ministerstvo zahraničných vecí však uvádza dátum únosu 22. júla 1968 – dostupné na <http://mfa.gov.il/MFA/AboutIsrael/Maps/Pages/1967-1993-%20Major%20Terror%20Attacks.aspx> (7.2.2016).

²⁷ CRENSHAW, Martha a PIMLOTT, John. *International Encyclopedia of Terrorism*, s. 308.

²⁸ KOLEKTIV AUTORU. *Encyklopedie - Světový terorismus*, s. 287.

²⁹ RUBIN, Barry a RUBIN, Judith Colp. *Chronologies of Modern Terrorism*, s. 185.

ako takmer nemožná, keďže proti nemu stála celá organizácia zastupujúca Palestínčanov. Väčšina verejnej mienky v arabskom svete bola na strane nového vedenia OOP. Na izraelských hraniciach, východne od rieky Jordán, vznikol naozaj štát v štáte, ktorého sila rástla každým dňom. K stretu medzi ním a vládou v Ammáne muselo nevyhnutne prísť.

3 Stupňovanie napätia v Jordánsku

Kráľ Ĥusajn ako jediný z arabských vládcov veril, že okupovaný Západný breh Jordánu sa mu podarí získať späť mierovou cestou. Zároveň sa obával väčšej izraelskej akcie proti palestínskym skupinám operujúcim z Jordánska, ktoré sa pokúšali o navrátenie okupovaného územia vojenskými prepadmi a teroristickými akciami. Aby sa vyhol eskalácii napätia vo svojej krajine, 8. apríla 1969 jordánsky kráľ sa vybral na cestu do USA, odtiaľ do Veľkej Británie a Francúzska. Predstavitel'ov týchto troch veľmocí sa pokúšal presvedčiť, aby mu prostredníctvom tlaku na Izrael pomohli ukončiť izraelskú okupáciu Západného brehu politickou cestou.³⁰ Návštevy však k ničomu nevedli. Izrael nevyslal žiadny signál, že by uvažoval o úplnom stiahnutí sa z okupovaného Západného brehu.

Palestínske utečenecké tábory nachádzajúce sa na území Jordánska už pôsobili dojmom, že ide o územia iného štátu. Jordánske úrady tu už nemali takmer žiadne právomoci. Palestínčania hlásiaci sa k OOP nielenže nosili na verejnosti zbrane, ale ich kontrola utečeneckých táborov sa prejavovala aj tak, že sa pokúšali vyberať miestne dane. Útoky voči Izraelčanom na okupovaných územiach, ale aj v Izraeli, sa diali bez koordinácie s jordánskou armádou.³¹ Napriek viacerým žiadostiam miestnych úradov a dokonca samotného kráľa Ĥusajna ani Jāsir 'Arafāt takýmto výčinom nezabránil. Bol síce predsedom OOP a formálne kontroloval asi polovicu ozbrojencov, ale dobre vedel, že príliš miernou politikou voči Izraelu by mohol stratiť lojalitu niektorých skupín v prospech tých militantnejších, ako napr. LFOP. Jāsir 'Arafāt tak pre zníženie napätia urobil veľmi málo.

Únosy lietadiel, osôb a iné teroristické činy, ktoré vykonávali najmä príslušníci LFOP a LDFOP, vrhali zlé svetlo nielen na palestínsky odboj, ale i na samotné Jordánsko. Jeho územie často využívali bojovníci a teroristi ako miesto, odkiaľ podnikali prepádové akcie alebo vystreľovali podomácky vyrobené rakety na Izrael. Problém „štátu v štáte“ sa ukazoval ako čoraz vypuklejší a palestínske organizácie sa už absolútne dostávali mimo kontroly jordánskych úradov. Kráľ si uvedomoval možné dôsledky bojov s Palestínčanmi, a preto im ustupoval. V jeho kráľovstve bolo množstvo palestínskych utečencov a mnohí pôvodom palestínski Arabi slúžili v jeho armáde. Kráľ sa však mohol spoľahnúť na podporu svojich elitných jednotiek, vycvičených ešte britskými dôstojníkmi, dopĺňovaných z beduínskych kmeňov, ktoré stáli jednoznačne za ním. Práve tí sa cítili najviac ponížení tým, že sa museli prizerať demonštrácii sily palestínskych partizánov v Jordánsku. Ďalším dôvodom, prečo sa jordánsky kráľ snažil brániť svojej armáde ozbrojeným stretom s Palestínčanmi, bol fakt, že jeho kráľovstvo bolo finančne závislé od podpory Líbye, Saudskej Arábie a Kuvajtu, teda štátov, ktoré finančne podporovali palestínske ozbrojené organizácie.³² Navyše nemohol ignorovať ani verejnú mienku vo väčšine arabských štátov, ktorá stála na strane bojujúcich partizánov.

V novembri 1969 došlo k niekoľkým prestrelkám medzi jordánskou armádou a palestínskymi partizánmi, ktorí svojim správaním provokovali jordánske silové zložky. Aby upokojili situáciu, dohodli sa predseda OOP a jordánsky kráľ na niekoľkých bodoch, ktoré mali zabrániť opakovaniu takýchto incidentov. Podľa nich nesmeli vstupovať do miest

³⁰ WANNER, Jan. *Krvavý Jom Kippur*, s. 53.

³¹ ČEJKA, Marek. *Izrael a Palestína*, s. 142.

³² SALIBI, Kamal S.. *The Modern History of Jordan*, s. 233.

ozbrojení Palestínčania v uniformách, zabavovať vozidlá, zadržiavať ľudí a mali podliehať rozkazom jordánskych bezpečnostných síl.³³ Dohoda však neplatila dlho a niektoré organizácie sa k rešpektovaniu tejto dohody ani neprihlásili.

Začiatkom roka 1970 sa situácia v Jordánsku prudko zhoršila. Vodca ĽFOP George Ĥabaš a vodca ĽDFOP Nājif Ĥawātma vyzývali k politickému prevratu v Jordánsku. Monarchia mala byť nahradená ľavicovým režimom. Podľa nich oslobodenie celej Palestíny nemohlo byť dosiahnuté bez oslobodenia Jordánska³⁴, územia, ktoré bolo takisto súčasťou bývalého britského mandátu Palestína. K zrážkam medzi jordánskou armádou a rôznymi skupinami palestínskeho hnutia odporu začalo dochádzať čoraz častejšie. Súčasne dochádzalo k leteckému terorizmu v podobe únosov ďalších lietadiel, ale aj dôležitých osôb. Napríklad 7. júna bol členmi ĽFOP unesený americký diplomat, vedúci politickej sekcie na americkej ambasáde, Morris Draper. Únoscovia za jeho prepustenie žiadali prepustenie 40 Palestínčanov, zadržaných počas zrážok s jordánskou armádou. Hoci jordánska vláda odmietla ustúpiť vydieraniu, začala s únoscami vyjednávať a diplomat bol po 22 hodinách prepustený.³⁵

Už tak dosť napätá situácia sa ešte zhoršila 9. júna 1970. V tento deň na sídlo jordánskej tajnej služby v Ammáne začali strieľať palestínski partizáni. Terčom streľby sa stal aj jordánsky kráľ Ĥusajn, ktorý sa na miesto streľby prišiel osobne pozrieť. Správa, že pod paľbu Palestínčanov sa dostal samotný kráľ, sa bleskovo šírila najmä medzi príslušníkmi bezpečnostných zložiek. Elitné beduínske oddiely jordánskej armády sa rozhodli rázne konať. Najprv obkľúčili a potom začali ostreľovať dva veľké palestínske utečenecké tábory na predmestiach Ammánu al-Waĥadāt a Džabal al-Ĥusajnī, ktoré patrili k hlavným stanom palestínskych partizánov.³⁶ Reakcia prišla okamžite. Ozbrojení členovia ĽFOP obsadili dva hotely v Ammáne, v ktorých zadržiavali 60 zahraničných hostí (najmä Američanov a západoeurópanov).³⁷ Teroristi hrozili vyhodnením hotelov do vzduchu aj s rukojemníkmi, ak armáda nezastaví ostreľovanie.³⁸ Keď kráľ ustúpil a ostreľovanie táborov prestalo, začali teroristi stupňovať svoje požiadavky. Neskôr sa ukázalo, že ich k tomu naviedli predstavitelia hnutia al-Fataĥ.³⁹ Ich požiadavky boli, aby kráľ odvolal vládu, najvyššieho predstaviteľa armády (kráľovho strýka Nāsira bin Džamīla), veliteľa „špeciálnych síl“ (kráľovho bratranca Zajda bin Šākira) a aby urobil ďalšie zmeny vo vedení armády. Keď požiadavky otvorene podporilo aj hnutie al-Fataĥ Jāsira ʿArafāta, kráľ požiadavky splnil.⁴⁰ Rukojemníci boli prepustení 12. júna. Dezinovaným premiérom sa potom koncom júna stal ʿAbdalmunʿim ar-Rifāʿī, Jordánc palestínskeho pôvodu.⁴¹ Kráľ Ĥusajn a Jāsir ʿArafāt sa po tomto incidente dohodli na pokoji zbraní.

Podobné ústupky kráľa privádzali do zúrivosti hrdých beduínskych bojovníkov v jordánskej armáde. Prekážalo im, že kráľ namiesto toho, aby sa tvrdo poráтал s palestínskymi partizánmi, sa nimi nechal vydierať a ponižovať. Mnohí členovia palestínskych odbojových skupín sa ozbrojení prechádzali po jordánskych mestách, hlásali boľševické heslá a otvorene hovorili o zvrhnutí monarchie a o nastolení ľavicového

³³ RUBIN, Barry and RUBIN, Judith Colp. *Yasir Arafat: A Political Biography*, s. 48.

³⁴ SALIBI, Kamal S.. *The Modern History of Jordan*, s. 232.

³⁵ NEWTON, Michael. *The Encyclopedia of Kidnappings*, s. 91.

³⁶ SALIBI, Kamal S.. *The Modern History of Jordan*, s. 233.

³⁷ Niektoré zdroje hovoria uvádzajú počet rukojemníkov 58.

³⁸ JENKINS, Brian M. *International Terrorism: A New Mode of Conflict*. In: CARLTON, David a SCHAERF, Carlo (eds). *International Terrorism and World Security*, s. 36.

³⁹ SALIBI, Kamal S. *The Modern History of Jordan*, s. 233.

⁴⁰ KERR, Malcom H. *The Arab Cold War*, s. 144.

⁴¹ WANNER, Jan. *Krvavý Jom Kippur*, s. 69.

revolučného režimu v Jordánsku.⁴² Beduínski vojaci sa sami seba pýtali, dokedy to bude kráľ ešte trpieť.

Napätie medzi kráľom Ĥusajnom a palestínskymi ozbrojenými organizáciami opät'narástlo na konci júla 1970. Bodom sporu sa tentokrát stal tzv. Rogersov plán. Išlo vlastne o návrh novej kolektívnej mierovej dohody z pera amerického ministra zahraničia (Secretary of state) Williama Rogersa, ktorý ho zverejnil 9. decembra 1969 a ktorý bol vopred prerokovaný a schválený Sovietmi.⁴³ Podľa tohto plánu sa mal Izrael stiahnuť z okupovaných území na líniu spred júna 1967 výmenou za mierovú dohodu s Egyptom a Jordánskom. Osud Pásma Gazy a Západného brehu mali dojednať dodatočné zasadania trojstrannej izraelsko-egyptsko-jordánskej komisie. Jeruzalem mal zostať zjednotený, ale pod spoločnou jordánsko-izraelskou správou. Sinajský polostrov mal zostať demilitarizovaný a izraelským lodiam mala byť dovolená slobodná plavba cez Suezský prieplav a Tiranskú úžinu.⁴⁴ Plán bol založený na rezolúcii BR OSN č. 242.⁴⁵

Izrael a všetky tri arabské krajiny spočiatku Rogersov plán odmietali. Kráľ Ĥusajn by však s plánom súhlasil, pretože by podľa neho opäť získal stratené územie, ale nemal odvahu narušiť arabskú jednotu. Najdôležitejším bol postoj Egypta, ktorý sa nachádzal s Izraelom v tzv. vojne na vyčerpanie.⁴⁶ Rogersov plán mal na prvom mieste priniesť pokoj zbraní medzi oboma krajinami. Egyptský prezident Džamāl 'Abdannāšir odcestoval 29. júna 1970 do Moskvy, kde okrem zdravotného zotavovania, absolvoval rokovania so sovietskymi predstaviteľmi o ukončení vojny na vyčerpanie a o Rogersovom pláne. Džamāl 'Abdannāšir predložil Sovietom požiadavku na dodávku najmodernejších protiletadlových systémov SAM-3s a SAM-6s, ako aj bombardérov TU-16. Po uistení, že ZSSR Egyptu dodá zbrane do konca roka, egyptský prezident súhlasil s americkou mierovou iniciatívou a 17. júla sa vrátil do vlasti.⁴⁷ Vo svojej reči k 18. výročiu egyptskej revolúcie 23. júla 1970 Džamāl 'Abdannāšir oznámil, že prijíma Rogersov plán.⁴⁸ Keď plán prijal nespochybniteľný vodca arabských revolučných síl a najvplyvnejší arabský prezident, kráľ Ĥusajn neváhal a 26. júla sa takisto prihlásil k Rogersovmu plánu.⁴⁹

Palestínske hnutie odporu sa však od začiatku stavalo proti prijatiu amerického návrhu. Rogersov plán totiž odkazoval na rezolúciu BR OSN č. 242, v ktorej sa palestínski Arabi spomínali iba vo formulke „problém utečencov“ a vôbec sa nespomínalo ich „právo na návrat“. Navyše rezolúcia č. 242 aj Rogersov plán požadovali výmenu územia za mier a teda uznanie Izraela, čo bolo absolútne proti cieľom palestínskej revolúcie – oslobodenia celej Palestíny. Predseda OOP Jāsir 'Arafāt prijatie Rogersovho plánu dvoma arabskými predstaviteľmi ostro odsúdil. Palestínsky rádiový vysielateľ Hlas Palestíny (Ṣawt Filastīn)

⁴² HIRST, David. *Puška a olivová ratolest*, s. 404.

⁴³ SORBY, Karol R. *Superveľmoci a ukončenie „vojny na vyčerpanie“ medzi Egyptom a Izraelom – Rogersov mierový plán 1968 – 1970*. In: Almanach, 2/2011, s. 15-16.

⁴⁴ QUANDT, William B.: *Peace Process - American Diplomacy And the Arab-Israeli Conflict Since 1967*. Washington: The Brookings Institution Press, 2005, s. 67-68.

⁴⁵ Prijatá 22. novembra 1967. Okrem iného rezolúcia vyžadovala, aby sa izraelské ozbrojené sily stiahli z území okupovaných v nedávnom konflikte, a že každý štát v oblasti má právo žiť v mieri, bezpečných a uznaných hraniciach slobodne a bez hrozieb násilia. Rezolúcia č. 242 má na arabsko-izraelský konflikt dopad až do dnešných dní, pretože jej základom je princíp „územie za mier“. Plné znenie rezolúcie BR OSN dostupné na <http://www.un.org/Depts/dpi/palestine/ch3.pdf> [24.1.2016]

⁴⁶ Uvádzaná býva tiež ako vyčerpávajúca alebo aj vyhladzovacia vojna: Anglicky War of Attrition, do slovenčiny sa nedá presne preložiť. Označovaná aj ako štvrtá arabsko-izraelská vojna. Nešlo o konvenčný konflikt, ale o sériu menších bojov medzi Egyptom a Izraelom. Za začiatok tejto vojny sa všeobecne považuje dátum 21.10.1967, keď Egypt'ania potopili izraelský torpédoborec Eilat.

⁴⁷ GAWRYCH, George W. *The Albatross of Decisive Victory*, s. 118.

⁴⁸ LEA, David. *Survey of Arab-Israeli Relations 1947 - 2001*, s. 38.

⁴⁹ SALIBI, Kamal S.. *The Modern History of Jordan*, s. 235.

sídlia v Káhire kritizoval jordánskeho kráľa aj egyptského prezidenta, následkom čoho bol egyptským režimom okamžite vypnuté a jeho sídlo zatvorené. Egypt navyše ukončil podporu palestínskeho hnutiu odporu v pásme Gazy a vo všeobecnosti OOP stratila podporu Džamála Ābdannāšira v jej sporoch s kráľom Ĥusajnom.⁵⁰

Hoci Jāsir Ārafāt kritizoval Rogersov plán, zároveň vyzýval ostatné ozbrojené organizácie združené v OOP, aby sa vyhýbali zasahovaniu do zahraničnej politiky Jordánska, apeloval na zachovanie pokoja a varoval pred následkami extrémizmu. Postoj jordánskeho kráľa však vyvolal emócie a viacerí vodcovia nebrali varovania predsedu OOP na vedomie. Ostrú kritiku jordánskeho kráľa spustili najmä organizácie ĽFOP a ĽDFOP. George Ĥabaš a Nājif Ĥawātma opätovne začali hlásať potrebu zvrhnutia monarchistického režimu v Jordánsku a jeho nahradenie revolučnou formou vlády. Niektorí partizáni sa napriek nedávno uzavretej dohode o pokoji zbrani medzi kráľom Ĥusajnom a Jāsikom Ārafātom opäť vrátili k provokáciám a útokom proti jordánskym ozbrojeným zložkám. Prepadávali vojenské vozidlá a útočili aj na sídlo armády v Ammáne. To, že výzvy na zvrhnutie kráľa berú vážne, dokázali 1. septembra 1970, keď strieľali po kráľovom aute idúcom v sprievode ochranky na letisko.⁵¹

4 Porážka OOP v Jordánsku

Bodom zlomu sa stala nedeľa 6. septembra 1970. Členovia ĽFOP sa v ten deň pokúsili uniesť v priebehu štyroch hodín 4 dopravné lietadlá. Dvaja ozbrojení Palestínčania sa zmocnili lietadla Boeing 747 spoločnosti *Pan Am* let 93 letiace pôvodne z Amsterdamu do New Yorku a presmerovali ho do Bejrútu. Tam pristúpili ďalší siedmi teroristi a odtiaľ lietadlo odletelo do Káhiry, kde prepustili všetkých 152 cestujúcich a 17 členov posádky.⁵² Lietadlo však bolo demonštratívne vyhodnené do vzduchu. Hovorca ĽFOP v Bejrúte na margo uneseného lietadla pre americké médiá vyhlásil, že cieľom bolo „dať Američanom lekciu za ich dlhodobú podporu Izraela“.⁵³

V lietadle Boeing 707 spoločnosti *El Al* let 219, ktoré rovnako štartovalo z Amsterdamu a mierilo do New Yorku, cestovalo 148 pasažierov a 10 členov posádky. Únos tohto lietadla sa však nepodaril. Bezpečnostní agenti na palube spoločne s cestujúcimi dvoch únoscov napadli a premohli, pričom došlo aj k streľbe. Výstrel zranil jedného z únoscov, ktorým bol americký občan žijúci v Nikarague Patrick Arguello, sympatizujúci a podporujúci ĽFOP. Druhým zadržaným únoscom bola Palestínčanka Lajlā Chālid, najznámejšia teroristka z ĽFOP. Tú, hoci podstúpila plastickú operáciu a cestovala na falošný pas štátu Honduras, spoznali izraelskí agenti na palube lietadla a dokázali tak zabrániť únosu. Lietadlo pristálo v Londýne na letisku Heathrow, kde bola Lajlā Chālid vyvedená z lietadla a zatknutá. Patrick Arguello zomrel po prevoze do nemocnice. Únos ostatných dvoch lietadiel sa podaril. Lietadlo Boeing 707 spoločnosti *TWA* let 741 odštartovalo z Frankfurtu a mierilo do New Yorku. Na palube sa viezlo 141 pasažierov a 10 členov posádky. Dvomi ozbrojenými Palestínčanmi, hlásiacimi sa k ĽFOP, sa podarilo prevziať kontrolu nad lietadlom, prinútili kapitána zmeniť smer letu a pristáť v Jordánsku na starom púštnom letisku Dawson neďaleko Ammánu. Lietadlo DC-8 spoločnosti *Swiss Air* let 100 štartovalo z Zürichu a na palube viezlo 143 pasažierov a 12 členov posádky. Dvomi Palestínčanmi sa únos lietadla podaril a po zmene letu rovnako pristálo na letisku Dawson.⁵⁴

⁵⁰ PAPPÉ, Ilan. *The State and the Tribe: Egypt and Jordan, 1948-88*. In: NEVO, Joseph a PAPPÉ, Ilan (eds). *Jordan in the Middle East 1948 – 1988*, s. 181.

⁵¹ SALIBI, Kamal S.. *The Modern History of Jordan*, s. 235.

⁵² ENSALACO, Mark. *Middle Eastern Terrorism*, s. 21-22.

⁵³ MICKOLUS, Edward F. a SIMMONS, Susan L. *The 50 Worst Terrorist Attacks*, s. 9.

⁵⁴ ENSALACO, Mark. *Middle Eastern Terrorism*, s. 21-22.

Teroristi z LFOP tak mali v rukách viac ako 300 rukojemníkov z viacerých krajín Západu, vrátane USA a Izraela. Únoscovia zverejnili svoje požiadavky ešte v ten istý deň. Za prepustenie rukojemníkov švajčiarskej spoločnosti žiadali, aby Švajčiarsko prepustilo troch ich „spolubojovníkov“ odsúdených za teroristický útok proti lietadlu spoločnosti *El Al* na letisku v Zúrichu vo februári 1969. Keďže lietadlo spoločnosti *TWA* odlietalo z Frankfurtu, žiadali od predstaviteľov Západného Nemecka (SRN) prepustenie troch Arabov odsúdených za útok na kanceláriu izraelskej leteckej spoločnosti *El Al* v Mníchove v septembri 1969. Keď sa únoscovia dozvedeli, že Lajlā Chālid bola zadržaná v Londýne, žiadali od vlády Veľkej Británie aj jej prepustenie. Zadrživani Izraelčania mali byť prepustení výmenou za prepustenie všetkých palestínskych partizánov zadrživanych v izraelských väzniciach.⁵⁵ Na splnenie svojich podmienok dali lehotu sedemdesiatdva hodín, inak vraj vyhodia do vzduchu lietadlá aj s rukojemníkmi. Tým, že lietadlo izraelskej spoločnosti *El Al* sa nepodarilo uniesť, nemohli tlačiť na Izrael tak ako na SRN a Švajčiarsko, hoci medzi rukojemníkmi boli aj Izraelčania a americkí židia. Do vyjednávania sa okrem predstaviteľov Jordánska zapojil Medzinárodný výbor červeného kríža a do Jordánska pricestoval z poverenia západonemeckej vlády aj Hans-Jurgen Wischnewski, člen Sociálnodemokratickej strany. Vlády Švajčiarska aj SRN boli ochotné prepustiť väznených Arabov ale až po tom, ako budú prepustení všetci rukojemníci, bez ohľadu na národnosť či vierovyznanie. V pondelok 7. júla únoscovia bez ďalších požiadaviek prepustili 127 pasažierov, najmä ženy a deti, ktoré ťažko znášali horúce púštne podmienky. Ozbrojení bojovníci z LFOP potom obkľúčili obe lietadlá, aby ich chránili pred možným pokusom o záchranu. Do situácie sa totiž vložila aj jordánska armáda, ktorej príslušníci za použitia obrnenej techniky obkľúčili oblasť letiska.⁵⁶ Na mieste sa zhromaždilo aj množstvo novinárov. Vyjednávačom sa darilo posúvať lehotu splnenia požiadaviek únoscov. Treba spomenúť, že ani prepustení rukojemníci neboli stále v bezpečí. Boli odvezení do Amman International hotel, ktorý sa často stával terčom streľby, keďže v Ammáne sa rapídne zhoršovali vzťahy medzi ozbrojenými organizáciami OOP a jordánskou vládou. Do bezpečia, za hranice jordánska, sa dostali až 9. septembra za asistencie jordánskej armády.

V stredu 9. septembra sa už tak zložitá situácia ešte viac skomplikovala. Ozbrojení Palestínčania z LFOP v ten deň uniesli lietadlo WC-10 britskej spoločnosti *BOAC* let 775 so 117 pasažiermi (vrátane posádky) smerujúceho z Bombaja do Londýna. Lietadlo však malo medzipristátie v Bahrajne, kde do lietadla nastúpili aj únoscovia, ktorí získali nad lietadlom kontrolu. Lietadlo najprv pristálo v Bejrúte a odtiaľ odletelo do Jordánska na letisko Dawson. Z únosov troch lietadiel sa stala veľká mediálna kampaň LFOP. Posádkam lietadiel dovolili urobiť tlačovú konferenciu, cestujúcim bolo umožnené vystúpiť z lietadiel, aby si robili pamätné fotografie, pričom dávali rozhovory prítomným novinárom.⁵⁷ Ľudový front za oslobodenie Palestíny sa ocitol na vrchole svojej „slávy“. Okrem prepustenia väznených Palestínčanov, totiž hlavným cieľom bolo upútať pozornosť sveta a poukázať na krivdu, ktorú pociťovali Palestínčania. Druhý cieľ bol jednoznačne splnený.

Medzitým v Ammáne prebiehali rokovania o prepustení rukojemníkov. Andre Rochat z Červeného kríža, ktorý vyjednával z poverenia SRN, Veľkej Británie a Švajčiarska, sa predstaviteľov LFOP v Ammáne snažil presvedčiť, aby všetkých rukojemníkov vymenili za prepustenie siedmich väznených Arabov.⁵⁸ Izrael, ktorý sa dovtedy držal zásady, že teroristom ustupovať nebude, sa dostával pod stále väčší tlak zo strany USA, keďže mnoho rukojemníkov malo americké občianstvo a mnohí boli židovského vierovyznania. Izrael nakoniec 11. septembra naznačil, že je ochotný rokovať o nožnej výmene. Vtedy už

⁵⁵ POSNER, Steve. *Israel Undercover*, s. 54.

⁵⁶ MICKOLUS, Edward F. a SIMMONS, Susan L. *The 50 Worst Terrorist Attacks*, s. 9.

⁵⁷ ENSALACO, Mark. *Middle Eastern Terrorism*, s. 24-25.

⁵⁸ MICKOLUS, Edward F. a SIMMONS, Susan L. *The 50 Worst Terrorist Attacks*, s. 9.

nervozita stúpala nielen medzi únoscami, ale aj v OOP. Množili sa totiž správy, že na záchranu rukojemníkov nasadia USA alebo Izrael svoje ozbrojené sily.⁵⁹ Únoscovia preto ešte 11. septembra prepustili dvoch Američanov (nežidov) z lietadla spoločnosti TWA, ale ďalší osemnásť rukojemníci (židia) boli tajne odvezení do mesta az-Zarqā', nachádzajúceho sa severne od Ammánu. Mali slúžiť ako poistka v prípade, že by prišlo k pokusu o oslobodenie rukojemníkov.⁶⁰ Odtiaľ boli presúvaní do rôznych palestínskych táborov.

Obavy OOP o možnom zapojení USA do oslobodzovacej akcie boli opodstatnené. Únosy týchto dopravných lietadiel totiž mali za následok, že vo veci sa začali angažovať Američania. Napomohli tomu najmä počiatočné vyhlásenia únoscov, že prepustia iba európskych rukojemníkov a amerických až potom, čo ich podmienky splní Izrael. Bol to tlak namierený predovšetkým na USA kvôli ich podpore Izraela. Hlavný poradca národnej bezpečnosti prezidenta USA Henry Kissinger však v pozadí takýchto požiadaviek videl Sovietov, ktorí sa po vyzbrojení Egypta snažili získať dominantné postavenie v regióne tým, že vrazia klin medzi Európanov a Američanov. Henry Kissinger a ďalší predstavitelia zahraničnej politiky USA nevnímali konflikt na Blízkom východe v rozmeroch súperenia Arabov s Izraelčanmi alebo ako lokálne záujmy jednotlivých vládcov. Na všetko, čo sa na Blízkom východe dialo, sa dívali cez prizmu studenej vojny a súperenia Západu so ZSSR. Americká administratíva považovala Izrael za svojho mocného spojenca v tomto súperení.⁶¹ Preto USA na naliehanie Kissingera posilnili svoje sily v oblasti. Ďalej bolo prijaté rozhodnutie o poskytnutí morálnej aj materiálnej pomoci kráľovi Ĥusajnovi, ako protiváhu možnej sýrskej a irackej intervencie v prospech palestínskych partizánov.⁶² Konflikt medzi jordánskym monarchistickým režimom a OOP sa totiž každým dňom krízy stupňoval. Kráľovi Ĥusajnovi evidentne dochádzala trpezlivosť s aktivitami palestínskych bojovníkov, ktorí územie jeho kráľovstva využívali na svoje partizánke, ale aj teroristické aktivity. Jordánsky kráľ únosy civilných lietadiel označil za „hanbu arabského sveta“.⁶³

Rukojemnícka dráma sa čiastočne skončila 12. septembra 1970, keď únoscovia vyviedli všetkých rukojemníkov z lietadiel a rozdelili ich do dvoch skupín. Väčšina rukojemníkom bola v dodávkach, pod ozbrojeným dozorom členov LFOP, odvezených do Ammánu, kde boli všetci prepustení. Druhú skupinu, ktorú tvorili mužskí členovia posádok troch lietadiel, Izraelčania a americkí židia, boli odvezení na neznáme miesto do palestínskych utečeneckých táborov. Spolu teda LFOP stále zadržoval 54 rukojemníkov, vrátane osemnásť odvezených 11. septembra. Všetky tri lietadlá na púštnom letisku Dawson boli potom demonštratívne vyhodené do vzduchu.⁶⁴

Predseda OOP Jāsir ʿArafāt sa po výbuchu lietadiel obával reakcií Jordánska, USA a Izraela. Situáciu sa pokúšal zachrániť tým, že likvidáciu lietadiel odsúdil a LFOP oficiálne vylúčil z Výkonného výboru OOP. Lenže už 16. septembra svoje rozhodnutie zrušil.⁶⁵ Dôvodom bolo, že priamy konflikt s jordánskym kráľom už nebolo možné odvrátiť a teda si uvedomoval, že ozbrojených bojovníkov LFOP bude potrebovať. Kráľ totiž po likvidácii lietadiel vyzval všetkých partizánov, aby sa stiahli z Ammánu a okamžite odovzdali svoje zbrane. Tí to, samozrejme, ignorovali a namiesto toho hovorca LFOP vyzýval na útok proti jordánskej vláde a aj samotnému kráľovi. Po tejto výzve časť palestínskych partizánov 15. septembra 1970 obsadili mesto Irbid a vyhlásili ho za oslobodené pod kontrolou ľudovej

⁵⁹ ENSALACO, Mark. *Middle Eastern Terrorism*, s. 25.

⁶⁰ MICKOLUS, Edward F. a SIMMONS, Susan L. *The 50 Worst Terrorist Attacks*, s. 9.

⁶¹ CHRISTISON, Cathleen. *Perceptions of Palestine*, s. 134.

⁶² ENSALACO, Mark. *Middle Eastern Terrorism*, s. 23.

⁶³ BIDWELL, Robin. *Dictionary of Modern Arab History*, s. 122.

⁶⁴ ENSALACO, Mark. *Middle Eastern Terrorism*, s. 25.

⁶⁵ QUANDT, William B. *Peace Process - American Diplomacy And the Arab-Israeli Conflict Since 1967*, s. 417.

vlády.⁶⁶ Kráľ Ḥusajn preto na druhý deň odvolal vládu, nahradil ju vojenským direktóriom a vyhlásil stanné právo. Novým predsedom vlády sa stal generál Muḥammad Dāwūd al-[°]Abbāsī.⁶⁷ V Jordánsku sa v tom čase nachádzalo iracké vojsko a na severných hraniciach sa už zhromažďovali sýrske tanky. Na obe tieto sily sa vedenie OOP spoliehalo, že v prípade konfliktu s jordánskym kráľom prídu partizánom na pomoc. Kráľ Ḥusajn si túto hrozbu uvedomoval a preto ešte 15. septembra oznámil britskému veľvyslanectvu, že hodlá vymenovať vojenskú vládu s úmyslom zakročiť proti partizánom. Naznačil, že bude možno potrebovať americkú pomoc.⁶⁸

Rozkaz k útoku vydal jordánsky kráľ 17. septembra 1970. Jordánska armáda, ktorej väčšinu tvorili beduíni, napadla palestínske tábory za pomoci tankov a letectva. Jedným z prvých terčov sa stali tábory al-Waḥadāt a Džabal al-Ḥusajni.⁶⁹ Zabíjanie bolo bezohľadné, čo potvrdzoval fakt, že mnoho partizánov utekalo pred jordánskymi vojakmi cez rieku Jordán a radšej padli do rúk izraelskej armáde. Iracké vojsko o sile 17 000 vojakov a 100 tankov,⁷⁰ ktoré sa v tom čase nachádzalo v Jordánsku, a od ktorého si partizáni sľubovali pomoc, sa do bojov vôbec nezapojilo. Palestínskym partizánom nepomohli ani Palestínčania v uniformách jordánskej armády. Mnoho palestínskych Arabov, ktorí boli z Palestíny vyhnaní počas arabsko-izraelských vojen v rokoch 1948, 1956 a 1967, získali jordánske občianstvo a mnohí slúžili (prípadne ich potomkovia) v jordánskych ozbrojených silách. V septembri 1970 tvorili pôvodom palestínski Arabi asi 40 % všetkých vojakov. Vyskytli sa samozrejme aj dezercie takýchto vojakov, avšak väčšinou mali iný dôvod ako prechod na stranu partizánov. Väčšina Palestínčanov v jordánskej armáde (ich počet sa odhadoval na 22 000) zostalo verných monarchii a bojovali proti OOP.⁷¹

OOP, hnutie al-Fataḥ aj väčšina ostatných skupín mali sídlo v hlavnom meste Jordánska. Jordánska armáda obkľúčila Ammán a vstúpila do mesta s cieľom vyhnúť ich z krajiny. Predstavitel' ĽDFOP Jāsir [°]Abdarrabbih sa neskôr k tomu vyjadril: „17. septembra v skorých ranných hodinách som sa zobudil na streľbu a výbuchy bômb, a tak sme okamžite išli do [°]Arafátovej kancelárie. Bol tam prítomný Jāsir [°]Arafāt a väčšina vysokých predstaviteľov hnutia al-Fataḥ a tiež George Ḥabaš. Telefonovali do Damasku, aby ich informovali, čo sa deje a tiež požiadali o intervenciu sýrskej armády do Jordánska.“⁷² Sýria poslala na pomoc Palestínčanom tanky, avšak bez podpory letectva, ktoré odmietol vyslať do Jordánska minister obrany genrál Ḥāfīz al-Asad.

Jordánsky kráľ bol spojencom USA a tie nemohli dopustiť jeho pád. Dva dni po útoku jordánskej armády na palestínske tábory sa objavili prvé správy, ktoré signalizovali pohyb sýrskych tankov smerom k jordánskej hranici. Predstavitelia radikálneho krídla strany al-Ba[°] na čele s prezidentom Nūraddīnom al-Atāsīm sa rozhodli poslať Palestínčanom pomoc. Jordánsky kráľ ešte 19. septembra osobne prikázal odvolanému jordánskemu premiérovi [°]Abdalmun[°]imu ar-Rifā[°]imu, aby sa obrátil na nového amerického veľvyslancu v Ammáne Deana Browna s prosbou o pomoc proti sýrskej intervencii.⁷³ Jednotky OOP s jednotkami

⁶⁶ ROBINS, Philip. *A History of Jordan*, s. 131.

⁶⁷ KERR, Malcom H. *The Arab Cold War*, s. 149.

⁶⁸ QUANDT, William B. *Peace Process - American Diplomacy And the Arab-Israeli Conflict Since 1967*, s. 78.

⁶⁹ ROBINS, Philip. *A History of Jordan*, s. 131.

⁷⁰ SLUGLETTOVA, Marion Farouk – SLUGLETT, Peter. *Irák od roku 1958*, s. 153.

⁷¹ PAPPÉ, Ilan. *Jordan between Hashemite and Palestinian Identity*. In: NEVO, Joseph a PAPPÉ, Ilan (eds). *Jordan in the Middle East 1948 – 1988*, s. 74.

⁷² DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation. *The 50 years war*, Jāsir [°]Abdarrabbih, disk č. 1, 1.h. 52.min. 55.s.

⁷³ QUANDT, William B. *Decade of Decisions: American Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1967-1976*, s. 116.

sýrskej armády s podporou tankov vstúpili ráno 20. septembra na jordánske územie a porazili elitnú jordánsku 40. brigádu.⁷⁴ Poobede ʿAbdalmunʿim ar-Rifāʿī vyhlásil, že v krajine je prítomná asi stovka sýrskych tankov. Jordánskemu kráľovi bolo naznačené, že na pomoc proti Sýrčanom by mohli byť nasadené izraelské vojská. Do hry opäť vstúpili záujmy superveľmoci. To, že Moskva nabádala Sýriu k zdržanlivosti, podporilo Henryho Kissingera v jeho mylnom podozrení, že ide o sprisahanie a že v skutočnosti Sovietsky zväz nabádal Sýriu k útoku. Pritom sa ZSSR vyslovil proti akejkoľvek cudzej intervencii do jordánskych vnútorných záležitostí, pretože sa obával izraelského využitia situácie presne ako v roku 1956 počas suezskej krízy. Kráľ Ḥusajn sa zase obával, aby Izrael nevyužil sýrsky útok ako zámienku na rozširovanie svojho územia ďalej na východ od rieky Jordán. Henry Kissinger pre istotu poslal Sovietom aj Sýrčanom varovanie, že do pohotovosti boli uvedené vojská v Nemecku a 6. flotila pri libanonskom pobreží.⁷⁵ Toto všetko malo naznačiť americké odhodlanie zasiahnuť v prospech Ḥusajna, ak si to situácia vyžiada.

Na druhý deň vo večerných hodinách 20. septembra kráľ Ḥusajn opakovane naliehavo žiadal prostredníctvom britských diplomatov v Ammáne o letecký zásah proti sýrskym tankom.⁷⁶ Tentoraz by však už akceptoval aj zásah izraelských síl. Sýrske tanky postupovali, a ak by do boja zasiahlo aj sýrske letectvo, jordánska armáda by sa neubránila. Horúce rozhovory na diaľku prebiehali 21. septembra medzi USA a Izraelom. Henry Kissinger si vymohol súhlas prezidenta Richarda Nixona a požiadal Izraelčanov o zásah. Izraelská premiérka Golda Meirová si dala podmienku, že USA v prípade sovietskeho alebo egyptského útoku zasiahnu. Richard Nixon súhlasil a v Izraeli bola vyhlásená mobilizácia. Izrael mal v krátkej dobe k dispozícii operačné zoskupenie v sile 200 tankov.⁷⁷ Damask dostal správu, že Izrael nedopustí sýrsku hegemoniu nad Jordánskom, a na dôkaz, že to myslia vážne, začali nízko nad sýrskymi tankami prelietavať izraelské bojové lietadlá.⁷⁸ Demonštrácia izraelskej sily bola prvým faktorom, ktorý ovplyvnil vojnu v Jordánsku. Druhým bol postoj sýrskeho ministra obrany a veliteľa letectva Ḥāfīza al-Asada, ktorý nesúhlasil so sýrskou intervenciou od začiatku a odmietol vydať rozkaz na sýrsku leteckú akciu.⁷⁹ Jordánska armáda si potom poradila s ustupujúcimi sýrskymi tankami a zvýšila aktivitu v boji s Palestínčanmi. Ostré boje trvali 10 dní. Palestínsky Červený polmesiac odhadoval, že jordánska občianska vojna si vyžiadala 3 650 mŕtvych a asi 11 500 ranených, z ktorých drvivú väčšinu tvorili palestínski bojovníci ale tiež civilisti.⁸⁰

„Čierny september“, ako Palestínčania nazvali túto vojnu, bol začiatok konca palestínskeho vplyvu v Jordánsku. OOP, hnutie al-Fataḥ a ďalšie organizácie palestínskeho hnutia odporu prišli o svoju najsilnejšiu základňu, tak politickú, ako vojenskú. Najväčšou tragédiou však bolo, že sa o to nepostarala izraelská armáda, ale arabská. Jāsir ʿArafāt neobviňoval iba Jordánsko, ale aj ďalšie arabské krajiny. Jordánskou občianskou vojnou sa však začala nová éra palestínskeho odboja, ale i smutne slávneho terorizmu, ktorého následky ešte len mali prísť.

Arabské štáty sa pokúšali zastaviť zabíjanie a ich delegácie prichádzali do Jordánska žiadať kráľa Ḥusajna o zastavenie bojov. Ani jedna z delegácií však nebola úspešná.

⁷⁴ SORBY, Karol R. a SORBY, Karol, ml. *Blízky východ v medzinárodnej politike (1971 – 1990)*, s.71.

⁷⁵ TYLER, Patrick. *A World of Trouble*, p. 109.

⁷⁶ QUANDT, William B. *Peace Process - American Diplomacy And the Arab-Israeli Conflict Since 1967*, s. 80.

⁷⁷ Tamže, s. 81.

⁷⁸ PAPPÉ, Ilan. *Jordan between Hashemite and Palestinian Identity*. In: NEVO, Joseph a PAPPÉ, Ilan (eds). *Jordan in the Middle East 1948 – 1988*, s. 74.

⁷⁹ RABINOVICH, Itamar. *Waging Peace: Israel and the Arabs*, s. 13.

⁸⁰ KERR, Malcom H. *The Arab Cold War*, s. 150.

Iniciatívy sa preto chopil egyptský prezident Džamāl ʿAbdannāšir, ktorý pozval do Káhiry všetkých prezidentov a kráľov arabských štátov, aby na spoločnej konferencii vyriešili situáciu v Jordánsku. Na stretnutie pozval aj Jāsira ʿArafāta, ktorý musel odísť z Ammánu tajne, pretože v Jordánsku bol naňho vydaný zatykač. Kráľ Ḥusajn sa k rokovaniam, ktoré začali už 22. septembra, pripojil až po niekoľkých dňoch.⁸¹ Obaja, kráľ Ḥusajn aj Jāsir ʿArafāt, pricestovali do Káhiry so zbraňami za opaskom vysvetliť vlastný pohľad na vzniknutú situáciu. Kráľ Ḥusajn obvinil vodcu OOP z pokusu o atentát a ako dôkaz predložil kazetu z nahrávkou z rozhlasového vysielania OOP. Jāsir ʿArafāt zas tvrdil, že kráľ nechal zmasakrovať tisícky nevinných Palestínčanov.⁸² Viaceré arabské štáty vyslovili ostrú kritiku na adresu jordánskeho kráľa a Líbya spoločne s Kuwajtom dokonca pozastavili prísun finančných dotácií Jordánsku, ku ktorým sa zaviazali v Chartúme v septembri 1967.⁸³ Rozhovory napriek vzájomnému obviňovaniu a silným slovám viedli 27. Septembra 1970 k podpísaniu dohody, ktorá obsahovala mierový plán.⁸⁴ Reálna platnosť dohody netrvala dlho a lokálne boje pokračovali. Jordánska vláda, ktorú od októbra 1970 viedol nový premiér Waṣfī at-Tall, sa vplyv palestínskych partizánov snažila oslabiť úplne, a tak pokračovali vo vyvíjaní tlaku na ozbrojené palestínske skupiny. Postupné vytlačanie partizánov za hranice miest, aj za cenu použitia zbraní a desiatok mŕtvych, viedlo k tomu, že hnutie bolo v Jordánsku do konca roka 1971 prakticky zlikvidované a partizáni neboli do Jordánska oficiálne viac vpúšťaní.⁸⁵

Rokovania o prepustení 54 rukojemníkov sa počas bojov „čierneho septembra“ stali druhoradou záležitosťou. Na druhý deň po explózii lietadiel 13. septembra britská vláda vyhlásila, že väznená Palestínčanka Lajlā Chālid bude slobodná, hneď ako ĽFOP prepustí zvyšok rukojemníkov. Zadrživani rukojemníci boli postupne oslobodzovaní jordánskou armádou. Z palestínskeho tábora al-Waḥadāt 26. septembra jordánski vojaci hlásili, že oslobodili 15 rukojemníkov. Hovorca ĽFOP však kontroval, že rukojemníkov prepustili oni. Ako dôkaz, že za oslobodením nestojí jordánska armáda, prepustil ĽFOP na druhý deň ďalších 33 rukojemníkov. Dva dni potom, ako bola podpísaná dohoda medzi Jordánskom a OOP v Káhire, boli na slobodu prepustení aj poslední šiesti zadrživani.⁸⁶ V deň prepustenia posledných rukojemníkov 29. septembra 1970 zverejnila švajčiarska vláda vyhlásenie, že siedmi Palestínčania väznení vo Švajčiarsku, SRN a Veľkej Británii by mali byť prepustení, keďže ĽFOP splnil podmienky výmeny. Všetci siedmi opustili väzenie nasledujúci deň.⁸⁷

Palestínske ozbrojené organizácie sa spolu s vedením OOP presunuli z Jordánska do Libanonu. Dlhú hranicu okolo rieky Jordán nahradila krátka hranica južného Libanonu s Izraelom, následkom čoho sa možnosti vedenia partizánskej vojny značne zúžili. Po príchode do Libanonu Jāsir ʿArafāt povedal: „Urobili sme veľmi dôležitú vec. Premenili sme sa na nových ľudí, z utečencov na bojovníkov. Toto je veľmi dôležité. Boli sme utečenci, bezdomovci. A teraz sa stávame bojovníkmi, bojovníkmi za slobodu. A aké bude ďalšie štádium? Uvidíme.“⁸⁸ Partizánske akcie pokračovali. Prepadové skupiny podnikali výpady

⁸¹ AS-SĀDĀT, Anwar. *al-Baḥt ʿan ad-dāt. Qiṣṣat ḥajātī*. (Hľadanie identity. Príbeh môjho života), s. 262.

⁸² RUBIN, Barry and RUBIN, Judith Colp. *Yasir Arafat: A Political Biography*, s. 53.

⁸³ KERR, Malcom H. *The Arab Cold War*, s. 150.

⁸⁴ ROBINS, Philip. *A History of Jordan*, s. 131.

⁸⁵ PAPPÉ, Ilan. *Jordan between Hashemite and Palestinian Identity*. In: NEVO, Joseph a PAPPÉ, Ilan (eds). *Jordan in the Middle East 1948 – 1988*, s. 75.

⁸⁶ ENSALACO, Mark. *Middle Eastern Terrorism*, s. 26.

⁸⁷ MICKOLUS, Edward F. a SIMMONS, Susan L. *The 50 Worst Terrorist Attacks*, s. 10.

⁸⁸ DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation. *The 50 years war*. Jāsir ʿArafāt, disc č. 1, 2.h. 04.min. 55.s.

cez hranice, ostreľovali Izrael raketami, často za pomoci sýrskeho delostrelectva. Avšak počet konvenčných partizánskych operácií po jordánskej občianskej vojne výrazne klesol.

Použitá literatúra:

1. ABU SHARIF, Bassam. *Arafat and Dream of Palestine*. New York: Palgrave Macmillan, 2009.
2. AS-SĀDĀT, Anwar. *al-Baḥt ʿan ad-dāt. Qiṣṣat ḥajātī*. (Hľadanie identity. Príbeh môjho života). Káhira: al-Maktab al-miṣrī al-ḥāidī, 1978.
3. BEN-AMI, Shlomo. *Scars of war, wounds of peace*. New York: Oxford University Press, 2006.
4. BIDWELL, Robin. *Dictionary of Modern Arab History*. New York: Routledge, 2010.
5. CARLTON, David a SCHAERF, Carlo (eds). *International Terrorism and World Security*. New York: Routledge, 2015.
6. CRENSHAW, Martha a PIMLOTT, John. *International Encyclopedia of Terrorism*. London: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997.
7. ČEJKA, Marek. *Izrael a Palestina*. Brno: Centrum strategických studií, 2005.
8. ENSALACO, Mark. *Middle Eastern Terrorism. From Black September to September 11*. Philadelphia: PENN, 2008.
9. GAWRYCH, George W. *The Albatross of Decisive Victory*. Westport: Greenwood Press, 2000.
10. HERZOG, Chaim. *Arabsko-izraelské války*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 2008.
11. HIRST, David. *Puška a olivová ratolest*. Praha: BB/art, 2005.
12. CHRISTISON, Cathleen. *Perceptions of Palestine*. Los Angeles: University of California, 1999.
13. JAMAL, Amal. *The Palestinian National Movement*. Bloomington, IN: Indiana University, 2005.
14. KERR, Malcom H.. *The Arab Cold War*. New York: Oxford University Press, 1971.
15. KOLEKTIV AUTORU. *Encyklopedie - Světový terorismus*. Praha: Svojtka and Co., 2001.
16. MICKOLUS, Edward F. a SIMMONS, Susan L. *The 50 Worst Terrorist Attacks*. Santa Barbara: Praeger, 2014.
17. LEA, David. *A Survey of Arab-Israeli Relations 1947 – 2001*. London: Routledge, 2002.
18. NAZZAL, Nafez and NAZZAL, Laila A.. *Historical Dictionary of Palestine*. Scarecrow Press, 1997.
19. NEVO, Joseph a PAPPÉ, Ilan (eds). *Jordan in the Middle East 1948 – 1988*. New York: Routledge, 2013.
20. NEWTON, Michael. *The Encyclopedia of Kidnappings*. New York: Fact On File, Inc., 2002.
21. POSNER, Steve. *Israel Undercover*. Syracuse: Syracuse University Press, 1987.
22. QUANDT, William B.. *Peace Process: American Diplomacy and the Arab-Israeli Conflict Since 1967*. Washington: Brookings institution press, 2005.
23. QUANDT, William B.. JABBER, Fuad; LESCH, Ann Mosely. *The Politics of Palestinian Nationalism*. Berkeley: University of California Press, 1973.
24. QUANDT, William B.. *Decade of Decisions: American Policy Toward the Arab-Israeli Conflict, 1967-1976*. Berkeley: University of California Press, 1977.
25. RABINOVICH, Itamar. *Waging peace: Israel and The Arabs*. New Jersey: Princeton University Press, 2004.
26. ROBINS, Philip. *A History of Jordan*. Cambridge: Cambridge University Press. 2004.
27. RUBIN, Barry a RUBIN, Judith Colp. *Yasir Arafat: A Political Biography*. New York: Oxford University Press, 2005.

28. RUBIN, Barry a RUBIN, Judith Colp. *Chronologies of Modern Terrorism*. New York: Routledge, 2015.
29. SALIBI, Kamal S.. *The Modern History of Jordan*. London: I.B. Tauris, 2006.
30. SHEMESH, Moshe. *The Palestinian Entity 1959 – 1974*. London: Frank Cass, 1996.
31. SINGH, Rashmi. *Hamas and Suicide Terrorism*. New York: Routledge, 2011.
32. SLUGLETOVÁ, Marion Farouk – SLUGLETT, Peter. *Irák od roku 1958*. Praha: Volvox Globator, 2003.
33. SORBY, Karol R. a SORBY, Karol, ml. *Blízky východ v medzinárodnej politike (1971 – 1990)*. Bratislava: Ekonóm, 2011.
34. SORBY, Karol R. *Superveľmoci a ukončenie „vojny na vyčerpanie“ medzi Egyptom a Izraelom – Rogersov mierový plán 1968 – 1970*. In: Almanach, 2/2011, Bratislava: Ekonóm, 2011.
35. TYLER, Patrick. *A World of Trouble*. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2009.
36. WANNER, Jan. *Krvavý Jom Kippur*. Praha: Libri, 2002.
37. DVD – Brian Lapping Associates and WGBH Educational Foundation: *The 50 years war: Israel and the Arabs*. USA: PBS HOME VIDEO, 2004. 2 disky.

Kontakt:

PhDr. Tomáš Michalák, PhD.

Ústav orientalistiky

Slovenská akadémia vied

Klemensova 19

813 64 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: tmichalak@centrum.sk

Multilateralizmom k multipolarite: prípad Číny¹

Juraj Ondriaš

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: juraj.ondrias@euba.sk

Abstrakt

Zámerom práce je priblížiť čínsku snahu o presadenie multipolárneho sveta prostredníctvom multilaterálnej diplomacie. Prvá časť sa venuje čínskym predstavám budovania multipolarity od studenej vojny po súčasnosť. Následne sa práca zameria na dôvody, ktoré viedli k rozvoju multilaterálnej diplomacie Číny. Nakoniec sa pozrie na rozvoj čínskeho multilateralizmu v praxi, na príkladoch niekoľkých multilaterálnych inštitúcií. Z toho vyplynie dôležitosť multilaterálnej spolupráce štátov v čínskom chápaní multipolarity, v kontraste k čínskemu vnímaniu unipolarity a hegemonizmu, ktoré údajne praktikuje USA. Metódami práce boli štúdium a analýza internetových spravodajských a vedeckých zdrojov, najmä elektronických databáz vedeckých časopisov.

Kľúčové slová: Čína, multipolarita, multilateralizmus, hegemonia, unipolarita, rozvojová spolupráca

JEL klasifikácia: F50, F53

Abstract:

The aim of this paper is to present Chinese efforts to bring about a multipolar world through multilateral diplomacy. The first part is about the Chinese ideas of constructing multipolarity from the Cold War to the present. Next, the paper focuses on the reasons which lead to the rise of China's multilateral diplomacy. Finally, the development of Chinese multilateralism in practice is described, with attention given to a few examples of multilateral institutions. This will emphasize the importance of multilateral cooperation between states in China's concept of multipolarity. This is in contrast to China's perception of unipolarity and hegemonism, which are allegedly practiced by the USA. Among the methods used were the study and analysis of online news and scholarly sources, especially online databases of scientific journals.

Keywords: China, multipolarity, multilateralism, hegemony, unipolarity, developmental cooperation

JEL Classification: F50, F53

Úvod

Práca sa venuje úsiliu Čínskej ľudovej republiky (ďalej len Číny) propagovať a vytvoriť multipolárny svet, a jej snahám využiť multilaterálnu diplomaciu na tento účel. Prvá časť práce sa venuje vývoju čínskeho chápania a presadzovania multipolarity od

¹ Príspevok je výstupom grantu EU v Bratislave na projekty mladých učiteľov, vedeckých pracovníkov a doktorandov č. I-16-105-00 s názvom „Perspektívy vývoja energetickej bezpečnosti ČER.“

studenej vojny po súčasnosť. To je v kontraste k čínskemu vnímaniu USA ako hegemonickéj mocnosti, ktorá usiluje o unipolárny systém. Ďalej budú rozobraté príčiny, ktoré viedli Čínu k osvojeniu si multilateralizmu vo svojej zahraničnej politike. Ide hlavne o obavy z kritiky zo strany rozvinutých a rozvojových krajín, ale predovšetkým najbližších susedov Číny. Táto kritika smeruje k údajným mocenským a hegemonickým ambíciám Číny a jej odpútanie sa od agendy solidarity s rozvojovými štátmi. Práca sa takisto zameria na praktický rozvoj koncepcie multilateralizmu v čínskej zahraničnej politike. Budú zdôraznené niektoré multilaterálne inštitúcie a platformy, ktoré prispeli k ochote Číny prehľbovať multilaterálnu diplomaciu, alebo ktoré sú významným výsledkom tejto diplomacie. Práca vníma štát ako unitárneho aktéra v súlade s realistickou školou medzinárodných vzťahov, a využíva pojmový aparát disciplíny medzinárodných vzťahov.

Západné chápanie multipolarity predpokladá existenciu viacerých viac-menej rovnocenných pólov. To znamená, že každý pól je schopný čeliť výzve od akéhokoľvek iného pólu, čo zaručuje stabilitu systému. Pól je aktér medzinárodných vzťahov (v kontexte súčasného stavu disciplíny medzinárodných vzťahov ide o štáty), ktorý predstavuje nezávislé centrum moci v systéme, a ku ktorému gravitujú ostatné štáty. V čínskom ponímaní však multipolarita kladie väčší dôraz na schopnosť štátov konať nezávisle a presadzovať svoj vplyv vo vlastnom regióne aj napriek pólu. Ide teda o absenciu hegemonie, keďže póly nemajú takú moc, aby presadili či nanútili svoju vôľu za akýchkoľvek okolností. Póly si tým pádom a nemusia byť mocensky rovnocenné, stačí aby žiaden z nich nemal hegemonickú prevahu. Moc pólov je teda relatívna, nejde o absolútnu moc jedného pólu. Takéto chápanie multipolarity by sa na západe označovalo pojmom unimultipolarita, čiže stav, kde je jedna dominantná svetová superveľmoc, ale aj viacero veľmoci s menším či regionálnym vplyvom. Superveľmoc v takejto situácii potrebuje ostatné veľmoci na efektívne konanie a správu globálneho systému. V tomto sa multipolarita v ponímaní Číny vymedzuje proti unipolárnemu a hegemonickému systému, ktorý podľa Číny predstavujú USA. To je však považované skôr za pragmatické vymedzenie sa voči unipolarite a USA než hodnotová podpora multipolarity.² Táto charakteristika americkej unipolarity je v Číne pripisovaná západnej civilizácii všeobecne a americkej politickej kultúre konkrétne, proti čomu Čína stavia východnú kultúru a vlastnú historickú tradíciu.

1 Chronológia čínskeho prístupu k multipolarite

Za posledné štvrtstoročie sa ekonomický rast Číny pohyboval okolo 10 % ročne.³ Odhaduje sa, že ekonomika Číny prebehne tú americkú v polovici budúceho desaťročia, hoci podľa parity kúpnej sily Čína sa to stalo už koncom roku 2014. Táto hranica výmeny na prvej priečke sa neustále posúva nadol – v r. 2010 sa očakávala v r. 2027, kým pred krízou v r. 2008 sa písalo až o roku 2041.⁴ Rast Číny sa v súčasnosti spomaľuje, a odhaduje sa na 6 až 7 % ročne na nasledujúce roky, čo je však viac než svetový priemer.⁵ Čína je teda najvýraznejším príkladom rastu moci nových aktérov na úkor relatívnej moci západného sveta (resp. globálneho severu) a konkrétne dominantnej ekonomicko-finančnej ale aj politicko-vojenskej superveľmoci, USA. S rastom ekonomickej moci rastú aj čínske ambície. Čína dlho kritizuje súčasné rozloženie moci v bezpečnostnej, ekonomickej a finančnej sfére. S tým je spätá kritika postavenia USA vo svete, ktoré Čína vníma ako hegemonické. Čína má výhrady voči unipolarite pod vedením USA a presadzuje multipolárne zriadenie, ktoré by malo lepšie

² WOMACK, B. (2004): *Asymmetry theory and China's concept of multipolarity*. s. 353-4, 356

³ TRADING ECONOMICS (2016): *China GDP Annual Growth Rate 1989-2016*.

⁴ FLORES-MACÍAS, G. A.; KREPS, S. E. (2013): *The Foreign Policy Consequences of Trade: China's Commercial Relations with Africa and Latin America, 1992-2006*. s. 357.

⁵ SVETOVÁ BANKA (2016): *Global Outlook: Disappointments, Risks and Spillovers*.

zohľadňovať skutočné rozloženie síl vo svete a malo by viesť k spravodlivejšiemu rozloženiu práv a povinností členov medzinárodného spoločenstva.

Čínska podpora multipolarity sa menila v čase. Počas studenej vojny ČĽR presadzovala multipolaritu ako alternatívu k bipolárnemu usporiadaniu sveta, teda súťaže medzi kapitalistickým západným blokom a sociálne imperialistickým východným blokom. a údajnému hegemonickému počínaniu oboch superveľmocí, jednak v rámci ich blokov, jednak v súťaži o globálnu hegemoniu. Ako riešenie Čína presadzovala silnejšiu úlohu pre nezúčastnené rozvojové štáty. Takéto čínske vnímanie antihegemonizmu a multipolarity v prospech rozvojového sveta (kam sa Čína sama zaradovávala) bolo vyjadrené v dokumente Päť princípov mierového spolužitia z r. 1953. Tie sa prvý krát objavili v písomnej forme v Dohode o obchode a stykoch medzi Tibetskou oblasťou Číny a Indiu medzi oboma štátmi 29. 4. 1954. O sedem rokov neskôr sa stali základnými tézami Hnutia nezúčastnených krajín. Tieto princípy boli:⁶

- Vzájomný rešpekt suverenity a teritoriálnej integrity,
- Vzájomné odmietnutie agresie,
- Vzájomné nezasahovanie do vnútorných záležitostí,
- Rovnosť a vzájomne výhodná spolupráca,
- Mierové spolunažívanie.

Čína poukazovala na neúspechy USA v Vietname a ZSSR v Afganistane, ktoré mali byť dôkazom toho, že bipolarita a snahy superveľmocí o hegemoniu zlyhali, keďže superveľmoci nedokázali spoľahlivo potlačiť všetky hrozby a zabezpečiť mier a stabilitu. Odpoveďou mala byť multipolarita, ktorá bola v čínskom ponímaní spojená s odmietaním hegemonizmu. Toto pretrvalo aj po konci studenej vojny, keď kritika Číny sa preorientovala na unipolaritu a údajné snahy USA o globálnu hegemoniu. Zároveň sa odsudzovanie hegemonizmu zmenilo z kritiky bipolárneho boja o globálnu hegemoniu na kritiku špecifického správania a konania (napr. unilateralizmu), ktoré oslabuje étos rovnosti, ktorý multipolárny systém ponúka.

2 Príčiny vzostupu čínskeho multilateralizmu

Napriek tomuto vývoju po studenej vojne sa však jeden dôležitý prvok čínskej stratégie od 60. rokov nezmenil – Čína sa stále označuje za rozvojovú krajinu a svoje vzťahy s ostatnými rozvojovými štátmi za „spoluprácu juh-juh“, v protiklade k neokoloniálnej obchodnej a rozvojovej politike rozvinutých štátov. Hlása vzťahy založené na solidarite, rovnosti a vzájomnom rešpekte suverenity, a ostal aj odkaz na zdieľanú (polo)koloniálnu skúsenosť. Zároveň sa Čína považuje za hovorcu rozvojových štátov na medzinárodných fórach ako Bezpečnostná rada OSN. Aj týmto tvrdením podopiera svoju snahu o multipolárny svet, kde by rozvojové štáty (aj prostredníctvom Číny) mali silnejší hlas. Solidarita však už nie je podopretá revolučnou maoistickou rétorikou, ale vychádza z princípu vzájomne prospešného obchodu a rozvojovej spolupráce.⁷ To sa stalo jedným zo základov multilaterálne diplomacie Číny.

No u niektorých rozvojových štátov, predovšetkým tých, ktoré sú v regiónoch susediacich s Čínou, panujú obavy ohľadne toho, nakoľko čínske pochopenie multipolarity je snaha o „oligarchickú“ vládu na spôsob koncertu veľmocí, a teda či rovnosť a schopnosť nezávislého konania je vyhradená len pre ostatné póly, alebo či rovnaká sloboda platí aj pre ostatné štáty medzinárodného spoločenstva. Nervozitu vyvolával aj čínsky slogan „mierového

⁶ XINHUA ONLINE (2004): Backgrounder: Five principles of peaceful coexistence.

⁷ DEHART, M. (2012): Remodelling the Global Development Landscape: the China Model and South–South cooperation in Latin America. s. 1367

vzostupu“, ktorý razila Čína od nástupu prezidenta Chu Ťin-tchaa v r. 2003, keďže evokoval zmenu relatívnej moci v prospech Číny a teda na úkor ostatných krajín, čo z definície znamená zmenu statusu quo. Kvôli negatívnemu prijatiu v zahraničí a na upokojenie obáv bol teda tento slogan používaný čoraz zriedkavejšie v prospech koncepcie Harmonického sveta, ktorý je rozobraný nižšie. Toto všetko, spolu s arbitrárnou hranicou pre status supervelmoci, vedie k obvineniu, že multipolarita v čínskom ponímaní je v podstate len samoúčelná kritika americkej unipolarity. Takisto sa tým posilňuje téza, že vzostup Číny predstavuje hrozbu pre svetový politický, bezpečnostný a ekonomický poriadok, zvlášť pre štáty v regiónoch susediacich s Čínou. Táto téza sa v medzinárodnej odbornej literatúre označuje ako *China Threat*.⁸ Tieto čínske obavy z kritiky zo strany rozvojových štátov je dôvod, prečo sa Čína začala usilovať o väčšiu spoluprácu s rozvojovým svetom a presadzovať svoje ciele multilaterálne spolu s podobne zmýšľajúcimi krajinami.

Pre Čínu je teda výhodné ukazovať sa ako tímový hráč, ktorý dokáže spolupracovať so štátmi v rámci regionálnej či globálnej „koalície seberovných“ a tvoriť s nimi kompromisy, namiesto toho, aby konala unilaterálne ako USA, či aby si budovala zoskupenie „satelitných“ štátov analogicky k ruským organizáciám ako sú CSTO či Eurázijská únia. Táto opatrná stratégia má upokojiť štáty, ktoré by sa mohli obávať rastu silnej Číny s ambíciami zmeniť regionálnu či aj globálnu rovnováhu moci. Zástancovia takéhoto prístupu v čínskej politickej a odbornej komunite sa obávajú, že veľmocenské správanie Číny by narušilo jej štylizáciu do úlohy zástupcu či hovorca rozvojových krajín. Najväčšie obavy sú však z toho, že by krajiny, ktoré sa sami obávajú čínskej asertivity, vytvorili koalíciu proti nej.⁹

3 Rozvoj čínskej multilaterálnej diplomacie

Čína bola dlho skeptická voči multilaterálnej spolupráci. Uprednostňovala bilaterálnu spoluprácu, kde mohla využiť svoju rastúcu politickú a ekonomickú moc. Zvrat nastal na prelome tisícročí, keď sa Čína začala výraznejšie angažovať vo viacerých oblastiach sveta, čo jej umožnilo odskúšať si viaceré prístupy a aplikovať ponaučenia na ostatné oblasti sveta a roviny medzinárodných vzťahov. To bol aj prípad čínskeho angažovania v strednej Ázii, ktorá sa stala istým laboratóriom čínskej politiky, keďže dlho nebola vnímaná ako kľúčový región čínskeho záujmu a teda Čína si tam mohla dovoliť experimentovať.¹⁰ Pozitívne skúsenosti s multilaterálnou spoluprácou v danom regióne viedlo k väčšej ochote a iniciatíve Číny k multilaterálnemu postupu aj v iných oblastiach, napr. s organizáciou ASEAN v juhovýchodnej Ázii alebo na iných úrovniach, napr. v rámci platformy BRICS. Významným medzníkom sa stal vstup Číny do WTO v r. 2001, čo znížilo zábrany ostatných štátov spolupracovať s Čínou.¹¹

Prvým regiónom, ktorý pocítil tento čínsky obrat k multilateralizmu sa stala juhovýchodná Ázia, kde sa Čína dlhodobo snaží zvýšiť svoj vplyv. Jedným z hlavných výstupov čínskych snáh o multilateralizmus v tomto období bolo vytvorenie zóny voľného obchodu medzi Čínou a štátmi ASEAN nazvanú ACFTA (*ASEAN-China Free Trade Area* – v čínskych zdrojoch zvyčajne nazvanú CAFTA). Prvý oficiálny návrh na jej vytvorenie vyslovil ešte v r. 2000 premiér ČĽR Ču Žung-ťi. Nasledujúci rok, 4. 11. 2001 došlo k podpisu dohody medzi ČĽR a štátmi ASEAN v kambodžskom Phnom Penhe o vytvorení tejto zóny voľného obchodu do desiatich rokov. ACFTA vstúpila do platnosti 1. 1. 2010 a hneď sa stala najväčšou zónou voľného obchodu sveta podľa počtu obyvateľov a treťou najväčšou podľa

⁸ SUZUKI, S. (2009): *Chinese Soft Power, Insecurity Studies, Myopia and Fantasy*. s. 779

⁹ BRESLIN, S. (2013): *China and the global order: signalling threat or friendship?* s. 621

¹⁰ BLANK, S. J. (2011): *Dragon Rising: Chinese Policy in Central Asia*. s. 261

¹¹ LI, M. (2011): *Rising from Within: China's Search for a Multilateral World and Its Implications for Sino-US Relations*. s. 334

nominálneho HDP, po EÚ a NAFTA. Pozitívne skúsenosti z tohto vývoja sa čoskoro prejavili a posilnili ochotu Číny rozvíjať multilaterálnu diplomaciu. Ďalšia oblasť čínskej spolupráce s juhovýchodnou Áziou sa sústredila na pohraničnú spoluprácu. S cieľom rozvinúť svoje pohraničné regióny aj regióny susedných štátov sa Čína pripojila ku *Greater Mekong Subregional Cooperation Program* (GMS). V rámci neho sa Čína podieľa na výstavbe železnice spájajúcej viacero krajín a v júli 2002 sa na prvom summite podpísala Dohodu o komerčnej navigácii rieky Lancang/Mekong (*Agreement on Commercial Navigation of the Lancang-Mekong River*). Tieto iniciatívy majú znížiť náklady a čas na prepravu tovaru, zvýšiť jeho objem a uľahčiť vzájomné investície.¹²

Dôležitosť multilaterálneho prístupu pre čínsku zahraničnú politiku bolo možno vidieť aj v tom, že multilateralizmus bol jedným z hlavných prvkov koncepcie „Harmonického sveta“ (*Harmonious World / hexie shijie*), ktorú predstavil prezident Chu Ťin-tchao na summite Afrických a Ázijských štátov v indonézskej Džakarte v r. 2005. Táto koncepcia sa stala základným teoretickým podkladom pre čínsku zahraničnú politiku za vlády prezidenta Chu. Zdôrazňuje multilateralizmus, kolektívnu bezpečnosť, vzájomnú výhodnosť a rešpektovanie rôznorodosti (hlavne vo forme vlády či ekonomického modelu).¹³

No najviditeľnejší výsledok multilaterálnej diplomacie Číny je skupina BRICS, ktorá okrem Číny združuje aj Rusko, Brazíliu, Indiu a Juhoafrickú republiku. Hoci termín BRIC na označenie štyroch pôvodných štátov zoskupenia sa objavil už v r. 2001, z pera zamestnanca banky Goldman Sachs menom Jim O'Neill, formálna spolupráca medzi nimi bola zahájená až v r. 2006. Tradícia výročných summitov bola spustená až v r. 2009 v ruskom Jekaterinburgu.¹⁴ BRICS je voľná neinštitucionalizovaná platforma zmienených krajín, ktoré spolupracujú v oblastiach medzinárodného obchodu a financií, rozvoja, a reformy medzinárodných inštitúcií. Voľnejšia forma spolupráce prináša výhody pre všetkých partnerov vo forme väčšej flexibility a udržiavania širokého (hoci voľnejšieho) konsenzu. To vyhovuje všetkým zúčastneným štátom, ktoré by inak boli opatrné voči hlbšej spolupráci. Formulácia konkrétnejších cieľov by mohla odradiť ostatných potenciálnych partnerov a odkryť nezhody medzi nimi, či už na globálnej či regionálnej úrovni. Najmä v prípade Číny, ktorá sa doťahuje na vedúcu pozíciu USA v globálnej ekonomickej a finančnej architektúre, panujú obavy z jej prípadných budúcich mocenských ambícií, ako bolo zmienené vyššie.

Ďalším impulzom, ktorý čínsku angažovanosť v prospech multilateralizmu bola svetová finančná kríza, ktorá začala v r. 2008. Tá viedla k výraznejšiemu zapojeniu sa Číny do multilaterálnych inštitúcií a k navrhovaniu multilaterálnych riešení globálnych problémov. Táto aktivita vyplynula z čínskeho zhodnotenia, že moc západu (a najmä USA) viesť a udržiavať globálny systém upadá a sama by mala hrať výraznejšiu úlohu vo vytváraní a udržiavaní globálnej ekonomickej a finančnej architektúry.¹⁵ Toto úsilie oslabiť unipolaritu USA sa prejavilo napr. v novembri 2011. Keď prezident Obama vtedy na turné po štátoch ázijsko-tichomorského regiónu vyhlásil, že Čína musí hrať podľa pravidiel medzinárodného spoločenstva v ekonomických otázkach (napr. podhodnotenie jüanu, pomalé tempo politických a ekonomických reforiem, nedostatočná ochrana intelektuálneho vlastníctva), vysoký úradník na čínskom ministerstve zahraničných vecí Pang Sen odpovedal, že Čína sa necíti viazaná dodržiavať pravidlá, ktoré boli určené jednu krajinu či niekoľko málo štátmi.¹⁶

¹² TAI, W.-P.; SOONG, J.-J. (2014): Trade Relations Between China and Southeast Asia. s. 31

¹³ LIU, T. T.; TSAI, T.-C. (2014): Swords into ploughshares? s. 31-32

¹⁴ IQBAL, B. A.; DE ARAÚJO, E. C. (2015): Emergence of BRICS as an Economic Bloc. s. 110

¹⁵ LI, M. (2011): Rising from Within: China's Search for a Multilateral World and Its Implications for Sino-US Relations. s. 333

¹⁶ CHAN, G. (2013): The Rise of Multipolarity, the Reshaping of Order: China in a Brave New World? s. 8

Čína totiž vníma aktivity USA ako snahu o zadržiavanie Číny, analogicky k americkej politike zadržiavania ZSSR počas studenej vojny.

Záver

Multilaterálna diplomacia je teda dôležitým nástrojom pre Čínu v jej snahe o presadzovanie multipolárneho sveta. Multipolarita je dôležitá pre Čínu, keďže sa snaží oslabiť americkú dominanciu v politicko-bezpečnostnej no predovšetkým v ekonomicko-finančnej sfére. Čínska vízia ,multipolárneho sveta zahŕňa viacero veľmocí, ktoré sú schopné konať autonómne, bez zásahu či podriaďovania sa ostatným veľmociam, aj keby boli ekonomicky či vojensky silnejšie. V tom čínske vnímanie multipolarity do sitej miery pripomína skôr západný koncept unipolarity. V praxi sa to prejavuje myšlienkou, že hoci USA sú nespochybniteľnou supervelmocou, napriek tomu existujú veľmoci s podstatným vplyvom na regionálnej či svetové záležitosti.

Avšak prudký čínsky vzostup a následné čínske snahy o posilnenie svojich pozícií v susedných regiónoch a v medzinárodných inštitúciách viedlo k opatrnej až negatívnej reakcii mnohých krajín, politikov a odborníkov, ktorí sa obávali čínskych mocenských ambícií. Táto reakcia je zosobnená v koncepcii *China Threat*. Keďže Čína sa obávala vytvorenia koalície štátov, ktorá by bola nepriateľsky naladená voči nej a jej záujmom, musela ustúpiť od dovtedy favorizovanej bilaterálnej diplomacie, pri ktorej sa mohla spoľahnúť na svoju predovšetkým ekonomickú, ale aj mocenskú prevahu nad väčšinu potenciálnych partnerov, hlavne v jej najbližšom susedstve. Namiesto toho si potrebovala opatrne zvoliť takú stratégiu, pri ktorej by sama nepôsobila ako hegemón, ale ako tímový hráč. Zároveň musela prispôbiť svoju rétoriku aby nevyznela tak, že Čína je revizionistická mocnosť, ktorá sa snaží o nový globálny poriadok, ale že chcel len reformovať existujúci poriadok.

Čína teda prekonala svoju dovtedajšiu skepsu voči multilateralizmu a začala ho považovať za užitočný nástroj presadzovania svojej zahraničnopolitickej agendy a presvedčania o svojich dobrých úmysloch. Hoci Čína naplňa svoju víziu multipolárneho sveta mnohými spôsobmi, napr. odsudzovaním amerického či západného unilateralizmu a hegemonizmu alebo podpora multilaterálnych organizácii inde vo svete, no hlavným spôsobom realizácie multilaterálnej diplomacie pre Čínu je prostredníctvom vlastného vytvárania a zapájania sa do alternatívnych multilaterálnych organizácií a platforiem. Prvé experimenty s multilateralizmom podnikala Čína v strednej a juhovýchodnej Ázii, no skutočný globálny rozvoj čínskej multilaterálnej diplomacie prišiel až na prelome miléníí, poháňaný jednak vstupom Číny do WTO v r. 2001, a neskôr svetovou finančnou krízou po r. 2008. Najviditeľnejšia a z ekonomického hľadiska najrelevantnejšia je skupina BRICS, ktorá má veľký potenciál do budúcnosti. To isté sa dá povedať aj o čínskej multilaterálnej diplomacii celkovo, keďže ide o čím ďalej tým dôležitejší nástroj Číny na dosiahnutie jej multipolárneho ideálu.

Požitá literatúra:

1. BLANK, S. J. (2011): Dragon Rising: Chinese Policy in Central Asia. In: *American Foreign Policy Interests*, nov-dec 2011, roč. 33, č. 6, s. 261-272. ISSN 1080-3920. [cit. 2016-02-05]. Dostupné na internete: <http://web.b.ebscohost.com/academic-search-complete.han2.savba.sk/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=43402637-83e0-4311-b9a5-56b4e149f862%40sessionmgr104&vid=1&hid=105>

2. BRESLIN, S. (2013): China and the global order: signalling threat or friendship? In: *International Affairs*, máj 2013, roč. 89, č. 3, s. 615-634. ISSN 0020-5850. [cit. 2016-05-10]. Dostupné na internete:
<http://han.savba.sk:81/han/EBSCO/web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=02a3860d-3ebb-4d89-8891-27c8069dec3f%40sessionmgr111&vid=19&hid=127>
3. CHAN, G. (2013): The Rise of Multipolarity, the Reshaping of Order: China in a Brave New World? In: *International Journal of China Studies*, apr 2013, roč. 4, č. 1, s. 1-16. ISSN 2180-3250. [cit. 2016-05-10]. Dostupné na internete:
<http://web.b.ebscohost.com.ebsco.han2.savba.sk/ehost/detail/detail?vid=6&sid=dedb1257-aecb-4c19-9acf-f9535f080157%40sessionmgr115&hid=110&bdata=Jmxhbmc9c2smc2l0ZT1laG9zdC1saXZl#AN=1380637&db=eoh>
4. DEHART, M. (2012): Remodelling the Global Development Landscape: the China Model and South–South cooperation in Latin America. In: *Third World Quarterly*, aug 2012, roč. 33, č. 7, s. 1359-1375. ISSN 0143-6597. [cit. 2016-05-10]. Dostupné na internete:
<http://han.savba.sk:81/han/EBSCO/web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=0338df03-7f79-4b26-a622-cb25fd7127d8%40sessionmgr111&vid=5&hid=127>
<http://dx.doi.org/10.1080/01436597.2012.691835>
5. FLORES-MACÍAS, G. A.; KREPS, S. E. (2013): The Foreign Policy Consequences of Trade: China's Commercial Relations with Africa and Latin America, 1992–2006. In: *Journal of Politics*, apr 2013, roč. 75, č. 2, s. 357-371. ISSN 0022-3816. [cit. 2016-05-10]. Dostupné na internete:
<http://han.savba.sk:81/han/EBSCO/web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=02a3860d-3ebb-4d89-8891-27c8069dec3f%40sessionmgr111&vid=15&hid=127>
6. IQBAL, B. A.; DE ARAÚJO, E. C. (2015): Emergence of BRICS as an Economic Bloc. In: *Transnational Corporations Review*, mar 2015, roč. 7, č. 1, s. 110-120. [cit. 2016-03-06]. Dostupné na internete:
<http://han.savba.sk:81/han/EBSCO/web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=d4becf37-f6ab-49f1-b459-223a8bf64bc8%40sessionmgr4004&vid=7&hid=124>
7. LI, M. (2011): Rising from Within: China's Search for a Multilateral World and Its Implications for Sino-US Relations. In: *Global Governance*, júl-sep 2011, roč. 17, č. 3, s. 331-351. ISSN 1075-2846. [cit. 2016-05-10]. Dostupné na internete:
<http://web.b.ebscohost.com.ebsco.han2.savba.sk/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=a636a288-2646-45ec-b935-b7a9070618d2%40sessionmgr111&vid=1&hid=110>
8. LIU, T. T.; TSAI T.-C. (2014): Swords into ploughshares? China's Soft Power strategy in Southeast Asia and its challenges. In: *Revista Brasileira de Política Internacional*, 2014, roč. 57, zvláštne číslo, s. 28-48. ISSN 0034-7329. [Cit. 2016-05-10] Dostupné na internete:
<http://han.savba.sk:81/han/EBSCO/web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=57134a85-65a0-42ef-8b88-8bbb9f84c574%40sessionmgr115&vid=1&hid=128>
9. SUZUKI, S. (2009): Chinese Soft Power, Insecurity Studies, Myopia and Fantasy. In: *Third World Quarterly*, roč. 30, č. 4, s. 779-793. ISSN 0143-6597. [cit. 2016-05-10]. Dostupné na internete: <http://opensample.info/chinese-soft-power-insecurity-studies-myopia-and-fantasy>
10. SVETOVÁ BANKA (2016): *Global Outlook: Disappointments, Risks and Spillovers*. [cit. 2016-10-20]. Dostupné na internete:
<https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/GEP/GEP2016a/Global-Economic-Prospects-January-2016-Global-Outlook.pdf>

11. TAI, W.-P.; SOONG, J.-J. (2014): Trade Relations Between China and Southeast Asia. In: *Chinese Economy*. máj/jún 2014, roč. 47 č. 3, s. 23-39. ISSN 1097-1475. [cit. 2016-05-10]. Dostupné na internete:
<http://han.savba.sk:81/han/EBSCO/web.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=1dd0df31-8c81-4c35-820c-c15e96206cad%40sessionmgr111&vid=1&hid=128>
12. TRADING ECONOMICS (2016): *China GDP Annual Growth Rate 1989-2016*. [cit. 2016-10-20]. Dostupné na internete: <http://www.tradingeconomics.com/china/gdp-growth-annual>
13. WOMACK, B. (2004): Asymmetry theory and China's concept of multipolarity. In: *Journal of Contemporary China*, máj 2004, roč. 13, č. 39, s. 351-366. ISSN 1067-0564. [cit. 2016-05-10]. Dostupné na internete:
<http://web.b.ebscohost.com.ebsco.han2.savba.sk/ehost/pdfviewer/pdfviewer?sid=de6523e8-6a38-450a-b6fe-556fbd5d1f15%40sessionmgr102&vid=1&hid=110>
14. XINHUA ONLINE (2004): *Backgrounder: Five principles of peaceful coexistence*. [cit. 2016-10-20]. Dostupné na internete:
http://news.xinhuanet.com/english/2005-04/08/content_2803638.htm

Kontakt:

Mgr. Juraj Ondriaš

Katedra medzinárodných politických vzťahov

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

e-mail: juraj.ondrias@euba.sk

Geopolitické aspekty Novej hodvábnej cesty v Latinskej Amerike

3. časť

Peter Ondris

Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, P. O. Box 32,
814 99 Bratislava, Slovenská republika, e-mail: peter.ondris@gmail.com

Abstrakt

Bioceánska železnica má potenciál zblížiť dva konkurenčné ekonomické bloky – Mercosur a Pacifickú alianciu a tým napomôcť integrácii celého kontinentu. Zahrnutie tejto železnice do Novej hodvábnej cesty je podmienené uspokojivým napredovaním jej realizácie. Nikaragujský prieplav môže poskytnúť krajinám BRICS na Spojených štátoch nezávislú cestu presunu lodí medzi Tichým a Atlantickým oceánom. Myslím si, že jeho oficiálne zahrnutie do Novej hodvábnej cesty je podmienené nadviazaním diplomatických vzťahov medzi Čínou a Nikaraguou.

Kľúčové slová: bioceanická železnica – Nikaragujský prieplav – vzťahy Číny a Latinskej Ameriky – nová hodvábna cesta – svetová geopolitika

JEL klasifikácia: F50, F53, F54

Abstract

Bi-Oceanic railway has a potential to reduce tension between Mercosur and Pacific Alliance and to help to integrate the whole South America. Inclusion of the bi-oceanic railway into the New Silk Road is contingent on its satisfactory realization. The Nicaragua Canal would offer an independent transit of ships between the Atlantic and the Pacific for the BRICS Countries. I am of the opinion that its official inclusion into the New Silk Road is contingent on establishment of diplomatic relations between China and Nicaragua.

Keywords: Bi-Oceanic Railway - Nicaragua Canal – China-Latin America Relations - New Silk Road - World Geopolitics

JEL Classification: F50, F53, F54

Možné hrozby

Zatiaľ čo plány Číny ohľadom juhoamerickej hodvábnej cesty znejú impozantne a na papieri premyslene a rovnako tak aj plány Wang Jinga v prípade Nikaragujského prieplavu, v skutočnosti sa môže ich realizácia stretnúť s viacerými výzvami v teréne. Okrem geografických prekážok v podobe ohromných hôr a takmer nepreniknuteľnej džungle, existujú tiež socio-politické a vojenské hrozby, ktoré by mohli spôsobiť oneskorenie či úplné zastavenie výstavby železnice v niektorých oblastiach. Vzhľadom na to, že zastávam názor, že v prípade realizácie bude v budúcnosti možné pokladať aj projekt Nikaragujského prieplavu za de facto súčasť Novej hodvábnej cesty (za oficiálnu súčasť za podmienky nadviazania diplomatických vzťahov medzi Čínou a Nikaraguou, za neoficiálnu súčasť v prípade nenadviazania diplomatických vzťahov) a vzhľadom na podobnosť hrozieb obidvom projektom, je potrebné zohľadniť aj prípad Nikaragujského kanálu. Tu je analýza faktorov, ktoré realisticky môžu predstavovať hrozbu pre realizáciu bioceánskej železnice

a Nikaragujského prieplavu, alebo môžu byť s vonkajšou pomocou umelo vyprovokované, aby dosiahli daný cieľ:

Environmentálny a domorodý odpor

Aj keď oficiálna trasa železnice ešte len čaká na zverejnenie, približné odhady lokalít, ktorými by mala prechádzať začínajú znepokojovať niektorých ľudí z dôvodu jej dopadu a následkov pre životné prostredie a spoločnosť. Konkrétne, dôležité oblasti dažďového pralesa, divočiny a domorodé komunity (z ktorých niektoré dobrovoľne zotrvávajú v izolácii) sú v možnom ohrození, že budú vyrušené týmto projektom.¹ A práve tieto dve témy – životné prostredie a práva domorodcov, sú známe, že ich podporuje koalícia domácich a zahraničných odporcov výstavby železnice. Riziko spočíva v skutočnosti, že odpor niektorej z týchto dvoch skupín, ale predovšetkým odpor domorodého obyvateľstva a ich zástancov, by sa mohol stať verejným škandálom, ktorý môže následne prerásť do vnútro politickej krízy, ako súčasť národnej diskusie, ktorá by mohla umožniť antimultipolárnym opozičným hnutiam v Brazílii a Peru, ale aj v Bolívii, aby zhodnotili vzplanuté negatívne emócie a zneužili ich ako nástroj v ich politickej kampani za získanie moci v krajine a následne projekt definitívne zastavili.

Rovnako aj v prípade Nikaragujského prieplavu ide o odpor environmentálnych hnutí opierajúcich sa o argument možnej hrozby znečistenia jazera Nikaragua a odpor istých skupín domorodého obyvateľstva – roľníkov vlastníacich pôdu, proti štátnemu vykúповaniu pozemkov pre potreby prieplavu. Na rozdiel od bioceánskej železnice, ktorej výstavba sa ešte nezačala, došlo v prípade Nikaragujského kanálu k organizovanému odporu v podobe násilných demonštrácií.² Myslím si, že musíme byť veľmi opatrní pri rozlišovaní medzi spontánnymi protestami mnohých roľníkov, ktorých konanie je autentické a tým, čo môže byť zo zahraničia umelo vyvolanými sociálnymi nepokojmi. Len v roku 2014, teda ešte pred zahájením samotných prác na prieplave, došlo k 17 demonštráciám spoločne obidvoch skupín odporcov projektu. Domorodí roľníci protestovali z dôvodu údajného nezákonného zaberania pôdy zo strany štátu³ a miestne environmentálne hnutia proti údajnej hrozbe znečistenia jazera Nikaragua a z toho hroziacej environmentálnej katastrofe. V roku 2015 protesty pokračovali.⁴ Odhady hovoria o počte 5 000 až 15 000 demonštrantov na jednu demonštráciu. Hlavne ide o drobných roľníkov, domorodý kmeň Rama, ktorého príslušníci žijú na území v budúcnosti dotknutom výstavbou pri atlantickom pobreží a environmentálnych a ľudskoprávných aktivistov. Opozícia voči výstavbe prieplavu nadobudla organizovanú formu, keď odporcovia vytvorili Radu na obranu jazera, krajiny a národnej suverenity, ktorej predstavitelia sú organizátormi demonštrácií a účastníkmi sa ich ako vedúce osobnosti.⁵ Odporcovia zabezpečili zahraničných právnikov pre indiánsky kmeň Rama, ktorí okamžite spísali petíciu proti nikaragujskej vláde, ktorú obvinili z porušovania ľudských práv tým, že s kmeňom

¹ COREY WATTS. *Peru, China, Brazil poised to sign off on new continent-spanning railway*. National, 15. mája 2015. <http://www.peruthisweek.com/news-peru-china-brazil-poised-to-sign-off-on-new-continent-spanning-railway-106211> (použitie 11. januára 2016).

² PRATAP CHATTERJEE. *Nicaragua Grand Canal Project Hits Obstacles After Protests Against Developer*. CorpWatch, 8. októbra 2015. <http://www.corpwatch.org/article.php?id=16056> (použitie 14. januára 2016).

³ *Groundbreaking of Chinese-backed Nicaragua Canal commences*. MercoPress, 23. decembra 2014. <http://en.mercopress.com/2014/12/23/groundbreaking-of-chinese-backed-nicaragua-canal-commences> (použitie 13. januára 2016).

⁴ *Nicaragua canal protest: Thousands oppose Atlantic-Pacific plan*. BBC, 14. júna 2015. <http://www.bbc.com/news/world-latin-america-33125526> (použitie 14. januára 2016).

⁵ The Council in Defense of the Lake, the Land and National Sovereignty (CDLLNS). RICK KEARNS. *Indigenous Rama Among 15,000 Protesting Nicaragua Canal*. Indian Country Today Media Network, 9. marca 2015. <http://indiancountrytodaymedianetwork.com/2015/09/03/indigenous-rama-among-15000-protesting-nicaragua-canal-161622> (použitie 14. januára 2016).

nekonzultovala plánovaný projekt. Mónica López Baltodano, riaditeľka nikaragujskej nevládnej organizácie Fundación Popol Na, odcestovala do Washingtonu v marci 2015, aby vypovedala pred Medziamerickou komisiou pre ľudské práva v súvislosti so správami, že až 120 000 ľudí má prísť o obydlie z dôvodu výstavby priepľavu.

Je otázne či sa nikaragujskej vláde spolu s firmou HKND podarí nájsť riešenie, aby boli dodržané environmentálne štandardy a riešenie otázky výkupu pozemkov a presunu dotknutého obyvateľstva. Predovšetkým otázka znie, či odporcovia chcú nájsť obojstranne uspokojivé riešenie, alebo sa im o kompromis vôbec nejedná. Zastávam názor, že s pokračujúcou výstavbou sa radikalizujú aj protesty a to bez ohľadu na to, či vláda a HKND dodržia environmentálne štandardy a vyriešia presídlenie obyvateľstva uspokojivým spôsobom, alebo nie. Avšak situáciu nevnímam až tak kriticky, že v krajine hrozí vznik nejakej teroristickej organizácie. Veľa bude záležať aj na tom aké opatrenia prijme vláda a HKND a na snahe vyriešiť požiadavky odporcov. V tejto súvislosti si myslím, že v krajine by sa malo zorganizovať celonárodné referendum rovnako ako k tomu došlo v Paname. Avšak ojedinelé násilné útoky, ako podpálenie áut, obchodov sa vylúčiť vôbec nedajú, práve naopak vývoj situácie k tomu smeruje.⁶ Lenže tým, že ide o pomerne marginálne skupiny nikaragujskej spoločnosti som toho názoru, že prípadný vznik organizovanej ozbrojenej skupiny či hnutia, násilne bojujúcej proti výstavbe priepľavu, nie je možný bez zahraničnej podpory. Je otázne či k tomu dôjde. Záležať to bude nielen na vnútro politickej situácii v Nikarague, ale predovšetkým na vzťahoch medzi svetovými veľmocami.

Ozbrojená opozícia

Keď rozoberieme vyššie uvedený scenár hrozieb pre bioceánsku železniciu, je možné, že zmienení aktéri by sa mohli premeniť na ozbrojenú opozíciu. Napokon nešlo by o jediný či prvý prípad. Guerillové hnutie v podstate podporujúce rovnaké hnutia⁷ ako sú spomenuté vyššie, pred pár rokmi vzniklo v Paraguaji.⁸ Paraguajská ľudová armáda (PPE)⁹ je marxistická guerillová skupina údajne¹⁰ majúca väzby na Revolučné ozbrojené sily Kolumbie (FARC)¹¹ a iné juhoamerické organizácie pašujúce drogy.¹² Táto skupina sa v posledných rokoch dala na cestu militantného environmentalizmu. Posledný útok Paraguajskej ľudovej armády sa

⁶ *Nicaragua canal protest: Thousands oppose Atlantic-Pacific plan.* BBC, 14. júna 2015. <http://www.bbc.com/news/world-latin-america-33125526> (použité 14. januára 2016).

⁷ GEOFFREY RAMSEY. *Tracking the Rise of Paraguay's Rebel Army.* InSight Crime, 6. marca 2012. <http://www.insightcrime.org/news-analysis/tracking-the-rise-of-paraguays-rebel-army> (použité 11. januára 2016).

⁸ SIMON ROMERO. *Guerrillas Step Up Campaign in Paraguay.* The New York Times, 13. novembra 2013. http://www.nytimes.com/2013/11/14/world/americas/guerrillas-step-up-campaign-in-paraguay.html?_r=1 (použité 11. januára 2016).

⁹ NIKOLAS KOZLOFF. *Paraguay: Washington's War against Growing Marxist Insurgency.* WikiLeaks Press, 9. marca 2014. <http://wikileaks-press.org/paraguay-washingtons-war-against-growing-marxist-insurgency/> (použité 11. januára 2016).

¹⁰ NICK CAISTOR. *PARAGUAYAN PEOPLE'S ARMY.* Latin America Bureau, 3. januára 2012. <http://lab.org.uk/paraguyan-peoples-army> (použité 11. januára 2016).

¹¹ JULIA MYSKA. *Dissident FARC members 'likely to join rebels in Paraguay'.* Colombia Reports, 5. júna 2013. <http://colombiareports.com/farc-to-integrate-with-paraguyan-guerrilla-prosecutor/> (použité 11. januára 2016).

¹² JEREMY MCDERMOTT. *The Paraguayan People's Army: A new rebel group or simple bandits?* FES Seguridad, Perspectivas, február 2015. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/la-seguridad/11155.pdf> (použité 11. januára 2016).

uskutočnil v marci 2015¹³ a pri troch obetiach útoku sa našli propagandistické pamflety odsudzujúce pestovanie sóje, kukurice a iných plodín vyžadujúcich používanie pesticídov. S najväčšou pravdepodobnosťou išlo o odpoveď na obrovskú moc a kontrolu,¹⁴ ktorú má v Paraguaji¹⁵ americká firma Monsanto¹⁶ ako aj na vyzbrojovanie poľnohospodárskych antiguerillových milícií zo strany vlády.

V minulosti sa síce Paraguajská ľudová armáda neúspešne snažila získať si priazeň domorodej populácie Mbya Guarani,¹⁷ ale to neznamená, že jej predchádzajúce neúspechy by mali za následok, že túto stratégiu úplne opustila a nepoužije ju aj v budúcnosti. Preto z pohľadu jej zámeru (a nie nevyhnutne úspechu) PPE používa environmentalizmus a práva domorodcov ako súčasť jej snáh o vytvorenie kontaktov s týmito komunitami. Paraguajská ľudová armáda stelesňuje násilné zlúčenie dvoch hlavných tém, ktoré by jedného dňa mohli spojiť hlavné záujmové skupiny oponujúce výstavbe bioceánskej železnice do organizovanej formy, tak ako sa to stalo v Nikarague. Netvrdím, že PPE rozšíri svoje aktivity do Brazílie, Peru či Bolívie, ale že podobné, alebo rovnaké hnutia tam môžu vzniknúť v duchu týchto princípov. Taktiež samotná skutočnosť, že PPE používa tieto dve témy ako súčasť svojej informačnej kampane a operácií vytvára precedens pre budúce násilné skupiny, aby do rúška týchto dvoch tém tiež zahalili svoje aktivity.

Teroristické kampane

Najpravdepodobnejšie príde opozícia voči juhoamerickej Hodvábnej ceste zo strany environmentálnych a domorodých skupín, ktoré sa môžu dokonca aj spojiť v ich teroristických útokoch proti brazílskej, peruánskej či bolívijskej vláde. Zatiaľ čo Brazília sa ešte nevyznačuje históriou roľníckeho terorizmu, Peru takúto históriu má. Je možné, že tento problém by sa mohol obnoviť práve v čase, keď bude Čína realizovať výstavbu bioceánskej železnice. Svetlý chodník (Sendero Luminoso),¹⁸ ktorý je Spojenými štátmi¹⁹ a EÚ²⁰

¹³ *Paraguay's Marxist Guerrilla Kill Three Farm Workers*. Panam Post, 26. marca 2015. <https://panampost.com/panam-staff/2015/03/26/paraguays-marxist-guerrilla-kill-three-farm-workers/> (použité 11. januára 2016).

¹⁴ JONATHAN GILBERT. *In Paraguay, the Spread of Soy Strikes Fear in Hearts of Rural Farmers*. Time, 9. augusta 2013. <http://world.time.com/2013/08/09/in-paraguay-rural-farmers-fear-the-spread-of-soy/> (použité 11. januára 2016).

¹⁵ ALBARO TUTASIG. *Patent Rights to Mother Nature? Monsanto's Overreach in Paraguay: Planting the Seeds of Injustice*. Council on Hemispheric Affairs, 30. júna 2014. <http://www.coha.org/patent-rights-to-mother-nature-monsantos-overreach-in-paraguay-planting-the-seeds-of-injustice-2/> (použité 11. januára 2016).

¹⁶ BERTA JOUBERT-CECI. *Monsanto profits from right-wing coup d'état in Paraguay*. NW Resistance Against Genetic Engineering, 27. júla 2012. <http://nwrage.org/content/monsanto-profits-right-wing-coup-d%C3%A9tat-paraguay> (použité 11. januára 2016).

¹⁷ *Nativos Mbya Guarani no aceptan “cortesía del EPP”* ABC Color, 12. januára 2010. <http://www.abc.com.py/nacionales/nativos-mbya-guarani-no-aceptan-x201ccortesía-del-eppx201d-58701.html> (použité 11. januára 2016).

¹⁸ *Shining Path*. InSight Crime. <http://www.insightcrime.org/peru-organized-crime-news/shining-path-profile> (použité 11. januára 2016).

¹⁹ *Foreign Terrorist Organizations*. U.S. Department of State. <http://www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm> (použité 11. januára 2016).

²⁰ *COUNCIL DECISION (CFSP) 2015/521 of 26 March 2015*. Official Journal of the European Union L 82/107, 27.3.2015. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOL_2015_v082_R_0009&from=EN (použité 11. januára 2016).

označovaný ako maoistická teroristická organizácia vykázal v posledných rokoch²¹ malé náznaky²² obnovennej aktivity.²³ Zamerané boli prevažne na obchod s drogami.²⁴ V budúcnosti nie je vôbec vylúčené, že organizácia môže nabrat' druhý dych a to najmä vďaka podpore zo zahraničia. Pokiaľ by Svetlý chodník obnovil svoje aktivity, najpravdepodobnejšie len so zahraničnou podporou, znamenalo by to pohromu pre výstavbu bioceánskej železnice. Pretože jej trasa bola presunutá zo severného do južného Peru a teda bližšie k oblastiam pôsobenia Svetlého chodníka, aj keď sa im snaží vyhnúť prudkým zatočením na juh a následne na západ k moru. Aj tak by išlo o veľké bezpečnostné riziko predovšetkým vzhľadom na skutočnosť, že Svetlý chodník má skúsenosti a históriu operácií v džungli ako aj v horách,²⁵ teda typom oblastí, ktorými má bioceánska železnica prechádzať. Taktiež nemôžem vylúčiť veľmi znepokojujúci scenár a síce, že teroristické metódy a motivácia uplatňovaná Svetlým chodníkom a Paraguajskou ľudovou armádou sa za určitých okolností rozšíria do bolívijskej, alebo brazílskej Amazónie.

V prípade Bolívie existuje separatistické hnutie v regióne Media Luna (polmesiac), ktorý zahŕňa štyri východné provincie v džungli: Santa Cruz, Beni, Pando, a Tarija. Práve cez provinciu Pando by mala bioceánska železnica prechádzať. V rokoch 2006 až 2009 USA údajne finančne podporovali toto hnutie,²⁶ ktoré je údajne zodpovedné za útoky na plynovod vedúci do Brazílie v rokoch 2008 a 2016. Z toho dôvodu je realistické predpokladať reálnu možnosť protestov v provincii Pando proti výstavbe bioceánskej železnici. Nevylučujem ani hrozbu ozbrojených útokov, obzvlášť pokiaľ hnutie získa finančnú a inú podporu zo zahraničia.

V prípade Brazílie by to mohlo spôsobiť vznik hlbokéj a dlhotrvajúcej vnútro politickej krízy paralyzujúcej juhoamerického člena BRICS. V tejto súvislosti je zaujímavá agentúrna informácia, že v auguste 2015 oficiálni brazílski predstavitelia oznámili záujem čínskej armády o poskytnutie výcviku pre boj v džungli. Číňania však nechcú podstupovať tréning v Brazílii, ale aby brazílski inštruktori boli vyslaní do Číny.²⁷ Oficiálny dôvod čínska strana neuviedla. Pri hľadaní uplatnenia takéhoto typu tréningu čínskou armádou v praxi, môže ísť

²¹ KATHRYN GREGORY. *Shining Path, Tupac Amaru (Peru, leftists)*. Peruvian Council on Foreign Relations, 27. augusta 2009. <http://www.cfr.org/peru/shining-path-tupac-amaru-peru-leftists/p9276#p6> (použitie 11. januára 2016).

²² ALEX SANCHEZ. *Peru's Shining Path Still Operational*. International Policy Digest, 5. apríla 2012. <http://www.internationalpolicydigest.org/2012/05/04/perus-shining-path-still-operational/> (použitie 11. januára 2016).

²³ *Peru Shining Path arrests: 24 seized*. BBC, 10. apríla 2014. <http://www.bbc.com/news/world-latin-america-26969355> (použitie 11. januára 2016). *Peruvian Security Forces Rescue 54 People From Shining Path Insurgent Group*. Sputnik, 2. augusta 2015. <http://sputniknews.com/latam/20150802/1025312596.html> (použitie 11. januára 2016). *Militants Attack Military Convoy in Peru*. Sputnik, 10. apríla 2016. <https://sputniknews.com/latam/20160410/1037766494/militants-attack-peru-convoy.html> (použitie 12. septembra 2016).

²⁴ R. EVAN ELLIS. *NARCOTRAFFICKING, THE SHINING PATH, AND THE STRATEGIC IMPORTANCE OF PERU*. War on the Rocks, 31. marca 2015. <http://warontherocks.com/2015/03/narcotrafficking-the-shining-path-and-the-strategic-importance-of-peru/?singlepage=1> (použitie 11. januára 2016).

²⁵ *Peru: A Victory for Shining Path Rebels*. Stratfor Global Intelligence, 24. októbra 2012. <https://www.stratfor.com/analysis/peru-victory-shining-path-rebels> (použitie 11. januára 2016).

²⁶ *WikiLeaks Cables Reveal US Gave Millions to Bolivian Separatists*. Sputnik, 9. februára 2016. <https://sputniknews.com/latam/20160219/1035028066/bolivia-wikileaks-us-funding-separatists.html> (použitie 12. septembra 2016).

²⁷ TIM MAHON. *Chinese Seek Brazilian Assistance With Jungle Training*. DefenseNews, 10. augusta 2015. <http://www.defensenews.com/story/defense/training-simulation/2015/08/09/chinese-seek-brazilian-assistance-jungle-training/31180643/> (použitie 14. januára 2016).

čisto o snahu získať takéto schopnosti, alebo o nasadenie v pohraničných oblastiach s krajinami Juhovýchodnej Ázie. V kontexte rodiacej sa takmer globálnej zahraničnopolitickej a ekonomickej koncepcie Pekingu v podobe Novej hodvábnjej cesty, ktorá má nepopierateľný geopolitický charakter a ktorej viaceré významné časti budú prechádzať oblasťami tropickej džungle, nie je možné vylúčiť, že Peking sa chce pripraviť na prípad, že by čínska armáda zabezpečovala bezpečnosť pri výstavbe niektorého z daných projektov. V tejto súvislosti prichádza do úvahy oblasť Juhovýchodnej Ázie. Konkrétne krajiny ako Mjanmarsko, kde bol v januári 2015 dokončený ropovod, ktorý paralelne s plynovodom dokončeným v roku 2013, ide z mjanmarského pobrežia v Bengálskom zálive do čínskeho mesta Kunming. Obidve potrubia pritom prechádzajú aj politicky nestabilnými oblasťami Mjanmarska, štátmi Rakhine a Shan.²⁸ Je možné, že Peking sa pripravuje na možnosť potreby zabezpečenia ochrany plynovodu a ropovodu v týchto oblastiach Mjanmarska. Druhou eventuálnou možnosťou je Thajsko, kde Čína plánuje vybudovať Thajský prieplav zvaný tiež Prieplav Kra, ktorý Čína oficiálne uvádza ako súčasť Morskej hodvábnjej cesty 21. storočia²⁹ a v ktorého prípade sa niektorí odborníci vyjadrujú o pretrvávajúcich bezpečnostných hrozbách.³⁰ V čase Studenej vojny tam prebiehalo komunistické povstanie, ktoré sa ale skončilo. Myslím si, že v súčasnosti, rovnako ako v prípade Nikaragui, by išlo o hrozbu odporu environmentálnych hnutí a miestneho obyvateľstva.

Okrem Juhovýchodnej Ázie je nutné zmieniť aj Latinskú Ameriku. Som toho názoru, že o vyslaní čínskych vojakov na zabezpečovanie bezpečnosti pri výstavbe Nikaragujského prieplavu nie je možné hovoriť. Jednak čínska vláda sa verejne dištancovala od projektu a obe krajiny nemajú diplomatické vzťahy, čo bráni oficiálnemu, legálnemu vyslaniu čínskych vojakov na takúto misiu do krajiny. Za druhé, v prípade potreby sa takejto úlohy s najväčšou pravdepodobnosťou zhostí Rusko.³¹ Čo sa týka bioceánskej železnice, tá má prechádzať tromi krajinami: Brazíliou, Bolíviou a Peru. Vzhľadom na naozaj krátky úsek v Bolívii si nemyslím, že táto krajina si bude vyžadovať výnimočné bezpečnostné opatrenia. Taktiež si nemyslím, že Brazília by bola destináciou čínskych vojakov, už len vzhľadom na skutočnosť, že táto krajina má poskytovať tréning čínskym vojakom. Zostáva Peru. A túto krajinu, rovnako ako vyššie zmienené krajiny Juhovýchodnej Ázie, vnímam ako reálnu možnosť. V krajine existuje najväčšia bezpečnostná hrozba spomedzi všetkých krajín pokrytých Novou hodvábnou cestou, snáď s výnimkou Kurdských oblastí Turecka. Tou hrozbou je teroristická organizácia Svetlý chodník. Čínska armáda má tréning operácií vo vysokohorskom prostredí a teraz chce získať aj schopnosti nasadenia v džungli. Zaujímavá je skutočnosť, že v januári 2015 peruánsky parlament schválil americkú vojenskú prítomnosť v krajine. Niekoľko týždňov po oznámení brazílskej strany o čínskom záujme o vojenský tréning pre boj v džungli, prišlo do krajiny 3 200 amerických vojakov spolu s loďami a lietadlami.

²⁸ ERIC MEYER. *With Oil And Gas Pipelines, China Takes A Shortcut Through Myanmar*. Forbes, 9. februára 2015. <http://www.forbes.com/sites/ericmeyer/2015/02/09/oil-and-gas-china-takes-a-shortcut/#2715e4857a0b505d00e52d40> (použité 14. januára 2016).

²⁹ *Maritime Silk Road to Include Thai Canal?* World Maritime News. <http://worldmaritimeneeds.com/archives/151043/maritime-silk-road-to-include-thai-canal/> (použité 14. januára 2016).

³⁰ ERICH PARPART. *Security issues will forever plague Kra Canal initiative*. The Nation Multimedia, 2. februára 2015. <http://www.nationmultimedia.com/business/Security-issues-will-forever-plague-Kra-Canal-init-30253140.html> (použité 14. januára 2016).

³¹ *Russia to Benefit From Guarding Nicaragua Canal if Allowed*. Sputnik, 3. apríla 2015. <http://sputniknews.com/analysis/20150403/1020454746.html> (použité 13. januára 2016).

Američania tam oficiálne majú byť len dočasne.³² Hlavný cieľ prítomnosti americkej armády v Peru nie je boj proti terorizmu či zvýšenie bezpečnosti krajiny, ale čisto inštruktážny.³³ V prípade výstavby bioceánskej železnice bude zaujímavé sledovať dva faktory. Jednak či americká armáda zostane v Peru aj v čase výstavby bioceánskej železnice a či sa v čase výstavby obnovia teroristické aktivity Svetlého chodníka. V každom prípade Peru je a v najbližších rokoch aj bude jednou z kľúčových krajín na globálnej geopolitickej šachovnici medzi krajinami BRICS a Spojenými štátmi.

Geopolitický kontext

Približne dvadsať rokov po skončení Studenej vojny určovali geopolitickú situáciu v Južnej Amerike dve ekonomické či ekonomicko-politické zoskupenia, ktoré s výnimkou Guayany, Surinamu a Francúzskej Guayany, pokrývali celý kontinent. Bolo to Andské spoločenstvo a Mercosur. Lenže v roku 2006 Venezuela vystúpila z Andského spoločenstva z dôvodu podpisu dohody o zóne voľného obchodu medzi Kolumbiou, Peru a Spojenými štátmi. V tom istom roku podpísala protokol o prístupí k Mercosuru, ktorého plnoprávnym čelnom sa stala v roku 2012. Tým došlo k de facto paralyzovaniu Andského spoločenstva.³⁴ Krízu tohto obchodného bloku potvrdil aj následný vývoj. Bolívia sa v roku 2006 stala členskou krajinou ALBA³⁵ a Ekvádor ju nasledoval v roku 2009. Tým sa de facto tieto dve krajiny odmietli stať súčasťou Spojenými štátmi podporovanej Zóny voľného obchodu Amerík. Krízu Andského spoločenstva ďalej prehĺbil podpis protokolu o prístupí Bolívie k Mercosuru v roku 2012 a opätovne v roku 2015.³⁶ Bolívia si zároveň zachovala svoje členstvo v Andskom spoločenstve a je jedinou juhoamerickou krajinou, ktorá je členom oboch obchodných blokov súčasne.³⁷ V roku 2012 Mercosur pozval na rokovania o plnom členstve aj Ekvádor. Rokovania komplikuje geografické oddelenie Ekvádoru od Mercosuru a tiež rokovania o menových záležitostiach.

Zvyšné dve členské krajiny Andského spoločenstva, Peru a Kolumbia sledovali iný geopolitický prístup. V roku 2011 sa začali rokovania medzi Peru, Kolumbiou, Čile a

³² *Peruvians Protest US Military Presence*. Telesur, 20. augusta 2015. <http://www.telesurtv.net/english/news/Peruvians-Protest-US-Military-Presence-20150820-0008.html> (použité 14. januára 2016).

³³ ROB CURTIS. *Arribó al Perú el segundo contingente de soldados de EEUU*. Defensa, 19. februára 2015. <http://www.defensa.com/frontend/defensa/arribo-peru-segundo-contingente-soldados-eeuu-vn14742-vst336> (použité 14. januára 2016).

³⁴ CARLOS MALAMUD. *Venezuela's Withdrawal from the Andean Community of Nations and the Consequences for Regional Integration*. Real Instituto Elcano. Working Paper 28/2006. http://www.realinstitutoelcano.org/documentos/273/273_Malamud_Venezuela_CAN.pdf (použité 14. januára 2016).

³⁵ ALBA – Bolívarská aliancia pre ľud našej Ameriky (Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América). Založená v roku 2004 Kubou a Venezuelou. JOEL D. HIRST. *A Guide to ALBA*. Americas Quarterly. <http://www.americasquarterly.org/hirst/article> (použité 16. januára 2016).

³⁶ *Bolivia Advances in Efforts to Become Full Member of Mercosur*. International Centre for Trade and Sustainable Development, roč.16, č.43, 12. decembra 2012. <http://www.ictsd.org/bridges-news/bridges/news/bolivia-advances-in-efforts-to-become-full-member-of-mercosur> (použité 14. januára 2016). KELLY OLIVEIRA, YARA AQUINO, MARCELO BRANDAO. *MERCOSUR sign Bolivia accession protocol*. EBC Agencia Brazil, 17. júla 2015. <http://agenciabrasil.ebc.com.br/en/internacional/noticia/2015-07/mercosur-sign-bolivia-accession-protocol> (použité 14. januára 2016).

³⁷ *Bolivia Invited to Become Full Member of Mercosur*. International Centre for Trade and Sustainable Development, roč.16, č. 41, 28. novembra 2012. <http://www.ictsd.org/bridges-news/bridges/news/bolivia-invited-to-become-full-member-of-mercosur> (použité 14. januára 2016).

Mexikom o vytvorení nového obchodného bloku s názvom Pacifická aliancia. Výsledkom týchto rokovaní bola Deklarácia z Limy.³⁸ Pacifická aliancia bola oficiálne založená 6. júna 2012.³⁹ Vo všetkých členských krajinách sú pri moci proamerické vlády, sledujúce neoliberalnú trhovú ekonomickú politiku. Taktiež je možné povedať, že Spojené štáty aktívne podporovali vznik tohto obchodného bloku a rozvíjajú s ním všestrannú spoluprácu.⁴⁰ Ich vplyv v týchto krajinách je veľký. V rôznej miere je to zmes ekonomického, politického a vojenského vplyvu. V Peru a Kolumbii majú Spojené štáty vojenské základne. Okrem toho všetky členské krajiny Pacifickej aliancie sú členmi Transpacifického partnerstva, obchodnej dohody navrhutej Spojenými štátmi. Výnimkou je len Kolumbia, ktorá k nemu plánuje pristúpiť.⁴¹ Spojené štáty zámerne vylúčili Čínu z rokovaní o tejto obchodnej dohode s cieľom oslabiť rastúci vplyv Pekingu v Tichomorí.⁴² Na druhej strane Brazília ako členská krajina BRICS a Mercosur, v určitom zmysle tieto zoskupenia prepája. Pokiaľ BRICS buduje multipolárny svetový poriadok, tak som toho názoru, že je možné pokladať Mercosur za jeho širšiu súčasť. Lenže z geografického hľadiska je Mercosur v dôsledku geografie Pacifickej aliancie kompletne odrezaný od prístupu k Tichému oceánu.

³⁸ 3.1 *Declaración de Lima*. Alianza del Pacífico, 23. apríla 2015. <https://alianzapacifico.net/download/3-1-declaracion-de-lima/> (použité 14. januára 2016).

³⁹ ARTHI NACHIAPPAN. *Pacific Alliance – the Colombia, Peru, Chile & Mexico trade bloc*. Colombia Reports, 17. júna 2014. <http://colombiareports.com/pacific-alliance/> (použité 14. januára 2016).

⁴⁰ OFFICE OF THE SPOKESPERSON. Washington, DC. *The United States and Pacific Alliance Advance Cooperation on Entrepreneurship*. The United States Department of State, 24. decembra 2014. <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/12/235517.htm> (použité 14. januára 2016).

⁴¹CARL MEACHAM. *Why is Colombia not in the Trans-Pacific Partnership?* Center for Strategic & International Studies, 2. júla 2013. <https://csis.org/publication/should-colombia-join-trans-pacific-partnership> (použité 15. januára 2016).

⁴²FELIPE CARO, CHRISTOPHER S. TANG. *Leaving China out of the TPP is a terrible mistake*. Fortune, 6. Októbra 2015. <http://fortune.com/2015/10/06/leaving-china-out-trans-pacific-partnership-terrible-mistake/> (použité 15. januára 2016).

Obr. 5 Členské krajiny Mercosuru a Pacifickej aliancie

Zdroj: Autor vytvoril túto mapu.

Vybudovaním bioceánskej železnice by sa spojilo atlantické a tichomorské pobrežie v Južnej Amerike priamo cez centrálné regióny kontinentu. Predstavovalo by to historický inžiniersky čin s hlbokými ekonomickými a geopolitickými implikáciami. Jedným z najdôležitejších následkov dokončenia tohto projektu by s najväčšou pravdepodobnosťou bolo zmiernenie napätia medzi súperiacimi obchodnými blokmi na kontinente, teda Pacifickou Alianciou a Mercosur a ich možné prepojenie v budúcnosti.⁴³ Čo sa nepodarilo dosiahnuť prostredníctvom dvojakeho členstva Bolívie (zlúčenie Andského spoločenstva a Mercosuru, teda integráciu juhoamerického kontinentu), sa Čína a Brazília pokúsia dosiahnuť pomocou bioceánskej železnice prostredníctvom Peru. V tomto ohľade je Peru geopoliticky kľúčovou krajinou. Nie je možné vylúčiť, že v najbližších rokoch sa táto krajina stane

⁴³ANDREW KORYBKO. *Paraguay and the Trans-Pacific plot to split South America*. Russia Today, 3. júla 2014. <https://www.rt.com/op-edge/170176-split-of-south-america-paraguay/> (použité 11. januára 2016).

predmetom geopolitického súperenia medzi Čínou a Brazíliou na jednej strane a Spojenými štátmi na strane druhej. Výsledkom môže byť vnútropolitická kríza a nestabilita v Peru.

Zblíženie Pacifickej aliancie a Mercosuru by zároveň posilnilo celokontinentálne integračné zoskupenie UNASUR.⁴⁴ Dôvod tohto optimizmu je jednoduchý. Ekonomika Číny má takú veľkosť a silu, že Peking by sa mohol úspešne zhostiť úlohy prostredníka medzi oboma blokmi.⁴⁵ A toto bude platiť o to viac, pokiaľ sa realizujú čínske plány výstavby bioceánskej železnice, teda veľkého infraštruktúrneho projektu spájajúceho oba obchodné bloky.⁴⁶ Pokiaľ by došlo k zblíženiu Pacifickej Aliancie a Mercosuru, ako bolo vyššie zdôvodnené,⁴⁷ potom by jediným logickým výsledkom bol vznik celokontinentálnej zóny voľného obchodu.⁴⁸ Tá by v podstate poskytla ekonomické základy pre následnú hlbšiu integráciu aj v iných oblastiach. Je faktom, že širšie a hlbšie integrovaná Južná Amerika by bola odolnejšia voči vplyvu Spojených štátov a ich snahám o zachovanie unipolárneho svetového poriadku a zbytkom Monroeovej doktríny na západnej pologuli. Vzhľadom na skutočnosť, že bioceánska železnica má potenciál stať sa doslova motorom multipolárneho geopolitického procesu v Južnej Amerike, dá sa očávať a predpokladať, že Spojené štáty zmobilizujú všetkých svojich spojencov na kontinente, ako aj sa budú snažiť podporiť všetky organizácie, skupiny a hnutia, aby akýmkoľvek spôsobom bojovali a snažili sa za každú cenu prekaziť realizáciu projektu výstavby bioceánskej železnice.

Záver

V závere by som chcel odpovedať na položené otázky. Aký je geopolitický význam bioceánskej železnice a Nikaragujského prielivu bez ohľadu na Novú hodvábnu cestu? Projekt bioceánskej železnice je preto potrebné zasadiť do geopolitického kontextu Južnej Ameriky. Ten v súčasnosti určuje existencia dvoch hlavných ekonomických či ekonomicko-politických blokov na kontinente – Pacifická aliancia a Mercosur. Tieto integračné zoskupenia nemajú dobré vzťahy a majú odlišnú, ba až opačnú geopolitickú orientáciu. Kým Mercosur je orientovaný na krajiny BRICS a na geopolitickú víziu budovania multipolárneho

⁴⁴ NATHANIEL PARISH FLANNERY. *Explainer: What Is UNASUR?* Americas Society/Council of the Americas, 30. novembra 2012. <http://www.as-coa.org/articles/explainer-what-unasur> (použité 11. januára 2016).

⁴⁵ *A continental divide*. The Economist, 18. mája 2013. http://www.economist.com/news/americas/21578056-region-falling-behind-two-alternative-blocks-market-led-pacific-alliance-and?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter (použité 11. januára 2016).

⁴⁶ Bioceánska železnica spájajúca Brazíliu, Bolíviu a Peru nie je jediným infraštruktúrnym projektom spájajúcim atlantické a tichomorské pobrežie Južnej Ameriky. Existujú aj plány na výstavbu druhej bioceánskej železnice, ktorá má začínať v Čile v prístave Antofagasta. Následne má prechádzať cez severnú Argentínu a južnú časť Paraguaya. Končiť má v Brazílii v prístave Paranaguá. Na jej výstavbe sa majú podieľať juhokórejské firmy. Inter-American Development Bank, Monthly Newsletter, č. 226, jún 2015 https://publications.iadb.org/bitstream/handle/11319/6988/INTAL_Monthly_Newsletter_No226_June_2015.pdf?sequence=4 (použité 12. septembra 2016). KIERAN LONERGAN. *Paraguay to receive feasibility study for bi-oceanic railway by month-end*. BN Americas, 10. septembra 2013. <http://www.bnamericas.com/en/news/infrastructure/paraguay-to-receive-feasibility-study-for-bi-oceanic-railway-by-month-end> (použité 12. septembra 2016).

⁴⁷ *Chile Opens the Pacific Alliance and Mercosur Summit*. Telesur, 25. novembra 2014. <http://www.telesurtv.net/english/news/Chile-Opens-the-Pacific-Alliance-and-Mercosur-Summit--20141125-0001.html> (použité 11. januára 2016).

⁴⁸ *The Pacific Alliance and MERCOSUR Represent More than 80% of Regional Foreign Trade*. Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 24. novembra 2014. <http://www.cepal.org/en/comunicados/alianza-del-pacifico-y-mercursos-representan-mas-de-80-del-comercio-exterior-regional> (použité 11. januára 2016).

sveta, tak Pacifická aliancia je pod silným vplyvom Spojených štátov presadzujúcich zachovanie unipolárneho svetového poriadku. Z čisto geopolitického významu je bioocéánska železnica projekt spájajúci nielen atlantické pobrežie s tichomorským, ale predovšetkým prepájajúci krajiny Mercosuru s členskou krajinou Pacifickej aliancie. Bude mať preto potenciál stať sa ústredným faktorom zblíženia a možno aj zlúčenia týchto dvoch ekonomických integračných zoskupení s výsledkom ekonomickej integrácie celého juhoamerického kontinentu. Takáto ekonomická integrácia celého kontinentu by výrazne posilnila už existujúce celokontinentálne politické integračné zoskupenie UNASUR, ktorého geopolitická pozícia je výrazne oslabovaná práve rozdelením kontinentu na dva ekonomické bloky. Bioocéánska železnica je nástrojom krajín BRICS (najmä Číny a Brazílie) v ich snahe politicky a ekonomicky integrovať celý kontinent Južnej Ameriky v rámci štruktúr budujúcich multipolárny svetový poriadok. Odpor Spojených štátov voči multipolárnemu usporiadaniu sveta a ich všestranná snaha zachovať unipolárne usporiadanie sveta je dôvodom prečo sa Washington stavia negatívne voči projektu bioocéánskej železnice a prečo je možné očakávať, že spraví všetko preto, aby sa projekt nerealizoval, alebo realizoval v politicky zmenenej situácii. Pod takou situáciou si je možné predstaviť zmenu vlády v Brazílii a Bolívii, kde by sa k moci dostali proamerické frakcie politického spektra, ktoré by zmenili geopolitickú orientáciu daných krajín a orientovali by ich na Spojené štáty.

Geopolitický význam Nikaragujského prieplavu spočíva v poskytnutí na Spojených štátoch nezávislej cesty medzi Tichým a Atlantickým oceánom krajinám BRICS (najmä Číne a Rusku) pre ich obchodné, ale aj vojenské plavidlá. Vzhľadom na to, že Spojené štáty stále de facto kontrolujú Panamský prieplav, by vybudovanie Nikaragujského prieplavu poskytlo krajinám BRICS možnosť presunu všetkých svojich plavidiel, vrátane vojenských, medzi danými oceánmi a to aj v čase krízy vo vzťahoch so Spojenými štátmi, ktoré by tomu nemohli zabrániť, tak ako v prípade Panamského prieplavu. Nikaragujský prieplav by poskytol krajinám BRICS v Strednej Amerike rovnakú geopolitickú a strategickú výhodu ako tam majú Spojené štáty. To je dôvod prečo sa Washington k tomuto projektu stavia negatívne a prečo je možné očakávať, že sa bude snažiť zabrániť jeho realizácii, napr. aj podporou opozície v Nicaragui proti prezidentovi Ortegovi, ktorá by po uchopení moci krajinu orientovala na Spojené štáty a eventuálne ustúpila od budovania prieplavu. Okrem toho, je tu aj silný ekonomický rozmer. Z Panamského prieplavu profitujú japonské a americké banky. Zatiaľ čo z Nikaragujského prieplavu by profitovali čínske firmy a banky a možno v prípade, že sa tak situácia vyvinie, aj ruské. Bolo preukázané, že z ekonomického hľadiska existuje viac ako dostatočný priestor pre uplatnenie dvoch prieplavov v Strednej Amerike. Problémom je geopolitika a teda kto kontroluje resp. bude kontrolovať tieto prieplavy.

Ďalšie otázky sa týkali Novej hodvábnej cesty. Aký je vzťah týchto dvoch projektov k Novej hodvábnej ceste? Sú alebo stanú sa v budúcnosti súčasťou Novej hodvábnej cesty? Po svojom zverejnení pokrývala iniciatíva Novej hodvábnej cesty tri kontinenty: Áziu, Európu a Afriku. Potvrdili to aj rôzne oficiálne a neoficiálne mapy zverejnené štátnymi a komerčnými médiami. Nová hodvábna cesta nepokrývala a v čase písania tejto štúdie stále oficiálne nezahŕňa tri kontinenty: Austráliu, Severnú Ameriku a Južnú Ameriku. Napriek tomu, že v súvislosti s Novou hodvábnu cestou bolo zverejnených veľa rôznych máp, všetky v podstate znázorňovali rovnakú sieť infraštruktúry a obchodných ciest, alebo jej jednotlivé časti na kontinentoch Ázie, Európy a Afriky. V decembri 2014 sa čínska vláda oficiálne dištancovala od projektu Nikaragujského prieplavu. Takže o jeho oficiálnom zahrnutí do Novej hodvábnej cesty nemôže byť v súčasnosti žiadna reč.

Lenže dňa 13. apríla 2015 došlo vo vzťahu k Novej hodvábnej ceste k významnej udalosti. Oficiálna čínska štátna televízia CCTV zverejnila správu o Novej hodvábnej ceste

uvádzajúcu, že k už zverejnenej plánovanej sieti obchodných ciest sa pridala nová cesta či trasa, smerujúca z Juhočínskeho mora okolo Filipín a Indonézie do južného Tichomoria.⁴⁹

V správe bola zverejnená aj nová mapa, na ktorej nová trasa smerujúca okolo Indonézie končí tým, že ide do stratená smerom do južného Tichomoria. Evidentne nová trasa nie je fixne ukončená a je logické sa domnievať, že sa bude predlžovať.

Obr. 6 Nová mapa Novej hodvábnej cesty zverejnená v apríli 2015

Zdroj: POLITICS INN. 'Belt and Road' takes new route. The Daily Press, 16. apríla 2015. <http://politicsinn.com/belt-and-road-takes-new-route/> (použitie 15. januára 2016).

To vnímam ako zásadný medzník vo vývoji projektu Novej hodvábnej cesty a potvrdenie skutočnosti, že celý projekt ešte nie je definitívne stanovený a sieť obchodných ciest sa môže rozširovať v podobe pridávania nových obchodných trás a infraštruktúrnych projektov.

Následne v máji 2015 uskutočnil čínsky premiér Li Keqiang návštevy viacerých juhoamerických krajín, počas ktorých Čína podpísala separátne s Brazíliou aj s Peru memorandá o vypracovaní štúdie uskutočniteľnosti výstavby bioceánskej železnice a tým sa oficiálne stala súčasťou tohto projektu. Myslím si, že skutočnosť, že k Novej hodvábnej ceste sa pridala nová obchodná trasa a teda celková mapa bola modifikovaná, je dôvodom predpokladať, že v budúcnosti dôjde aj k ďalším modifikáciám. Obzvlášť vzhľadom na fakt, že nová trasa je evidentne neukončená. Nemyslím si, že by pridanie samotných juhovýchodných ostrovov k Novej hodvábnej ceste malo pre Čínu významný ekonomický prínos. Som toho názoru, že nie je možné vylúčiť postupné rozšírenie trasy do Austrálie, ale najmä do Južnej Ameriky. To je podmienené úspešným napredovaním v realizácii bioceánskej železnice. Myslím si, že pokiaľ dôjde k pre Peking uspokojivému napredovaniu tohto projektu, tak v určitom momente Čína zverejní novú mapu predlžujúcu túto novú trasu

⁴⁹ Jintian xinwen lianbo 今天新闻联播 [Dnešné vysielanie správ] : 13. 4. 2015. CCTV, 13. apríla 2015. <http://xinwenlianbo.tv/cctv/21946.html> (použitie 15. januára 2016).

Novej hodvábnjej cesty cez južné Tichomorie až do peruánskeho mesta Ilo na tichomorskom pobreží. Je logické sa domnievať, že mapa bude zahŕňať aj bioceánsku železnicu ako svoju súčasť. Keď to pojmeme skutočne v globálnom merítku, tak nová mapa môže zahŕňať aj pokračovanie na druhom konci železnice z brazílskeho prístavu Açu na atlantickom pobreží. Trasa môže smerovať okolo Juhoafrickej republiky (členskej krajiny BRICS), popri východoafrickom pobreží až do Kene, kde sa spojí s už oficiálne stanovenou trasou. Takže som toho názoru, že pokiaľ dôjde k pre Čínu uspokojivému napredovaniu realizácie bioceánskej železnice, tak tento projekt bude zahrnutý do Novej hodvábnjej cesty.

Čo sa týka Nikaragujského priepľavu, tak pre jeho oficiálne zahrnutie do Novej hodvábnjej cesty je kľúčová otázka nadviazania diplomatických vzťahov medzi Čínou a Nikaraguou. Ich neexistencia zapríčinila, že čínska vláda sa od tohto projektu dištancovala. Aj v prípade úspešnej realizácie výstavby priepľavu v Nikarague v čase neexistencie diplomatických vzťahov medzi Čínou a Nikaraguou, tento projekt nebude oficiálne zahrnutý do Novej hodvábnjej cesty. Avšak som toho názoru, že v prípade úspešnej realizácie sa Nicaragujský priepľav stane neoficiálnou súčasťou Novej hodvábnjej cesty. Teda aj keď nie oficiálne, ale de facto bude jej súčasťou, pretože pre Čínu (a krajiny BRICS) je strategicky mimoriadne dôležitý. Myslím si, že nadviazaním diplomatických vzťahov medzi Čínou a Nikaraguou, by sa zvýšila pravdepodobnosť úspešnej realizácie projektu priepľavu a nebol by žiadny problém ho oficiálne zahrnúť do Novej hodvábnjej cesty. Nebol by problém ani formálne vytvoriť novú trasu Novej hodvábnjej cesty, najpravdepodobnejšie rozdvojením trasy v južnom Tichomorí, keď nová vetva by smerovala do Nikaragujského priepľavu a z neho cez Atlantický oceán do Rotterdamu, alebo cez Stredozemné more do Benátok, gréckeho prístavu Pireus či Suezského priepľavu, teda miest, kde by sa napojila na už oficiálne plánované trasy Novej hodvábnjej cesty.

Otázku diplomatických vzťahov medzi Čínou a Nicaraguou je potrebné zasadiť do rámca vzťahov Číny a Taiwanu. Pokiaľ sa Taiwan chce na medzinárodnej scéne profilovať ako nezávislý štát, je otázka jeho diplomatického uznania aspoň niekoľkými inými štátmi kľúčová. V rokoch 1949 – 2008 Taiwan a Čína súperili o diplomatické uznanie. Počet štátov majúcich diplomatické vzťahy s Taiwanom však postupne výrazne klesal. V súčasnosti Taiwan udržiava diplomatické vzťahy s 22 krajinami. V roku 2008 došlo k významnej zmene. Vláda novozvoleného prezidenta Ma Ying-jiu 馬英九 vyrokovala s Pekingom „diplomatické prímerie“ v rámci politiky zblížovania sa s Pekingom. Tento politický kurz presadzovala strana Guomindang (KMT). To v praxi znamenalo, že ani jedna strana sa nemala snažiť nadviazať diplomatické vzťahy so štátmi majúcimi diplomatické vzťahy s druhou stranou.⁵⁰ Teda koniec súperenia o diplomatické uznanie na úkor druhej strany. Z toho dôvodu nebolo nadviazanie diplomatických vzťahov s Nicaraguou pre Peking aktuálnou záležitosťou, pretože vzťahy s Taiwanom mali prednosť a to aj pred výstavbou Nicaragujského priepľavu. Lenže prezidentské voľby na Taiwane v roku 2016 vyhrala Cai Yingwen 蔡英文 kandidátka Demokratickej progresívnej strany (DPP), ktorá usiluje o väčšiu mieru nezávislosti ostrova na Pekingu. Vo svojom programe má dokonca vyhlásenie nezávislosti na Číne. Som si istý, že v prípade vyhlásenia nezávislosti je možné realisticky predpokladať, že jedným z konkrétnych krokov taiwanskej vlády, bude koniec politiky „diplomatického prímeria“. Peking sa nebude cítiť ničím viazaný a zahájí politickú ofenzívu za diplomatické uznanie, čo bude zahŕňať aj snahu o nadviazanie diplomatických vzťahov s Nicaraguou. K tomu môže dôjsť aj bez taiwanského vyhlásenia nezávislosti. Bude stačiť ak Taiwan opustí politiku „diplomatického prímeria“ aj bez vyhlásenia nezávislosti. Zo zmienených dôvodov vnímam otázku oficiálneho

⁵⁰ President-elect Ma calls for 'diplomatic truce' with China. The China Post, 11. mája 2008. <http://www.chinapost.com.tw/taiwan/china-taiwan-relations/2008/05/11/155861/President-elect-Ma.htm> (použitie 12. septembra 2016).

zahrnutia Nicaragujského prieplovu do Novej hodvábnej cesty ako priamo závislú na čínsko-taiwanských vzťahoch. Avšak na samotnú realizáciu projektu prieplovu by vzťahy Číny s Taiwanom nemali mať podstatný vplyv.

Použitá literatúra:

1. *Declaración de Lima*. Alianza del Pacífico, 23. apríla 2015. <https://alianzapacifico.net/download/3-1-declaracion-de-lima/> (použité 14. januára 2016).
2. *A continental divide*. The Economist, 18. mája 2013. http://www.economist.com/news/americas/21578056-region-falling-behind-two-alternative-blocks-market-led-pacific-alliance-and?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter (použité 11. januára 2016).
3. ALBARO TUTASIG. *Patent Rights to Mother Nature? Monsanto's Overreach in Paraguay: Planting the Seeds of Injustice*. Council on Hemispheric Affairs, 30. júna 2014. <http://www.coha.org/patent-rights-to-mother-nature-monsantos-overreach-in-paraguay-planting-the-seeds-of-injustice-2/> (použité 11. januára 2016).
4. ALEX SÁNCHEZ. *Peru's Shining Path Still Operational*. International Policy Digest, 5. apríla 2012. <http://www.internationalpolicydigest.org/2012/05/04/perus-shining-path-still-operational/> (použité 11. januára 2016).
5. ANDREW KORYBKO. *Paraguay and the Trans-Pacific plot to split South America*. Russia Today, 3. júla 2014. <https://www.rt.com/op-edge/170176-split-of-south-america-paraguay/> (použité 11. januára 2016).
6. ARTHI NACHIAPPAN. *Pacific Alliance – the Colombia, Peru, Chile & Mexico trade bloc*. Colombia Reports, 17. júna 2014. <http://colombiareports.com/pacific-alliance/> (použité 14. januára 2016).
7. BERTA JOUBERT-CECI. *Monsanto profits from right-wing coup d'état in Paraguay*. NW Resistance Against Genetic Engineering, 27. júla 2012. <http://nwrage.org/content/monsanto-profits-right-wing-coup-d%C3%A9tat-paraguay> (použité 11. januára 2016).
8. *Bolivia Advances in Efforts to Become Full Member of Mercosur*. International Centre for Trade and Sustainable Development, roč.16, č.43, 12. decembra 2012. <http://www.ictsd.org/bridges-news/bridges/news/bolivia-advances-in-efforts-to-become-full-member-of-mercosur> (použité 14. januára 2016).
9. *Bolivia Invited to Become Full Member of Mercosur*. International Centre for Trade and Sustainable Development, roč. 16, č. 41, 28. novembra 2012. <http://www.ictsd.org/bridges-news/bridges/news/bolivia-invited-to-become-full-member-of-mercosur> (použité 14. januára 2016).
10. CARL MEACHAM. *Why is Colombia not in the Trans-Pacific Partnership?* Center for Strategic & International Studies, 2. júla 2013. <https://csis.org/publication/should-colombia-join-trans-pacific-partnership> (použité 15. januára 2016).
11. CARLOS MALAMUD. *Venezuela's Withdrawal from the Andean Community of Nations and the Consequences for Regional Integration*. Real Instituto Elcano. Working Paper 28/2006. http://www.realinstitutoelcano.org/documentos/273/273_Malamud_Venezuela_CAN.pdf (použité 14. januára 2016).
12. *Chile Opens the Pacific Alliance and Mercosur Summit*. Telesur, 25. novembra 2014. <http://www.telesurtv.net/english/news/Chile-Opens-the-Pacific-Alliance-and-Mercosur-Summit--20141125-0001.html> (použité 11. januára 2016).
13. COREY WATTS. *Peru, China, Brazil poised to sign off on new continent-spanning railway*. National, 15. mája 2015. <http://www.peruthisweek.com/news-peru-china-brazil-poised-to-sign-off-on-new-continent-spanning-railway-106211> (použité 11. januára 2016).

14. *COUNCIL DECISION (CFSP) 2015/521 of 26 March 2015*. Official Journal of the European Union L 82/107, 27.3.2015. http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:JOL_2015_082_R_0009&from=EN (použité 11. januára 2016).
15. ERIC MEYER. *With Oil And Gas Pipelines, China Takes A Shortcut Through Myanmar*. Forbes, 9. februára 2015. <http://www.forbes.com/sites/ericmeyer/2015/02/09/oil-and-gas-china-takes-a-shortcut/#2715e4857a0b505d00e52d40> (použité 14. januára 2016).
16. ERICH PARPART. *Security issues will forever plague Kra Canal initiative*. The Nation Multimedia, 2. februára 2015. <http://www.nationmultimedia.com/business/Security-issues-will-forever-plague-Kra-Canal-init-30253140.html> (použité 14. januára 2016).
17. FELIPE CARO, CHRISTOPHER S. TANG. *Leaving China out of the TPP is a terrible mistake*. Fortune, 6. Októbra 2015. <http://fortune.com/2015/10/06/leaving-china-out-trans-pacific-partnership-terrible-mistake/> (použité 15. januára 2016).
18. *Foreign Terrorist Organizations*. U.S. Department of State. <http://www.state.gov/j/ct/rls/other/des/123085.htm> (použité 11. januára 2016).
19. GEOFFREY RAMSEY. *Tracking the Rise of Paraguay's Rebel Army*. InSight Crime, 6. marca 2012. <http://www.insightcrime.org/news-analysis/tracking-the-rise-of-paraguays-rebel-army> (použité 11. januára 2016).
20. *Groundbreaking of Chinese-backed Nicaragua Canal commences*. MercoPress, 23. decembra 2014. <http://en.mercopress.com/2014/12/23/groundbreaking-of-chinese-backed-nicaragua-canal-commences> (použité 13. januára 2016).
21. Inter-American Development Bank, Monthly Newsletter, č. 226, jún 2015 https://publications.iadb.org/bitstream/handle/11319/6988/INTAL_Monthly_Newsletter_No226_June_2015.pdf?sequence=4 (použité 12. septembra 2016).
22. JEREMY MCDERMOTT. *The Paraguayan People's Army: A new rebel group or simple bandits?* FES Seguridad, Perspectivas, február 2015. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/la-seguridad/11155.pdf> (použité 11. januára 2016).
23. *Jintian xinwen lianbo 今天新闻联播 [Dnešné vysielanie správ] : 13. 4. 2015*. CCTV, 13. apríla 2015. <http://xinwenlianbo.tv/cctv/21946.html> (použité 15. januára 2016).
24. JOEL D. HIRST. *A Guide to ALBA*. Americas Quarterly. <http://www.americasquarterly.org/hirst/article> (použité 16. januára 2016).
25. JONATHAN GILBERT. *In Paraguay, the Spread of Soy Strikes Fear in Hearts of Rural Farmers*. Time, 9. augusta 2013. <http://world.time.com/2013/08/09/in-paraguay-rural-farmers-fear-the-spread-of-soy/> (použité 11. januára 2016).
26. JULIA MYSKA. *Dissident FARC members 'likely to join rebels in Paraguay'*. Colombia Reports, 5. júna 2013. <http://colombiareports.com/farc-to-integrate-with-paraguayan-guerrilla-prosecutor/> (použité 11. januára 2016).
27. KATHRYN GREGORY. *Shining Path, Tupac Amaru (Peru, leftists)*. Peruvian Council on Foreign Relations, 27. augusta 2009. <http://www.cfr.org/peru/shining-path-tupac-amaru-peru-leftists/p9276#p6> (použité 11. januára 2016).
28. KELLY OLIVEIRA, YARA AQUINO, MARCELO BRANDAO. *MERCOSUR sign Bolivia accession protocol*. EBC Agencia Brazil, 17. júla 2015. <http://agenciabrasil.ebc.com.br/en/internacional/noticia/2015-07/mercosur-sign-bolivia-accession-protocol> (použité 14. januára 2016).
29. KIERAN LONERGAN. *Paraguay to receive feasibility study for bi-oceanic railway by month-end*. BN Americas, 10. septembra 2013. <http://www.bnamericas.com/en/news/infrastructure/paraguay-to-receive-feasibility-study-for-bi-oceanic-railway-by-month-end> (použité 12. septembra 2016).
30. *Maritime Silk Road to Include Thai Canal?* World Maritime News. <http://worldmaritimeneews.com/archives/151043/maritime-silk-road-to-include-thai-canal/> (použité 14. januára 2016).

31. *Militants Attack Military Convoy in Peru*. Sputnik, 10. apríla 2016. <https://sputniknews.com/latam/20160410/1037766494/militants-attack-peru-convoy.html> (použité 12. septembra 2016).
32. NATHANIEL PARISH FLANNERY. *Explainer: What Is UNASUR?* Americas Society/Council of the Americas, 30. novembra 2012. <http://www.as-coa.org/articles/explainer-what-unasur> (použité 11. januára 2016).
33. *Nativos Mbya Guaraní no aceptan “cortesía del EPP”* ABC Color, 12. januára 2010. <http://www.abc.com.py/nacionales/nativos-mbya-guarani-no-aceptan-x201ccortesía-del-eppx201d-58701.html> (použité 11. januára 2016).
34. *Nicaragua canal protest: Thousands oppose Atlantic-Pacific plan*. BBC, 14. júna 2015. <http://www.bbc.com/news/world-latin-america-33125526> (použité 14. januára 2016).
35. NICK CAISTOR. *PARAGUAYAN PEOPLE'S ARMY*. Latin America Bureau, 3. januára 2012. <http://lab.org.uk/paraguyan-peoples-army> (použité 11. januára 2016).
36. NIKOLAS KOZLOFF. *Paraguay: Washington's War against Growing Marxist Insurgency*. WikiLeaks Press, 9. marca 2014. <http://wikileaks-press.org/paraguay-washingtons-war-against-growing-marxist-insurgency/> (použité 11. januára 2016).
37. OFFICE OF THE SPOKESPERSON. Washington, DC. *The United States and Pacific Alliance Advance Cooperation on Entrepreneurship*. The United States Department of State, 24. decembra 2014. <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2014/12/235517.htm> (použité 14. januára 2016).
38. *Paraguay's Marxist Guerrilla Kill Three Farm Workers*. Panam Post, 26. marca 2015. <https://panampost.com/panam-staff/2015/03/26/paraguays-marxist-guerrilla-kill-three-farm-workers/> (použité 11. januára 2016).
39. *Peru Shining Path arrests: 24 seized*. BBC, 10. apríla 2014. <http://www.bbc.com/news/world-latin-america-26969355> (použité 11. januára 2016).
40. *Peru: A Victory for Shining Path Rebels*. Stratfor Global Intelligence, 24. októbra 2012. <https://www.stratfor.com/analysis/peru-victory-shining-path-rebels> (použité 11. januára 2016).
41. *Peruvian Security Forces Rescue 54 People From Shining Path Insurgent Group*. Sputnik, 2. augusta 2015. <http://sputniknews.com/latam/20150802/1025312596.html> (použité 11. januára 2016).
42. *Peruvians Protest US Military Presence*. Telesur, 20. augusta 2015. <http://www.telesurty.net/english/news/Peruvians-Protest-US-Military-Presence-20150820-0008.html> (použité 14. januára 2016).
43. POLITICS INN. *'Belt and Road' takes new route*. The Daily Press, 16. apríla 2015. <http://politicsinn.com/belt-and-road-takes-new-route/> (použité 15. januára 2016).
44. President-elect Ma calls for 'diplomatic truce' with China. The China Post, 11. mája 2008. <http://www.chinapost.com.tw/taiwan/china-taiwan-relations/2008/05/11/155861/President-elect-Ma.htm> (použité 12. septembra 2016).
45. PRATAP CHATTERJEE. *Nicaragua Grand Canal Project Hits Obstacles After Protests Against Developer*. CorpWatch, 8. októbra 2015. <http://www.corpwatch.org/article.php?id=16056> (použité 14. januára 2016).
46. R. EVAN ELLIS. *NARCOTRAFFICKING, THE SHINING PATH, AND THE STRATEGIC IMPORTANCE OF PERU*. War on the Rocks, 31. marca 2015. <http://warontherocks.com/2015/03/narcotrafficking-the-shining-path-and-the-strategic-importance-of-peru/?singlepage=1> (použité 11. januára 2016).
47. ROB CURTIS. *Arribó al Perú el segundo contingente de soldados de EEUU*. Defensa, 19. februára 2015. <http://www.defensa.com/frontend/defensa/arribo-peru-segundo-contingente-soldados-eeuu-vn14742-vst336> (použité 14. januára 2016).

48. *Russia to Benefit From Guarding Nicaragua Canal if Allowed*. Sputnik, 3. apríla 2015. <http://sputniknews.com/analysis/20150403/1020454746.html> (použité 13. januára 2016).
49. *Shining Path*. InSight Crime. <http://www.insightcrime.org/peru-organized-crime-news/shining-path-profile> (použité 11. januára 2016).
50. SIMON ROMERO. *Guerrillas Step Up Campaign in Paraguay*. The New York Times, 13. novembra 2013. http://www.nytimes.com/2013/11/14/world/americas/guerrillas-step-up-campaign-in-paraguay.html?_r=1 (použité 11. januára 2016).
51. The Council in Defense of the Lake, the Land and National Sovereignty (CDLLNS). RICK KEARNS. *Indigenous Rama Among 15,000 Protesting Nicaragua Canal*. Indian Country Today Media Network, 9. marca 2015. <http://indiancountrytodaymedianetwork.com/2015/09/03/indigenous-rama-among-15000-protesting-nicaragua-canal-161622> (použité 14. januára 2016).
52. *The Pacific Alliance and MERCOSUR Represent More than 80% of Regional Foreign Trade*. Economic Commission for Latin America and the Caribbean, 24. novembra 2014. <http://www.cepal.org/en/comunicados/alianza-del-pacifico-y-mercosur-representan-mas-de-80-del-comercio-exterior-regional> (použité 11. januára 2016).
53. TIM MAHON. *Chinese Seek Brazilian Assistance With Jungle Training*. DefenseNews, 10. augusta 2015. <http://www.defensenews.com/story/defense/training-simulation/2015/08/09/chinese-seek-brazilian-assistance-jungle-training/31180643/> (použité 14. januára 2016).
54. *WikiLeaks Cables Reveal US Gave Millions to Bolivian Separatists*. Sputnik, 9. februára 2016. <https://sputniknews.com/latam/20160219/1035028066/bolivia-wikileaks-us-funding-separatists.html> (použité 12. septembra 2016).

Kontakt:

Mgr. et Bc. Peter Ondris

Katedra východoázijských štúdií

Filozofická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

Gondova 2

P. O. Box 32

814 99 Bratislava

e-mail: peter.ondris@gmail.com

ISSN 1339-3502